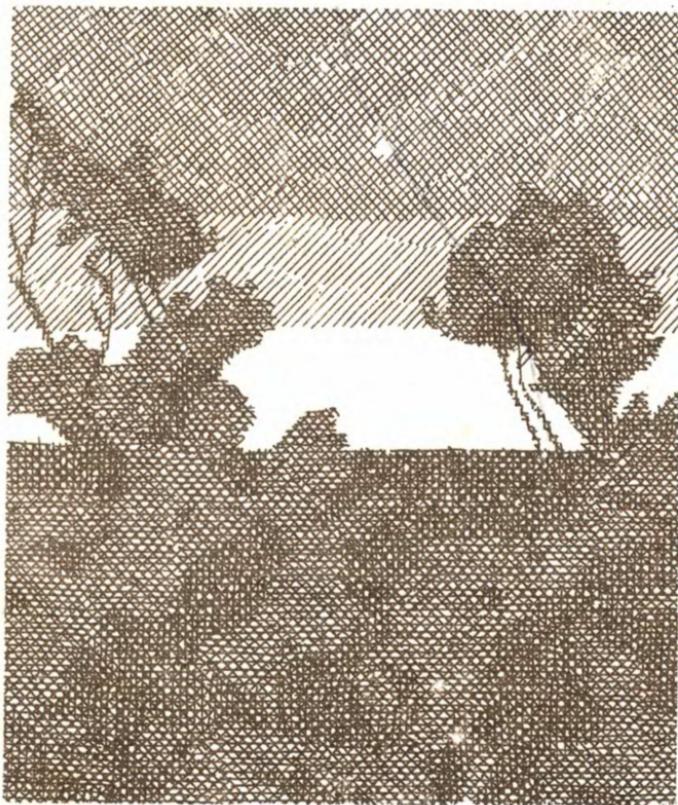

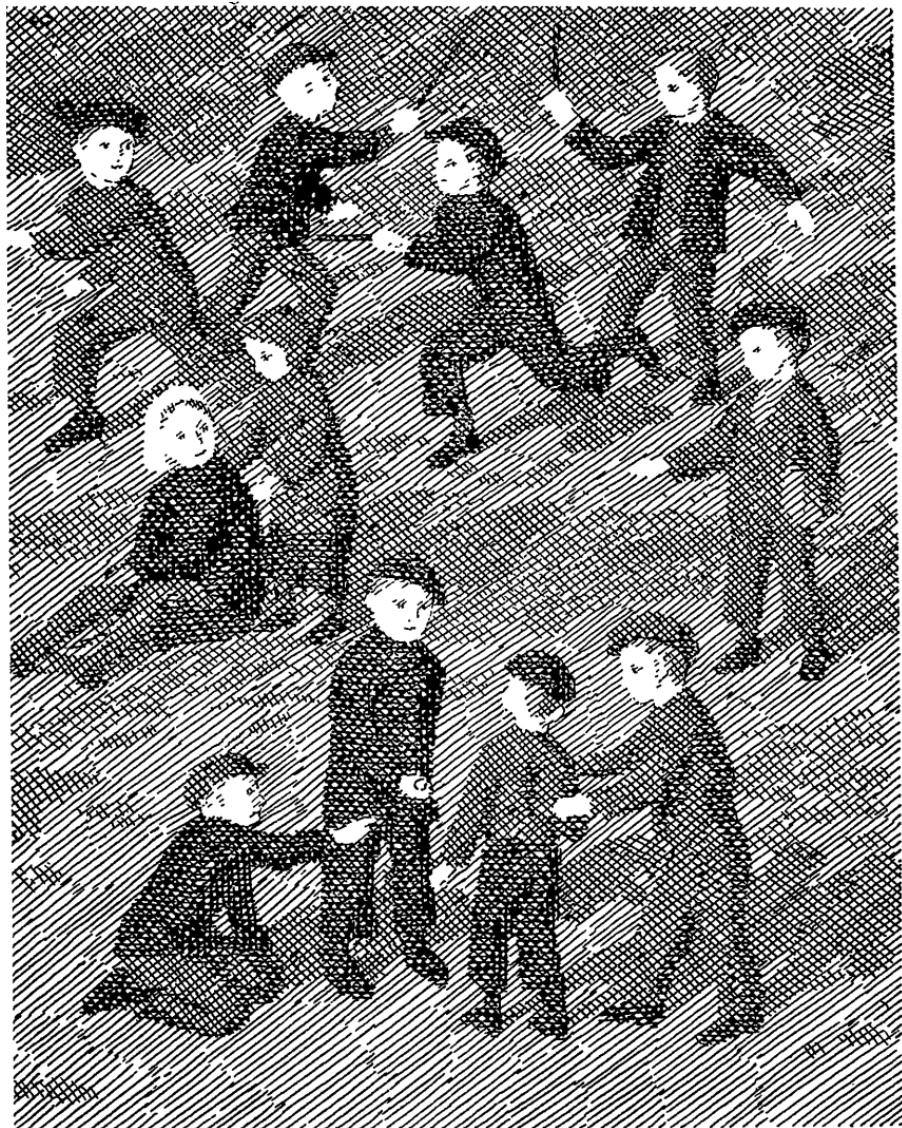
Е В Г Е Н Г У Ц А Л О

У Л Е Л Е Ч О М У
С Е Л І

**ЄВГЕН
ГУЦАЛО**

**У ЛЕЛЕЧОМУ
СЕЛІ**

ОПОВІДАННЯ

ВИДАВНИЦТВО ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ВЕСЕЛКА»
КИЇВ 1969

«У лелечому селі» — збірка нових оповідань С. Гуцала, в яких відтворено чарівне дитинство: пізнання багатобарвного навколошнього світу, перші дитячі радощі й печалі. С тут твори про життя школи, дружбу й товарищування, про пригоди курчатка, подарованого на день народження дівчинці Ганнусі...

С. Гуцало тонкий знавець рідної природи. У нових творах постас вона в усій своїй неповторній красі.

Малюнки художника
Г. ГАВРИЛЕНКА

У ЛЕЛЕЧОМУ СЕЛІ

Синє мое село — за відстанями та за роками...
Чому синє? Й сам не знаю. Адже сіре воно влітку,
бо все притрушене пилюкою; похмуре воно восени,
коли тоне в багнюці; безрадісне воно і взимку, коли
мокра ожеледь стъмянить не лише сніг, а й дерева,
хати.

А проте — синє! Може тому, що напрівесні повітря там холодно-фіалкове, може тому, що і взимку над заметами та кучугурами застигає морозна блакить, може тому, що дощі там іноді ллють мало не з безхмарного неба. Ні, хмарка якась там перебліскує, — завбільшки з хустку, — а з неї раптом посыпались перли, наче слюзи крізь сміх.

А може, синім таким здається тому, що багато там лелек? Літають вони й літають, а ти весь час дивишся вгору, дивишся в блакить, стежачи за їхнім плаванням, за їхніми перелетами, — тому й тепер, через відстань років, і лелеки оті здаються тобі теж синіми, наче на їхніх крилах літало небо?

Повінісько лелек! Село понад водами, побіля лісів, село низинне й вербове, та ще лозове, та ще осокорове, — стало воно одним велетенським гніздом для лелек, і прилітали вони сюди упродовж віків минулих, прилітають тепер, прилітатимуть і тоді, коли вже інші верби тут ростимуть, інші осокори, інші хати стояти-муть, і для інших очей синітиме небо на їхніх крилах. А сусідні села теж такі — низинні, мокрі, і до них на весні підступає повінь так, що човнами іноді доводиться плавати від однієї хати до другої; і тут лелек теж багато, ніби вони позбиралися з усього світу.

А в нашому селі біля кожної хати — свої лелеки. Мостять вони гнізда на вербах та осокорах, на стріжах. Кількою вхитрилося викласти свої гнізда на церкві — ці живуть у селі найвище, вони ближче до неба й за людей, і за інших птахів. А двоє лелек пробувало зліпити гнізда в димарі сільської школи. Носили вони галуззя один день, носили другий, а потім запримітив це шкільний сторож.

Довго стояв на подвір'ї, спостерігав. Стежив, куди летять, звідки, що приносять на своє гніздо. А потім

приставив драбину до стіни, виліз на дах — і давай руйнувати змощене гніздо. Бубонів собі під ніс:

— Теж мені грамотні познаходились. До школи за-кортіло! Мостіть на хатах, а сюди засы! Бо позабиваєте димарі сміттям, а дим і не йтиме! Самі не знаєте, що я вас учити маю?

Навідалися оті шкільні лелеки, глянули, що все розкидано, й затужили, поклацуючи дзьобами. А сторож, стоячи внизу, кричав їм:

— Ну чого, чого сердитесь? Я ж на вас не серджусь! Шукайте в іншому місці.

Біля кожної хати — свій лелека. Прилітають вони на старі свої гнізда, а коли які не повернуться, то так і знай — спіткало їх у дорозі лихо. Стоїть їхнє гніздо порожнє, смутком віє од нього, та, дивись, невдовзі зайняли його інші лелеки, клекочуть уже там, яйця кладуть, пташенят висиджують.

Від села до річки стоїть над шляхом осокорина лава, на кожній верхівці — гніздо, а на деяких — і по двое. Коли в гнізді з'являються пташенята, то батько й мати тільки й знають, що літати в луг. У дзьобах вони приносять жаб, і малі лелеченята з'їдають їх швидко, наче й не було. Старі лелеки знову линуть до ріки, знову шукають поживу для своїх дітей. І так цілий день, і так цілий тиждень, бо малеча ненажерна, насититись вона не може. Зате ж і росте швидко.

А повиростають, тільки почнуть у колодочки вбиватись — і вчаться літати. Постають на краю гнізда, розправлють свої ще кволі крильцята й ворушать ними. Ні, не летять, не кидаються вниз сторчголовою, а лише вимахують розправленими крильми та на струнких своїх ніжках якомога вище спинаються. Отак і летять на місці. Чи багато пролітають, стоячи на краєчку гнізда?

А мабуть, багато, бо ж і міцніють, і сили набираються, і пір'ям обростають, а там, дивись, зважилося котресь — і вистрибнуло з гнізда в блакитний світ, горне незміцнілими ще крильми повітря, яке за першого польоту здається і ріденьким, і страшним. Ухопиться лелечена за нижню гілляку сусіднього осокора, тремтить на ній — назад у гніздо хочеться, а боязко. Все-таки зважується і, неймовірно напружуючи крила, летить угору так, наче дряпається.

Одного разу впав старий осокір. Сам упав, бо зістарився, протрухлявів, а вітер на нього дунув — ось уже й лежить на землі, потрощивши гілля, верхівка на кілька шматків розбилася, а гніздо... А гніздо хоч і не розсипалося, впавши, та яйця потовклиссь. Майже висиджені яйця, вже ось-ось мали б і лелеченята вилупитись. Що було робити лельці та лéлеку? Пожурились птахи, довго літаючи над упалим осокором та над понівеченим гніздом. Нового не взялися мостити, яєць більше не клали.

Так і пролітали над лугами й селом до перших осінніх холодів нічних. А щойно почали лелеки гуртуватися в ключі — вони пристали до першого гурту й полетіли. Чи прилітали наступної весни, ніхто не знає. Може й прилітали, а може й ні...

Біля кожної хати чи на кожній хаті — лелече гніздо, а побіля хати вдови Киселихи ні одного. Так, наче в неї стріхи нема, так, наче на обійсті її жодне дерево не росте. Вдова Киселиха — самотня, нікого в неї нема, і птахи чомусь обминають її. І з людьми вона про це не раз говорила, і вже в думках просила до себе хоч одну птаху яку — не гніздяться! Либонь, наворожено так.

А одного разу бились лелеки за гніздо.

Одне гніздо, над шляхом, довго було порожнє. Ма-

бути, не повернулися хазяї, мало що статися могло. От і поселилися в ньому чужі. Довго вони приглядались до гнізда, довго кружляли над ним і таки зважилися зайняти. Вже пташенят висиджували, коли повернулися колишні хазяї. Теж узялися кружляти над осокором, усе нижче спускаючись, пролітаючи над самим гніздом. А потім і дзьобами стали скубти один одного. Що верхній з розгону силкується штрикнути, нижній захищається. І хижо так поклацують дзьобами. Дітей унизу зібралось чимало, дорослих,— усі стежать, чим же закінчиться пташиний поєдинок. Щось кричали, груддям кидали, намагаючись розборонити, та хіба вони зважають? Одні лелеки засліплени гнівом, що їхнє гніздо посіли, а другі теж сердиті, бо сімейне вогнище своє захищають, пташенят.

Хтось із хлопців — здається, Орчик — узявся на осокір лізти. Мабуть, хотів розборонити їх. Осокір грубий, знизу гілля немає ніякого, то Орчик дряпався, дряпався і, зрештою, до сучків добравсь, тут уже легше. Лелеки й почали над ним шугати, то він пробував картузом їх одганяти чи долонею очі затуляв. Майже до самого гнізда доліз, виламав гілляку, хотів розполохати заводіяк, що вже суцільним клубком ворушились над головою, а тут гніздо і впало йому на плечі. Лелеки теж упали, деякий час уся ця бійка точилася на Орчикових плечах, а потім лелеки вrozтіч кинулись, а гніздо, шеберхаючи по листю, покотилося донизу.

— Якби ти не ліз,— стали дорікати Орчикові, коли спустився додолу,— то нічого й не сталося б.

— Я кричу, а вони в мене на спині б'ються,— розказував Орчик, уже трохи відійшовши од недавнього переляку.

— Чого ж ти не додумався схопити котрогось?

— Е-е, підіть самі схопіть! Язики в них червоні, на-
че в дзьобах огонь.

Потім хлопці взялись гніздо на місце покласти. А як
ти його покладеш на верхівку, коли й без нічого туди
важко залізти? Ну, прив'язали якось Орчикові до пле-
чей, а він став дряпатись. І таки вибрався по стовбуру,
та поміж гілля важко стало. Поки дістався вгору, од
гнізда саме лише цурпалья зосталось. Ну, що ж, він
і таке прилаштував, а потім вимостиив його віттям,
листям вистелив. Думав, що помогає лелекам. Але
котрим? Тим, що цієї весни зайняли гніздо, чи
тим, котрі давно колись тут висиджували своїх пта-
шеньят?

Проте ні перші, ні другі чомусь уже не повернулися
на цей осокір. Скільки Орчик із хлопцями навідували-
ся сюди, сподіваючись, що хтось поблизує вгорі чер-
воним дзьобом — марно. Лелеки обминали цей осокір,
обминали гніздо...

А ще — про самотнього лелеку.

Тієї весни він прилетів найпізніше. Давно всі по-
вернулись, давно вже по гніздах сиділи, а він чи сам
із теплого краю добирався, то припізнівсь, чи з сусід-
нього села прибився. Великий, важкуватий, ширококри-
лий, самотиною кружляв над селом. Найдовше чомусь
затримувався над церквою. Зрештою, опустився на ба-
нню і так завмер, витягнувши довгу шию. Не мало стояв
і не багато, а потім перелетів до якогось двору, сів на
дереві, дивився, як неподалік товчуться лелеки у своє-
му гнізді.

— Знаєте, — розказували одне одному в селі, — ле-
лека у нас якийсь літає. І не в парі, а сам. Приблудний,
еге ж?

— Та приблудний, бо не знає, до якого гнізда йому
й пристати. Може, лелечиху шукає?

— Хіба ж знайде? Бачте, старий. Політає трохи, а потім сяде й півдня відпочиває.

— Та не старий він, а сумний.

— Того й сумний, що старий...

Де тільки не висиджував той самотній лелека! Здається, жодного дерева не обминув у селі, жодної хати. І якась гіркота була в тому, як він підгинає то одну, то другу ногу, як тримає голову.

Не обминув обійстя і вдови Киселихи. На хліві стовбичив день, а потім ізник надвечір. Думала вдова, що не повернеться, а він уранці знову навідався. Походжав по гребеню, поклаував дзьобом. Киселиха стояла в сінях і дивилася на лелеку. Думала: «Хоч би не летів уже нікуди. Чи в мене не такий хлів, як у людей? Або хата? Міг би собі гніздо змостити, чи я щось мала б? Я б йому сама тих жаб із лугу носила, якби тільки не кидав обійстя».

Знала Киселиха, що лелеки в'ють гнізда тільки в парі, тому переживала, щоб і цей самотній лелека наїшов собі когось. Думала: «Адже інші находять, і цей повинен. А то ж сумний такий, що господи... І в нього гризота якась у душі пташиній, бо чого б то скитатись? Е-е, пташка, як людина, пташка теж має щось на серці, а в цієї — камінь...»

Отак посидів на Киселишиному хліві той лелека, походив гордо, поважно, ніби думку якусь думаючи, а потім ще політав над селом, ні до кого не пристаючи,— та й зник. Зник, ніби ніколи й не було в нашему селі самотнього лелеки. Де ж він тепер? В іншому краю журиться, перелітаючи з осокора на осокір, в іншому краю приглядається до лелек, вишукуючи собі пару і не в силі знайти її?

Чи вже знайшов і нікому не ранить серця своєю журливою самотністю та мовчанням?

Сине мое село — за відстанями та за роками... І досі
в ньому навесні лелеки носять на своїх крилах високе
небо. Й досі б'ються в ньому за гнізда — іноді вирослі
діти зі своїми ж таки батьком та матір'ю. І досі там
довгоногі лелеченята вчаться літати, напружено б'ючи
повітря молодими крильми. Й досі шкільний сторож
викидає, либонь, із димарів галуззя, коли комусь захо-
четься моститись там.

Далеке мое село, лелече...

ДО ТАНАСЬКИ ПО МОЛОКО

— Михалку, ти ще довго з котами гратимешся? —
озивається мати.

— А хіба я граюсь? То вони самі,— буркотливо від-
казує син і знову смикає за хвіст смугастого Тигрика,
який, виблискуючи круглими зеленими очима, пацає
пазуристою лапою.

- Чи ти в мене маленький? Чи в тебе стільки розуму, як у лисого Тереня волосся на голові?
- О, треба було Тереня згадувати!
- А що, допекло?
- Допекло, як мертвому припарка.
- Язык у тебе довгий, як лопата... Лишай своїх котів і йди до баби Танаськи по молоко.
- Ви не могли раніше сказати? Вже он ніч блима-ками заглядає у вікно, а ви — по молоко!
- Хіба я не нагадувала? Та ти в мене спритний, аж-аж! Усе — встигну та встигну!
- Так ви нагадували!
- Михалку, не гніви, бо знаєш, що буває, коли мій терпець урветься? Одним кінцем він тебе лусне по лобі.
- А-а, хай лускає, — бубонить Михалко, проте збирається йти. Бо надворі ген-ген стемніло, а ночі ж тепер чорні. — Де гладушник?

Мати бере з припітка витертий, висушеній гладушник, кладе на денце скибку хліба, посоливши її, перев'язує зверху пілочкою — і Михалко йде.

Тигрик скаче з тапчана, з витягнутим дотори хвостом проводжає до сіней і, зупинившись на порозі, някає.

— Някаєш? — запитує в нього Михалко. — Страшно? А мені й капелинки не страшно.

І він, розмахуючи гладушником, іде з подвір'я. А й справді, чого йому боятись, коли біля своєї хати він знає кожну ямку і кожен кущик. У безу ніколи нічого не сиділо й тепер не сидить, бо хіба вдень він не бігав перевіряти? І за криницею ніяка хорoba не ховається — Михалко навіть обійшов навколо неї, навіть усередину зазирнув. А на бересті ото лелека стрекоче й важко переступає в гнізді, так і дивись — ізвалиться, Михалко зупиняється під берестом і кричить:

— Гей ти, бузько, про що думаєш?
І сам собі відказує зміненим голоском, наче то вже лелека:

- Про вужів.
- А про жаб? — запитує Михалко.
- Про жаб і про жабунів, — одказує лелека, струщуючи крильми листя на гіллі.
- І все? — запитує Михалко.
- Все не все, тільки ти по молоко поспішай, щоб материн терпець не увірвався, — радить лелека.
- Як увірветься, то дістанеться не мені, а тобі, хоч ти й високо заліз, — гостро відказує Михалко, проте далі йде.

До Танаськи по молоко — це бічну вуличку переїдеш, потім по чужій межі, далі поза городами. Біля отії ями, в яку нібито лисий Терень упав, коли з весілля вертався. Упав, то й упав, з лисими ще й не таке трапляється. А кажуть, що в ямі тій хтось ночує. Хлопці, звісно, кажуть. Коли йти мимо, в ямі хтось зітхас й сопе, бубонить, а то скрикує, ніби його чорти душать.

Михалко дужче притискує до грудей гладущик, іде все повільніше й повільніше, наче ноги в землю вростають. Але, помітивши неподалік на городі тітку Зою, що на грядці порається, одразу ж сповнився одваги, став хапати грудки й жбурляти в яму. Тітка Зоя випросталася, дивилася-дивилася, як ото він кидає, запитала:

- Михалку, то ти на кого?
 - Він ще кинув одну грудку, а потім уже відповів:
 - А так!
 - Чи не в мене?
 - Та що ви, тітко!
 - То не кидай, бо геть город мені повибиваєш.
- Чому б Михалкові не послухатись? Послухався,

Підійшов близько-близько до тієї ями, нахилився й заглянув. На дні було порожньо. Крадъкома озирнувшись на тітку Зою, узяв ще кілька грудок й так уперіщив, аж курява, либонь, знялася, бо в носі та в роті сухим порохном стало кусати.

Ось і вуличка — хати, немов старі баби, похилились, а Танасьчина, здається, найбільше, мало в землю не запала. У вікнах не світиться, вони схожі на очі зі стуленими повіками. Михалко спробував у шибку стукнути, але зразу й одскочив: здалося, що глянуло на нього щось волохате й темне, глянуло так, аж у душі затерпело. «Йти чи не йти?» — подумав, несміливо ступаючи вперед і оглядаючись на ворота.

— Бабо,— тихесенько покликав, стоячи на причілку.

Але ніхто не обізвався, то мусив іти далі. Сінешні двері було одчинено, і він завмер на порозі, приглядаючись до ляди, що прикривала погріб, та до драбини, яка вела на горище. Одважився ступити в сіни, і в цю мить на драбині шеберхнуло, ворухнулось. Ворухнулось — і в Михалка біля серця щось обірвалося, млосно занизо.

— Бабо! — крикнув у хату.

— Га? — обізвалося позаду бабиним голосом.

Хлопець так і сів. Танаська стояла в нього за спину й тримала на оберемку якусь зелень — для свині чи для корови нарвала.

— Я по молоко прийшов, — мовив Михалко.

— Прийшов, то й прийшов, — кволо обізвалась Танаська, наче її хто рукою за горло тримав. — А чого ти так боїшся?

— Я не боюсь. У вас на драбині щось сидить, то я приглядаюсь.

— Сидить?

— О-о, ворушиться!

— Півень з куркою залізли, либонь.

— Я ж і кажу, що курка з півнем,— погодився Михалко.— Ніколи вони у вас на сідалі не сидять, завжди то по грушах, то по кущах.

Танаська веде його в хату, світить лампу: і зі стін на Михалка починають пильно приглядатись бабині ро-дичі. Ті фотокартки він уже добре знає, бачить не вперше, а й зараз не може відірвати од них погляду. Ген бабин дід Лука, який помер недавно. Лука в новенько-му картузі з блискучим козирком, вуста міцно стулив, аж повиступали живна, а руки лежать на колінах, наче неживі. Біля Луки якийсь дядько — вусатий, з гострою борідкою, а вуха настовбурчені, як капустяне листя. Та найбільше Михалкові до вподоби молодик із чорними серпами брів, у гострій будьонівці. Танаська говорить, що це її син, якого вбило на війні. Але хіба в старої Танаськи міг бути такий молодий син?

— Бери,— каже баба, даючи йому повен гладушник молока,— тільки, гляди, не перечепися та не розлай.

— Хе, таке скажете! — відповідає Михалко, тулячи гладушник до грудей. З гладушника солодко пахне свіжим молоком, аж у хлопця котиться сліна.

— А хіба з тобою не бувало?

— Може, з кимось і бувало... Не знаю, про кого це ви, бабо...

— Сьогодні надоїла мало, бо день був гарячий, сонце пекло... У лисого Тереня корова здулась.

— О, в того Тереня завжди щось!..

— А як собака нападе, то ти не тікай, а постій, він і не вкусить.

— Та вже якось оборонюсь.

Михалко відходить од хати, наче пускається берега, попливши чорною річкою. Тільки ріка ця безгомінна, пливеш нею, а хвиля не сплесне; твої руки та ноги

огортає густе повітря, і ти ковтаєш його, а то цідиш
крізь зуви, немов колючу од холоду воду... Тс-с! Щось
іде попереду в білому. Та й іде так, наче зовсім не
йде, а тільки біле оте котиться, котиться, навіть об кар-
топлю не шелесне.

Михалко став. І воно стало. Михалко вперед сту-
пив — і воно теж немов ступило. Гладущик у руках за-
тремтів-затремтів. І треба ж було йти по молоко по-
серед ночі, наче й справді не міг вибратись раніше.
Е, Михалку, кепські твої діла. Бо коли воно обізветься
до тебе дівочим голосом, то що робитимеш? Боронь
боже, щоб говорити з ним. Ото зціп зуви й мовчи.

Ось воно вже не стоїть, а котиться, і котиться не
вперед, а назад, до нього, Михалка. Тікати не слід, бо
воно кинеться тобі на шию, тоді бігатимеш із ним доти,
доки, язика висолопивши, упадеш мертвий. Набли-
жається, а дихати не дихає, тільки сопе. То нічого, що
воно на дівчину схоже, так і повинно бути, авжеж.

— Ти чого блукаєш городами, Михалку? — запитало.

Хоч і запитало їхньої сусідки Наташки голосом, але
ти, Михалку, не піддавайся, бо хіба ж воно таке, що
не обхитрує?

— Що, від Танаськи з молоком?

Бач, перекинулось Наташкою, навіть знає, що до
баби ходив. Бач, і очі поблизуточуть так, наче в справж-
ньої Наташки, але він, Михалко, не піддається, бо коли
піддається, то воно кинеться йому на шию, а потім
вози його, поки ноги простягнеш!

— Чи ти, Михалку, чемериці об'ївся, чи тобі мати
замок на губи почепила той, що на комору вішає?

Навіть ображає, але хіба в нього терпцю нема? Го-
вори, говори, а він, Михалко, послухає та й піде, і ні-
чого з ним не станеться.

— Ну, мовчи, Михалку, а я пішла.

І справді пішло. Покотилося межею, поки розтануло в темряві. Михалко перевів дух. Таки зумів спекатися біди. Тепер і біля ями йому не страшно йти. Ну, рушили. Трава на межі холоднувата, полин по колінах б'є, немов сердиться. А чого тому полину на Михалка сердитись? Ну й чудний.

У ямі щось зітхнуло. Чи тільки вчулося? Ну, хай собі зітхає. Може, туди знову лисий Терень упав, бо хіба п'яниці закажеш дорогу до калабань та прірв? О, знову!.. Михалко зупинився. Затаїв дихання, прислухаючись, потім ступив навшпиньках — і знову завмер. Либонь, у ямі оте-о теж причаїлось, бо мовчить. Хто кого перехитрує...

Тут наче щось у ямі скочило, й сухенько так, порско земля посипалась. Михалко затремтів, пригнувся, наче йому зараз щось мало на спину скочити, і, поставивши гладушник з молоком у картоплю, зірвався на ноги й щодуху помчав назад. За якийсь мент був біля Танасьчиної хати, як застугонить у шибку! Баба й вийшла зразу, приглядається до нього, а впізнати не може.

- Хто це тут збиткується з моєї хати? — питает.
- А хто ж, як не збиток, — одказує Михалко.
- А як збиток, то його треба бити. Хто тут?
- Михалко ж, бабо!
- Який?
- Я ж ниньки по молоко до вас приходив!
- То це ти? — дивується Танаська. — Вже так швидко одніс?
- Знаєте, бабо, — починає брехати, — здибав я Наталку, то казала, щоб ви до них навідалися чогось.
- А чого?
- Не казала.
- То завтра ѹ піду.
- Е, казала, що пильне має до вас. Ідіть зараз.

— Чи яке лихо не трапилось,— уголос розмірковує баба і йде з обійстя.

Михалко за нею. Баба проведе його через городи, а там він уже сам утрапить додому. Танаська йде по-переду і щось бубонить, а Михалко думає: «Бубоніть, бабо, бубоніть. Вас уже ніяка нечиста сила не візьме, бо ви старі, з вас порохно сиплеТЬся, а Наталки однаково вдома не застанете, бо ж пішла кудись, здаєТЬся, покотилася в білому». Не доходячи до ями, обзываєТЬся:

— Бабо, десь тут гладушник стоїть, пошукаЙмо.

Танасьці б і здогадатись, що, коли молоко тут, а не вдома, Михалко обдурив її. Але куди вже їй здогадатись! НахиляєТЬся, нишпорить у картоплі попід межею. Коли знаходять гладушник, Михалко тихцем пробує од'язати пілочку, щоб зазирнути, чи не випив його хто часом. Але ні, не випив.

І біля ями тепер зовсім не страшно. Тільки що це знову там зашелепало, земля посыпалась?

— От жаби скачуть, — каже Танаська і зітхає чогось.

— Жаби? — перепитує Михалко й починає рего-тати.

Танаська вражено дивиться на нього.

— Такі вони смішні? — питасє.

Михалко підходить до ями, нахиляєТЬся, заглядаючи в її зяючу пустку, й кричить:

— Ага-га-га-га! Жаби-би-би-би!

— Отакої! — озиваєТЬся баба.

— Жаби, молока хочете? Скачіть угору, я вас усіх напою! Що, не хочете? Ех ви, жаби-би-би!

Далі йдуть з бабою, і Михалко розпитує в ней:

— А той Сірко, що ви розказували про нього, міг зовсім невидимим стати?

— Зовсім невидимим, а то й голкою, коли треба, чи

ниткою. Міг у кухлі води пірнути — і так од ворогів утекти. А то намалює на піску коня, сяде на нього — гаття! — та й тільки закуріло.

- І шаблю міг намалювати, а потім рубати нею?
- І шаблю міг, і пістоль.
- І через вушко голки міг пролізти?
- Усе міг, чому ж не міг.
- А літати швидше за думку?
- Й літати...
- А як же це?
- Що ти в мене питаєш? Ти б у нього запитав.
- Хіба я його стрінущу?
- Може, і стрінеш коли, хтозна.

Скорі баба звертає до Наташки, а він, ставши, розмірковує: покликати, щоб вернулася, чи ні. Врешті кричить услід:

- А може, Наташки вдома немає, га?
- Баба поволеньки вертається.
- Га? — питает.
- Ви не йдіть, бо, може, її вдома немає. Хіба вона своїх хати тримається?
- Е, негоже так. А коли в неї лихо яке чи болість...

Іде, шурхочучи по траві. Михалко ж — своєю дорогою. Йому що? Він бабу завертає, а якщо вона не послухалася, не його це діло. Кожен своїм розумом живе, хіба мізки вправиш бабі Танасьці?

З темряви вигулькнуло теля і, подавшись уперед двома ногами, некліпливо вступило в Михалка. Наче хотіло спитати: хто ти такий? А Михалко теж завмер і теж утупився в теля, немов кажучи: «Згинь, маро, чого ти на мене витріщилось?»

Але теля не щезало, то Михалко сказав йому:

- Минь-минь-минь, пришелепо мала, ти чия?

І відповів сам собі:

— Та це ж, здається, бичок тітки Зої зірвався з прив'язі.

І знову до бичка:

— Ти що, до вовків у ліс поспішаєш? Ось ходімо зі мною, нема чого гасати поночі.

І зловив його за нашийник. І тільки зловив, як тут тітка Зоя біжить. Михалко до неї:

— То це я маю ваших телят пасти? То ви не годні так його прип'ясти, щоб він не тікав?

— Еге ж, припнеш,— проспівала тітка Зоя, наче й зовсім не сердита, що таке сталося,— коли йому весь час гедзі сняться.

Схопила бичка за нашийник, ляслула по шиї — і розтанула в темряві, тільки погупотіло. Михалко вже й біля своєї хати, вже й коло береста. А там бузько як не лягав спати, то й не ліг. Ворушиться, наче ним лиха хоробра ворушить.

— Бузьку, тобі гедзі не сняться? — поспітав у нього Михалко.

— Не сняться,— сам собі відповів.

Бузько витягнув шию, прислухаючись, і клацнув дзьобом.

Мати вже стелилася. Глянула на Михалка великими докірливими очима, поспітала:

— Ти що, за три моря віявся по молоко?

— За чотири,— весело відповів.

— Там уже, либоń, у гладущику сметана встоялась.

— Масло збилося.

І надвір хутенько вискочив. Сів на порозі й сидить, дивиться в ніч. Що воно таке — ніч? А де зірки беруться, коли вдень не видно жодної? Ніхто, мабуть, не знає. І чому місяць досі не зійшов, коли вчора о цій порі вже царював на небі?

— Михалку, спати, — кличе мати.

Вона ще не раз його покличе, аж поки він зайде в хату, притискаючи до грудей великий черепок.

— Під голову моститимеш? — кепкую мати.

— Моститиму, — відповідає Михалко. — Це Сірків черепок.

— Авжеж, — усміхається мати. — Вже забув, як миску розтрощив оту, що я в Яневі купила на ярмарку?

— Ось зараз, — наче й не слухає син, — наллю води, пірну — тільки й побачите мене.

— Знов наслухався Танаськи? Пий молоко та спати лягай.

Михалко вечеряє. Іс'є свіжий житній хліб, запиває молоком. Од того молока Танасьчиного в роті стає солодко-солодко, і на душі теж солодко, а очі злипаються, ніби вишневим глеєм змащені... Він так і засинає за столом, поклавши на руки голову — білу, наче пачіску добре витіпаних конопель. Мати переносить його в ліжко й затуляє хусткою вікно, бо вже ген місяць зійшов, то щоб не світив на дитину...

ХОМКОВІ РАДОЩІ Й ПЕЧАЛІ

Весна просинається?

Вона спить у глибокому яру біля баби Хтодоньки, що сліпа на ліве око й крива на праву ногу; в тому яру спить весна чи не найдовше — з затіненого боку провалля біліє сніг, а поряд на осонні світиться трава. Спить у кущах поза хатами і поза хлівами, біля тинів

примощується. Спить весна за селом на горбках, біля ожередів соломи тулиться разом із мишами, а також у кострубаччі рогози на ставу, в лісі спить.

А просинається — одного досвітку найголосніший у селі півень прокинеться найраніше і заспіває. Почують його інші півні, ударять у золоті литаври — й пливуть їхні голоси, як живе листя по воді, пливуть у запашному повітрі. Будять піvnі весну. I так по всьому селу. По всеній Україні. Ніздрюватий сніг пахне сирою землею, а земля вогко тхне холодом, кора на деревах набрякла і посвіжіла, тоненька крига на калюжах хрумтить, як хрустки на зубах у дитини... Сонця ще нема, а легкого туману густішає, зі стріх капле, з віття теж, і вода в коліях на шляху синіє смутком. Хтось повертається од ставу з повним відром — і крижинки подзенькують протяжно та зрідка, наче звіряються в чомуусь...

Малий Хомко знає, до чого весна вдатна. Щоб м'яко було їй іти по світу, під ноги собі настеляє трав, а щоб очам її було на чому відпочивати, квітки розсіває, а щоб не самотньо йшлось їй, птахів із вирію табунами шле в рідні краї. Весну можна підслухати, треба лише побігти на куток до баби Хтодоньки, спуститися в яр — послухати струмок, що з поля сотається і сотається. Весна шепоче, жебонить, зітхає, посміюється, вкрадливо щось запитує в тебе, але спробуй зрозуміти її!.. А ще весна підмальовує небо, аби синіше було й тепліше, людські очі засіває зерном доброти й радості, а дітям навіває сни. Малому Хомкові навіває один і той самий — як він руками змахнув та й полетів над обійстям, над городом, над грушевою, а в грудях холоне від лоскоту.

Баби Хтодоньки він боїться.

Хтодонька сліпа на ліве око, а, здається, бачить на нього краще, ніж на здорове. А що права нога таки

крива, то крива, прямішою за ліву їй уже не бути.

У баби глибоко запалі очі, а в них — притрущений попелом слізливий погляд. Одного разу Хтодонька стояла незрушно на вулиці, а малий Хомко мимо йшов, і стара, незмігливо дивлячись на нього, поспітала дуже голосно:

— Ти в бога віриш?

Малий Хомко не зінав, про що вона запитує, проте страшно було заперечити, і він сказав перелякано:

— Вірю...

— А ти чий? — чи то запитала, чи то сердито гримнула Хтодонька.

— Я Хомко...

— Гуси вчора летіли, бачив?

Хомко ствердно кивнув головою, хоча перелітних гусей не бачив.

— Бог один, і душа в нього велика,— сказала Хтодонька. — Він гуску розуміє, і тебе, і билинку всяку...

Хомко не втімив і забув кивнути головою.

То від Хтодоньки пішло, що летітиме комета, Ота, яку чекали ще у війну. Летітиме вдень і буде така яскрава, що затмарить сонце. Опереже всенікне небо, від краю до краю, а коли хвостом своїм зачепить сонце, то згасить його, і тоді настане на землі вічна ніч. Ніколи вже не розвиднитиметься, ніколи не смеркатиме, не буде гарячих полуднів, після дощів не виграватимуть над селом райдуги. «Це ж,— думав собі Хомко,— зорі сяятимуть і сяятимуть, а як же місяць? Заходитиме він, чи вже без перепочинку муситиме світити, бо яка ж то вічна ніч без вічного місяця? Ото сичів та сов розведеться, усякого птаства хижого та звіроти, що темряву любить! А квіти цвістимуть? А як же тоді

сунниці — родитимуть? Яблука не переведуться? Гарбузи на городі? Калина?»

Хомок чекав на комету. Але комета не летіла.

Був у їхньому селі дядько Лазар — чоловік як чоловік, тільки якби ото не сміявся він з усіх та з усього. Вивихне яка молодиця ногу, а дядько Лазар, про ту оказю повідаючи, неодмінно всміхатиметься. У сусідів корова ялова ходить — Лазар сміється. Перевернулася на горбку хура соломи й возія присипало, що ледве вибрався,— Лазар сміється. А так він чоловік гарний: нікому ні доброго, ні поганого слова не скаже, добра не вчинить, зате й лиха не заподіє. Худенький, наче його жінка раз на день годує, та й то самим лише хлібом з водою. Щоправда, недовірливий. Здибає вас і:

— Отут мое теля кудись побігло, не скажете, в який бік?

— Ген туди,— скажете й покажете.

Лазар пильно так гляне вам у вічі й усміхнеться.

— В ту вуличку скочило,— покажете.

Лазар дивно так похитає головою й піде в протилежний бік.

Зате ви і в нього ні про що не питайте. Чужу людину, яка питатиметься про сільмаг, неодмінно направить до артільної короварні, а чоловіка, що сільраду питатиме, пошле до цвінтаря.

А так — славний він чоловік.

То цей Лазар чомусь дуже не любив Хтодоньку. Коли забачить її, то ще віддалік зупиниться й стойть. По лицю мінлива усмішка скаче, губи здригаються, наче якоїсь бридоти покуштували.

— Здрастуйте, бабо! — кричить їй уперед.

Хтодонька підходить повільно, обличчя в неї чорне, погляд — чорний, і риса стиснутих уст також чорна.

— Доброго дня! — знову озивається Лазар.

— Доброго дня, траво зелена, — зрештою відповідає баба.

— Яка ж це я трава? — вдавано витріщується Лазар, котрий наперед уже знає, що йому буде сказано.

— Ну, бур'ян!..

— Отакої?!

— Полин ти придорожній, порохном присипаний. Отак упадеш, ногами тебе притопчуть, худоба по тобі ходитиме, а там і зовсім не видно стане.

— А де це ви комету свою поділи? Люди чекають комети, а ви її за пазуху сховали й не випускаєте?!

— В голові твоїй шугає комета, а на голові в тебе падалиця хирлява росте, і в падалиці тій вітер свище.

Незворушна Хтодонька далі йшла своєю дорогою, і костур ставила твердо, наче хотіла проткнути земну твердь, а Лазар підбігцем дріботів коло неї, жовтою олією по обличчі в нього усміх був розлитий, і питав:

— А як упаде сонце у наш став, то багато риби наглушить?

Хтодонька починала сердитись, і голодні пазури її чорного погляду впивалися в Лазаря:

— Згинь, сило нечиста!

Й так страшно казала це, що дядько тетерів і застигав на місці.

Хомко не раз ходив до Хтодоньчиної хати, що над яром стоїть, послухати весну. І в поле подивитись — тут воно стелилося перед очима то тепле, то холодносизе; ген чорніє рілля, по ній гуси чиєсь білі поволеньки бредуть, хитаючи головами; у м'якому сіdlі між двома горбками хтось ранній та нетерплячий корову вигнав пасти... Батько-агроном, коли їде на велосипеді в поле, завжди довозить Хомка осюди, до яру, а потім курить собі й курить, а малому Хомкові так хочеться

з ним, в отої серпанок тремтливий, що хоче розгойдати обрій — і не в силі.

Якось Хтодонька завела його в свою хату (дуже боявся іти, аж п'яти боліли!), напоїла молоком.

— Ти хто? — як завжди спитала.

— Я — Хомко, — відповів Хомко, не в змозі відірвати погляду од її темно-зосередженого виду.

— Ти дитина славна, бо в тебе очі чисті, а лоб твій блищить, немов на свято. Нікого не кривдь, бо хто кривдить, у того в очах гадюки ховаються. Не обманюй, бо в голові твоїй шуліка гніздо зів'є, пташенят висиджуватиме, й дзьобатимуть вони твій мозок. Кого вдариш — йому добре стане, а рука твоя всохне й одпаде. Матері своїй дулю складеш — так у тебе кулак і закостеніє, так і зостанеться. А зазіхатимеш на чуже, то свого позбудешся. — Вона заплющувалася, наче дрімала, губи в неї ледь-ледь сіпались, ніби й далі провадили нечутну розмову, а потім раптово питала: — Ти хто?!

— Я — Хомко, — шепотів Хомко.

— Не зобиджай котів і собак. Лошат не бий прутом, усе живе люби, і воно тебе любитиме. Бо корова й кінь теж уміють говорити, вони між собою про все своє, а ми про своє між собою... Ти чого це смієшся? — І дивилася на нього пильно та докірливо.

— Я не сміюсь, — шепотів Хомко, який і справді таки не сміявся.

— Вода — це кров землі, — казала Хтодонька... — Ти до церкви ходиш?

— Ні, — шелестіло з Хомкових губ.

— Якщо в самому тобі немає духу чистого, то не зайнмеш, і ніхто не дастъ його. А в тебе чоло блищить, як на свято... На другий день великомодня йди ранесенько до церкви і в дзвонони бий. Прийдеш найперший, то щасливий будеш усеньке життя, а запізнишся, то

вестиметься тобі так, як ото вже ведеться... Ти встаєш рано?

— Угу... — німів язык.

— Рано вставатимеш — більше сонця візьмеш у себе... Матір свою слухаєш?

— Слухаю...

— А батька?

— Слухаю...

— Ходи здоровий...

Хомко йшов із бабиного обійстя і все озирався. А потім, заховавшись у кущах, пригадував чорний лик баби Хтодоньки, ніс її тонкий та скарлючений, а в роті в неї замість язика перевертается щось темне й наче неживе. Хату її пригадував — задимлений комин, задимлений сволок, а в тому сволоку залізна скаба, до якої колись давно колиску чіпляли на вервичках. Над дверима з'їдена шашелем полиця — на ній висушені трави, цвіту всякого, корінців біліє та жовтіє, у вузликах — насіння... І раптом лунало над самісінським Хомковим ухом: «Кого вдариш — йому добре стане, а рука твоя всожне й одпаде». Хомко злякано озирнувся довкруги, наче баба Хтодонька сиділа оце зараз із ним у кущах і повторювала своє казання.

Коли настала весна, чекав на великдень. Хоч мати й не готувалась до нього, та зате Хомко прочув, що за тиждень — великодня неділя. Похолодало, повітря по-різкішало, наче в небі не хмари пливли, а крижані гори. На сірому гіллі дерев бруньки понастовбурчувалися замерзлими пташенятами, а на зеленій траві щоранку їжачився іній. Хомко хоч і зодягнув свою зимову шапку, зате ходив лише в сорочці — так мало швидше потепліти. І справді, десь у середу ополудні все пом'якшало: повітря, далекі обриси обрію, табуни яблунь по садках, і вітер накочувався на губи та очі шовковий.

Наступного дня припекло, і бруньки зітхнули звільна, заблищаючи, наче всміхнулись, і дитинно-свіже листячко надвечір заплакало зеленою втіхою. Ніч запахла вогким туманом, густа й непроглядна ніч, що повкладала всіх спати, а сама не спала — продиралися із землі паростки, по березових жилах дзюркотів сік, набрякали брості... І до самої неділі вже стояли такі дні й такі ночі, коли захмелі півні співали, як не перед добром, а потім і неділя настала — в сонячному блиску, в бліскучу очей.

Хомко здибав Лазаря на вигоні. Дядько йшов у нових смугастих штанях і в старому своєму картузі з високим синеньким околишем.

— Ти куди? — запитав, зупиняючись та — з усього видно — намірившись приязно побалакати з Хомком.

- Нікуди, — відповів хлопець.
- Ти хрестосатись умієш?
- Ні.
- А крашанка в тебе є?
- Немає.
- А ти хіба не материн син?
- Материн, — похнюпився Хомко.
- Może й материн, та не батьків, — дуже весело сказав Лазар.

Хомко насурмонився. Те, либо нь, дуже сподобалося дядькові, бо він зареготав.

- Батьків, — нарешті, видобув Хомко.
- То й добре, — просто сказав Лазар. — А я тобі крашанку дам!

І він дістав із кишені довгасте голубе яечко з червоними смужками від гострого до тупого кінця. Хомко несміливо простягнув руку, а Лазар одсмикнув хутко — й засміявся на всенік горло. Хомко ще дужче насурмонився.

— Оце ти такий батьків? — реготав дядько Лазар.—
Оце ти такий материн? Простягає руку по чужу крашанку? Агрономові діти такі, еге?

Знічений Хомко пішов геть. То дядько Лазар став кликати:

— Візьми крашанку! Я для тебе й розмальовував, а ти гніваєшся! Вже й пожартувати не можна.

Хомко ледь-ледь повернув голову — дядько Лазар стояв на моріжку й простягав крашанку. Обличчя дядькове було неприємно розгублене.

— Ну, візьми! Ось я покладу на землі, а сам піду. Тільки ж ти забери, бо хтось інший візьме. Чуєш?

Він і справді поклав крашанку на траву, а сам хутенько, наче його вітер у спину підштовхував, подавсь у бічну вуличку й скоро зник там. Голубе яєчко яскравіло неподалік, і Хомко, зупинившись, не міг одірвати від нього очей. Узяти чи ні? Коли не візьме — комусь іншому дістанеться, а дядько Лазар таки ж для нього залишив, таки ж для нього розписував... І Хомко поволенъки повернув назад.

Хлопців здибав Хомко на дорозі. Котили вони м'яч, а коли бігла назустріч їм машина, то прискали вроztіч. Запримітили в Хомковій руці крашанку — зупинились.

— Ану чия візьме! — закричав Зінько, прозваний Хлястиком, бо завжди ходив з одірваним хлястиком.— Умієш?

— Ні, — зізнався Хомко.

— То я тебе навчу, — підморгнув товаришам Зінько. — Давай.

Він ударив гострим кінцем своєї крашанки по туپому кінці Хомкової — і його крашанка розбилася. Ударив тулим своїм — те ж саме. Хлопці засміялись. Ображений Зінько відійшов убік. Хтось ішё дістав крашанку — Хомкова виявилася міцніша. В нього аж губи

тремтіли від радості. Хлопці повіддавали їйому свої програні крашанки.

— Що ж ти з ними робитимеш? — запитали.

— А хіба я знаю... — мовив Хомко.

Раптом Хлястик підійшов до нього, вирвав із рук голубу крашанку й щосили кинув об дорогу. Крашанка навіть підскочила трохи, але не розбилась. Хомко сам був уражений, не тільки хлопці.

— А-а, то ти обдурювати! — кричав Зінько, що раптом повеселів. — То ти хитріший за всіх! Таке мале, а вже навчилося тесати з дерева крашанки. І розмальовує ж як, що й не розбереш!

Голубу крашанку піdnяли і знову вдарили об дорогу. Вона підскочила й одкотилася убік.

— Це мені Лазар дав, — нарешті спромігся на слово Хомко. — Я не брав, а він поклав на траву і сам пішов...

Його не слухали. Знову стукнули крашанкою — не розбилась.

— За те, що обдурювали нас, мусиш поїсти побиті крашанки. — І Зінько засміявся, радий придуманому. — А ні, то наб'ємо!

У Хомкових руках було п'ять крашанок... Він поволенки облутив одну, з'їв; потім ще одну з'їв. На третій почав давитись, проте якось домучив. Четверту лише надкусив...

— Ну! Ну! — кричав Зінько.

— А можна з водою?

Веселим гуртом повели його до ставу, і тут, нахилившись та зачерпнувши зі ставу води, Хомко доїв четверту крашанку. Зосталась ще одна...

— А можна, — несміливо попрохав Хомко, — я її завтра з'їм?

— Е-е ні, їж зараз!

Щоб з'їсти п'яту крашанку, він запивав уже не тільки ставковою водою, а й слізми, яких не міг стримати, хоч і силкувався...

Через цю оказію з Лазаревим гостинцем померкла для нього неділя, пригасла радість... Уночі просинався і все думав: «А що ж це мене чекає?» Напружував пам'ять і, не пригадавши, засинав. Снились йому гусята поміж лататтям, гострозуба щука, й ті малі гусята пливуть їй просто в розявлену пащу. Хочеться Хомкові крикнути, щоб налякати гусят, аби не пливли, та голосу нема; хочеться йому палицею кинути — й рукою не поворухне.

Перед світом згадав: казала Хтодонька, аби перший ішов дзвонити до церкви. Темніло у вікнах, а Хомко заспішив, захвилювався — чи не пізно? Скрадливо встав, скрадливо сінешні двері відчинив, а поріг переступити боїться. Став і стоїть, ноги тримтять, а в роті терпне-терпне; та раптово кинувся вперед, наче в холодну воду, й побіг попід хатою, звернув на причілку і... знову завмер. Вулиця попереду сіріє, холодок по ній білий бреде, ранковий, а ген високо в небі велика зоря соковито блідне й примружується. Хата кликала до себе затишком, у хаті не було ніяких страхів, і ноги самі вже хотіли повернути назад, проте Хомко зуби зціпив та й подавсь вулицею.

Все ще спало. Терпко й солодко спала сама вулиця, сумирна, вгамована, обіч неї яскріла зарошена кропива. Кожне дерево додивлялося свій ранковий зелений сон, кожна хата куняла, і лише небо поволеньки прокидалося, набрякало світлом і роздавалося вшир та глибшало-глибшало, наче хотіло якомога вище підняти над селом прозоре склепіння світанку.

Церква зависочіла на горбку — цибулина дерев'яної бані, високі стіни й тонесен'ка гілочка хреста на

самісінському вершку. Хомко наближався — і церква виростала, стрункішла, погордної величині в ній більшало. І вже зовсім не було Хомкові страшно, а лише якось безмежно добре й незображенено зворушливо.

Щойно підійшов до церкви, як прохолодна тиша, як усміхнене над головою небо розкололися — тут басовиті звуки дзвонів гойднули повітря й попливли, попливли і сколихнули малим Хомком. Він аж присів од несподіванки, затерпля в ньому душа з переляку. А звуки погойдувались над ним, угорі густо спалахувало велике торжество ситої міді, й хлопців починало здаватися, ніби то голова в нього так гуде, ніби то вуха в нього так дзвенять.

Коли глянув угору, побачив чиюсь ногу, сорочину, що висмикалася із штанів. Хто ж це? Чи не Зінько?.. Невже випередив?

Хомко видерся вгору, й справді Зінько натягував мотузки, і два дзвони — один великий, а другий менший — напружену скоромовкою розповідали щось добре й радісне. Хомко стежив ізнизу за споторненим од зусиль Зіньковим лицем, як той, хилячись то вперед, то назад, впирається ногами в дерев'яний настил, — і поволі на його вуста виповзав усміх.

А Зінько бив і бив. Уже захекався, і було видно, як зіпає широко роззявленим ротом і по скроні в нього цівочкою заблищав піт. Раптом глянув униз і побачив Хомка. На мить очі його налаялись пильною увагою, а далі підморгнув (знай, мовляв, наших!) і ще дужче, ще завзятіше вчепився за мотузки.

Зрештою, таки стомився і опустив руки. Довгі звуки дзвонів косичились і косичились навсібіч, потроху завмираючи, і саме повітря теж встоювалось, аж поки зовсім погасло.

— Ти чого тут, га? — закричав Зінько, наче він за верству був: заклало йому вуха від того калатання.

— Так,— одказав Хомко.

— Хотів перший, еге? — допитувався Зінько, і вузеньке його лице, побите віспою, цвіло допитливіс-тю.— Ох і вушлій же ти! То крашанку собі додумав-ся дерев'яну змайструвати, то найперший до дзвіниці хотів прийти! Зовсім ішле малий, а хитрий!

— То Лазарева крашанка,— пробубонів Хомко.

Проте Зінько наче й не чув його. Далі кричав:

— Тільки кого-кого, а мене ти не перехитруєш! Я, може, всеніку ніч не спав, аби випередити всіх, я, може, на кулаці лежав, а не на подушці, щоб сон не зморив... А ти?.. Слухай, а хто сказав тобі про дзвони?

— Хтодонька...

— І мені вона сказала... А ти повірив?

— Повірив...

— І я повірив! Хочеш дзвонити? Ну, вилазь, дзвони!

Мені зовсім не шкода, хоч я й перший прийшов.

Хомко став на дерев'яний настил, простягнув угору руку. І Зінько раптом зареготав:

— Та ти ж до мотузків не дістанеш... Е-е, який із тебе дзвононар! Треба ще рости... Може, тебе підсадити?

— Підсади,— прошепотів Хомко.

— А ти з дерев'яною крашанкою більше не ходитимеш?

— Ні,— пообіцяв Хомко.

— Ну, тримайся за мою шию.

Нарешті, Хомко вчепився за мотузки, потягнув до себе — і заліznі била у великому та малому дзвонах торкнулися міді, а мідь озвалася мелодійними голосами, раз і вдруге, ті голоси затремтіли, легесенько так загойдались — і полились на село, вже освітлене сонцем. А що Хомко неспроможний був сильно бити, то дзвони

озивалися слабко, майже дитячими голосами, і розповідь вели хутенько, наче побоювались, що зараз ось забракне їм повітря.

Зінькові було важко тримати, він сопів:

— Хіба так б'ють? Сильніше треба! А не можеш — зазув!

Востаннє в повітрі розпачливо, згасаючи, заколивалася журлива, болісна нота...

По тому стояло тепло, сухе, багате на весняні пахощі; щоночі небо сяяло рідкісним урожаєм зірок. Уже ніхто не чекав на комету, стали потроху й забувати про неї. Засадили городи, обсіялися в полі, вже вигорнули худобу на пашу, перші табунці жовтих гусей по-виходили надвір і, скубучи траву, переверталися назад. Посеред сухого дня напливли лілові хмари, з нервовим тіпанням блискавок, стрільнуло донизу порським дощем, під яким затанцював порох на дорозі, вітер прискочив подихом небезпеки; навкруги згорніло.

Хомко сидів у хаті, щось малював, як раптом на вулиці вродився крик:

— А-а-а!

Хлопець метнувся до вікна: бігла простоволоса сучідка, спотикаючись та розставляючи руки, і постать її вже танула в дощовій сутні. Хомка винесло надвір, кинуло до воріт. Побачив, що хтось попереду теж біжить, і він гайнув слідом, ще не знаючи, куди й на-віщо біжать люди і він разом з ними. Неспогадано в грозовому хлюпотінні озвався дзвін, як важке зітхання, далі ще зітхнув. І Хомко глянув туди, звідки линули швидкі вибухи мідних дзвонів.

Горіла церква. Дерев'яну баню охопило полум'я, воно слалося понад самою її цибулиною, час од часу зринало вгору, проте зразу ж під силою води, що котилася з хмар, осідало, прищупувалось, наче набиралося

снаги. Похололо в Хомкових грудях, на мить він за-вмер, та одразу ж кинувся ще прудкіш, обігнав сусідку, ще якихось людей і скоро був коло церкви. Тут уже метушились, щось кричали, зойкало кілька молодиць, проте ніхто не знав, що слід робити, аби загасити по-жежу.

Надходили люди.

- Загорілось од блискавки, — шепотіли.
- Вдарив грім із блискавкою.
- І як же того вогню не погасить дощ...
- Баня ж із дерева, геть зовсім висохла.
- О господи, святий та кріпкий... Зглянься ж на свою обитель.

Господь, либонь, не хотів ізглянутись: верх церкви розгоряється ще дужче, полум'я гуготіло, а краплі дощу, які сіялись, тхнули димом і були забарвлені попелом.

- А де батюшка?
- Справді, де батюшка? Чому його нема?
- Либонь, у районі...
- Кажуть, що поїхав у район.
- Церква горить, а він у районі, бачте!
- Вже сказали голові, щоб прислав пожежну команду! І дзвонять по телефону, щоб інші села теж...

Лазар стояв якось трохи осторонь від натовпу, що все збільшувався, і на обличчі його гадючилася посмішка. Він то задирав голову, дивлячись на полум'я, то скидав оком на людей і притупував ногою. Ногу ту, озуту в черевик із високими халявками, виставив Лазар уперед, ніби черевиком новим своїм хизувався, і притупував швидко, хвацько.

Хтось із дядьків виліз на дзвіницю — і бив, бив! Хлопці крутилися поблизу, сподіваючись, що, може, і їм удасться потягнути за мотузок, проте до дзвіниці їх не підпускали.

Нарешті, прийшла Хтодонька... Йшла так, як би йшов поранений на обое крил старий лелека. З уст її зривалося чи то важке дихання, чи то уривки слів. Жінки обернулись до неї, чекаючи, що баба скаже.

І Хтодонька, зіпаючи, сказала:

— Наказаніє боже, так...

Помовчала, суворо дивлячись на односельців, і знову, вже міцнішим та строгішим голосом:

— Наказаніє!

Раптом усі розступилися — стугоніли по дорозі машини: прибула, нарешті, пожежна команда. Машини, ревучи, в'їхали на подвір'я, повискачували пожежники, тягнучи шланги. Спирали на стіни драбини; перші тверді струмені скочили у вогонь.

— А не гасіть! — закричав раптом Лазар у запалій тиши. — Нехай горить!

Всі почули, і всі обернулись до Лазаря. А він, випинаючи худенькі груди, кричав:

— Нехай сам бог погасить, коли це його! Нехай сам! Чому він не може?

Хтодонька хрестилася, складаючи неслухняні пучки докупи й важко несучи їх до лоба, до пліч, до грудей. Лазар підбіг до пожежника, взявся виривати з рук шланг. Пожежник ліктем штовхнув дядька, і той беркицьнувся на спину. Звівся і закричав:

— А-а, ви всі одинакові! А-а, всі ви заодно!.. Сьогодні ж піду й скажу, як гасили церкву! Давно вже треба було її розібрati чи спалити, а ви державну команду викликали! І ще побої оці зніму, — тицяв пальцем у пожежника, — і тебе посаджу куди слід, попомниш мої слова!

Дуже поволенъки, ніби несучи гору на плечах, підійшла до нього Хтодонька і, склавши з неслухняних пучок важкий свій перст, перехрестила Лазаря. Спершу

він, мабуть, не втімив нічого, бо навіть не здивовано, а якось журливо дивився на неї.

— Згинь, маро! — вилетіло з Хтодоньчиних уст.

Її голос пробудив Лазаря.

— А-а-а! — закричав. — І ти прибігла на пожежу, відъмо, теж прибігла? Чому ж твій бог не заступиться?

Хтодонька, зігнувшись, дивилася на нього похмуро. Коли ж Лазар замовк, вона знову склала докупи колючі свої пучки, вдруге перехрестила. А потім і втретє.

— Згинь, нечиста сило! — сказала спокійно і твердо.

Лазар підняв кулак, помахав погрозливо перед са-місіньким бабиним носом і... повернувся, геть пішов. Проводжали його глузливими і веселими поглядами.

А Хомко з дітлахами гасали біля церкви. Весело їм було й добре. Вогонь бадьорив їх, і чим вище бурхало полум'я, тим кращий був у них настрій. Дощ уже пово-леньки переставав, тільки грізно переверталось у хмарах щось важке й тверде, бо ж гуркотіло так, наче з гори каміння падало. Хтось невидимий і гнівний раз у раз підморгував зловтішно, посилаючи довкіл при-марне світло... Церква згасала. Чорніла вгорі блискучим вугіллям баня, а ще недавно білі стіни були виме-режані брудними потьоками. Люди гомоніли:

— Бачте, не хату підпалило, а церкву таки...

— Е-е, неспроста все це, неспроста.

— Баба Хтодонька молиться, а вона горить,— і за-сміялися. Сміх перекинувся на весь гурт, ніби вогонь блискавки.

— Якщо вже сам бог не заступився, то баба Хто-донька не поможе. І всі баби не поможуть.

— А тільки пожежна команда,— кинув хтось. І зно-ву засміялись — наче й не стояли біля погорілої церкви.

Скоро розійшлися; пожежники склали своє причан-далля, машини їхні свиснули заливчасто й покотили з

подвір'я. Їх проводжав спокійний і ситий грім у небо. Лишились у дворі тільки дітлахи та Хтодонька. Вона, зігнута, спиралася на костур і, вперто дивлячись перед собою на почорнілі від сажі стіни, про щось думала. Хомко, бігаючи з хлопцями, крадькома стежив за нею. Ось баба покрутила головою, наче комусь дорікала за щось, а потім, як стара лелека з обома перебитими крильми, подибала геть. Ішла, ніби волокла оті зранені крила, а вони чіплялися за землю, не пускали.

Вже вечеріло; випогодилося. Хлопці все бігали навколо церкви. В Хомкових грудях горіло сонце величезної радості, запалене недавньою пожежею; він сміявся, щось кричав, падав, коли його збивали з ніг, зводився, знову падав. Жовтів у чорних водах неба ріжок молодого місяця, і в уцілілих стрільчастих шибках церкви тримтіло щось холодне й непевне.

ЗЯБЛИК

Тихий, здається, був у нашій школі Юрко Зяблик. Невисокий, довгоносий, мав дівочий голос, ходив так, наче завжди під його ногами не земля, а драглиста хитавиця. Уроки іноді готував — іноді ж не готував, іноді приходив до школи вчасно — іноді запізнювався. З весною траплялось, що не тільки на заняття не приходив,

а й з дому пропадав. По кілька днів десьникає, а потім з'являється — виморений, спокійний, на запитання — де бував і що бачив? — не відповідає, а тільки губи ледь-ледь кривить.

— Ні, ти не криви свої губи, — насідала класний керівник. — Ти признайся, де пропадав.

— Я не пропадав, — обзывається Зяблик.

— А де ж ти був?

— А я до свого діда ходив, — незворушно відповідав Зяблик. І, нарешті, брався розказувати: — Прийшов до свого діда, а він із лежанки не встає. Геть зовсім ослаб, що й не ворухнеться. То я його водою поїв.

У класі сміються. Роздратована вчителька питає:

— А хіба в нього баби немає?

— Яка вже та баба!.. — дуже серйозно, по-дорословому каже Зяблик і байдуже махає рукою. — Ту бабу теж треба поїти.

Знову сміються. Зяблик здивовано позирає на товаришів — чого ви, мовляв, регочете, адже все це я розказую серйозно. І такий він щиро-сердій у своєму здивуванні, що вчителька лагіднішає і ні з уроку не виганяє, ні по матір не посилає.

Якось прийшов Зяблик до класу з граком за пазухою. Навіть не з граком, а з маленьким граченятком. Одігрівав його за пазухою, поки вчителька звернула на нього увагу.

— Чого ти чухаєшся, Зяблик? — звернулась до нього.

Учні, наперед знаючи, що відбудеться цікава розмова, вже почали осміхатись.

— А я не чухаюся, — заперечив Зяблик.

— Що ж ти робиш?

— Граченя тримаю.

— Яке грачена? Звідки воно в тебе? Навіщо ти його приніс?

— Воно з гнізда випало, то я підібрав, щоб машина не наїхала чи корова не наступила.

— Отак і сидітимеш на уроці?

— А що, сидітиму...

— Іди й викинь, я хочу проводити уроки не з граченалями, а з дітьми.

Зяблик вийшов із класу і більше не повернувся.

Коли давали додому вивчити вірш, то Зяблик майже ніколи нічого не міг вивчити. Виходив до дошки і мовчав.

— Ти чого мовчиш? — запитувала вчителька.

— Я згадую, — спокійно відповідав Зяблик.

— Ну, згадуй, — дозволяла вчителька, знизуочи племчима. А по хвилі: — То що, згадав?

Зяблик неприродно голосно, майже викрикуючи, починав декламувати, проте збивався на п'ятому чи шостому слові. Збившись, блукав очима по стелі, по підлозі, наче там намагався прочитати потрібний текст.

— Чого ж ти мовчиш?

— А я згадую, — знову повторював Зяблик.

— Сідай на місце, ти нічого не вивчив.

— Неправда! — ображеним грубим голосом одказував Зяблик. І знову згадував одне чи двоє слів із вірша. Якщо в учительки вистачало терпіння, то Зябликові вдавалось-таки згадати весь вірш до кінця. Але найчастіше Юрко все-таки одержував двійку.

Так от, історія, що прогриміла на весь район і навіть на всю область, у нашій школі трапилася, і саме з Юрком Зябликом. Одного разу після уроків зібрався гурт учнів молодших класів, і пішли вони не додому, а до річки. Провесіння пора стояла, верби вже починали зеленіти довгими хвилястими косами, а на голому

вітті кленів рясний брунатний цвіт затемнів. Спершу діти никали чередою з горба на горб, просто на воду дивилися, далі в небо задирали голови — чи побачать прилітних птахів. (Згодом так і було запротокольовано в документах: ходили над річкою і в воду дивилися, а також у небо — чи не летять гуси або журавлі).

Річка вже кілька тижнів як вивільнилася від криги, повінь спала, і текла вона в піщаних берегах не дуже весело й швидко. На тому місці, де влітку видовжувалася коса, порався біля човна дядько Родіон, знаний у селі за п'яницю й забіяку. Дядько Родіон хотів, либонь, переправитися на той бік, але побоювався — ніхто ще не плавав, та й течія швидка. Всі діти постовплювались біля човна.

— Що, дядьку, пливти хочете? — поспітив Зяблик.

Родіон глипнув на нього сердито, ніби образили його, і буркнув:

— А ти що — спрос?

— Я не спрос, — розважливо відказав Зяблик, а всі діти засміялись.— Я лише так.

— А не спрос, то не сунь свій нос, — знову буркнув дядько.

Діти ще зареготали. Зяблик обійшов навколо човна, копнув у кількох місцях черевиком і мовив:

— О, хіба це човен? Він же зовсім розсохся, візьмете й потонете, тільки булькне.

Родіон дивився на нього як на прояву.

— Ти чого по човну стукаєш?

— Я лише так, — ще розважливіше заперечив Зяблик.— Я кажу те, що є.

— А хто тебе просить?

— Хіба обов'язково просити?

(Згодом діти всю цю незначну розмову пригадували слово в слово, ніби то могло мати велике значення).

— Ану забираїся звідси!

— Хіба це ваша річка чи пісок? — слушно заперечив Зяблик.

— Дивись, ти, либонь, у мене добалакаєшся,— пропурчав Родіон.

Невдовзі діти стояли на березі й стежили, як він переправляється. Човен швидко зносило, дядько силкувався гребти веслом, проте марно. Посеред річки обернувся до дітей і погрозливо помахав кулаком.

— Собі самому! — крикнув Зяблик, але той, либонь, не почув.

Коли дядько дістався протилежного берега, вони затяяли гру в війну. Спершу просто бігали одне за одним, боролися, качались по землі, а далі надумали розділитись на дві ватаги, ѿ неодмінно так, щоб ув одній ватазі був Гітлер. Звісно, всі відмовлялись, бо кому ж хочеться!

— От які ви всі! — дратувався Зяблик.— Це ж не назавжди бути за Гітлера. Пограємось — і край!

Охочий не знаходився. Врешті, сказали Зябликові:

— То сам будь, коли такий розумний.

— То й буду,— погодився той.— Начуватиметься у мене. Рятуватиметься, хто зможе, а хто не втече — пощади не матиме.

Повиламували собі дрюочки і строчили з них дрючиків, наче з кулеметів. Такий крик і тріскотнява стояли в березі, наче розпочалася справжня війна. Звичайно, «гітлерівці» на початку цієї гри наступали. Вони, пострілюючи з дрючиків, перебігали від куща до куща, і коли вважалося, що вони когось убили, то убитий мусив лежати й не зводитись із землі. Згодом убиті всі позибиралися на кручі й чекали, що з ними робитимуть.

У Гітлера, чи то в його поплічників, знайшлися сірники, й тепер вони не просто воювали, а спалювали

міста і села. Тобто збирали в купи очерет, суччя різне, галуззя — й підпалювали. Скоро вже по всенському березі тремтіли високі дими, все було заслано сивими пасмами, і в тій заволоці війна точилася ще цікавіша й ще запекліша. «Гітлерівці» скаженіли, не милуючи нічого живого.

Та історію ж не повернеш назад, і після Сталінграда довелось їм одступати. Покотилися назад, котились довго, й було їм важко, бо навіть недавно повбивані ожили й стали мстити. Потім усі гуртом накинулися на Гітлера, схопили за руки та за ноги і, дружно прокричавши «ура!», проголосили перемогу.

— А тепер, — міцно тримаючи мокрого й брудного Зябліка, стали вирішувати, — поквитаємося з ним за злочини!

- За кров народу! — кричали.
- За слози матерів!
- Ура!
- За вдів і сиріт!
- Ура!
- За землю рідну!
- Ура!

Отак, оточивши Зябліка, вичитували йому всі кривди, заподіяні гітлерівцями, звинувачували в морі, голоді й руїнах. І при цьому голосно кричали «ура!», райдючи, що страшна війна, яку вели з ворогами, вже позаду, і ворогам за все можна відплатити.

Як же покарати Гітлера? Довго не думали — вирішили втопити, щоб і сліду на землі не зосталося.

— Може, я сам скочу в річку? — мовив Зяблік і зіщулівся: було ще холоднувато.

— Е-е, скочиш! — заперечили йому. — Скочиш — і вилізеш на берег. Ти ж умієш плавати!

Гітлер не перечив — справді-бо вмів плавати. Тихої

погоди перепливав без передишкі цю річку до того берега й назад. Крім того, вмів, набравши повні легені повітря, довго притриматися під водою.

Щоб не випірнув, надумали причепити йому до ший камінь. І зразу ж знайшли неподалік чималенький валун, обліплений жовтою глиною.

— Ну що, цей камінь підійде? — поспітали в Зяблика.

Той підняв у руках камінь — й усміхнувся.

— Підійде, — мовив.

— То що, за пазуху запхнути?

Спробували запхнути камінь за пазуху, проте не вліз. Та й Зяблик почав кричати, що дуже холодний.

— А як же інакше? — питали в нього.

— На паску підчепіть, — порадив сам Гітлер. — А пасок прив'яжіть мені до ший.

Хтось ізняв пасок, а що одним не можна було обв'язати, щоб і для зашморга вистачило Зяблікові, то він і свій пасок зняв та дав хлопцям. Був у нього гарненький пасок, із телячої шкіри, ще зовсім новий, а фігурна пряжка, яку Зяблик часто чистив, аж сяла. Хлопцям та пряжка найбільше сподобалась, і хтось мовив:

— Оце пряжка! Шкода такої, правда ж?

— А чого там шкода, — заперечив Зяблик. — Хіба з нею що станеться?

Погодилися, що з пряжкою нічого не станеться, ото хіба що шкіра трохи намокне. Добре припасували вагу, приладнiali Зяблікові до шиї й повели до річки.

З протилежного берега повертається в човні дядько Родіон. Він, либонь, запідозрив щось, бо звівсь у човні і, розмахуючи руками, кричав. Діти звернули на нього увагу й стали дружно реготати — дуже смішним здався ім дядько Родіон. А той ухопився за весло й почав щодуху гребти. Течія зносила його човен...

— Давайте швидше, а то Родіон летить.
Спершу Гітлер ішов сам, а потім схопили його за руки, щоб не здумав вириватись.

Вивели на кручу.

— Сам стрибнеш? — запитали.

І раптом у Зяблікових очах з'явився страх — він зрозумів, що хлопці, либонь, не жартують. Губи в нього затремтіли, зішучлився, все на ньому настовбурчилось, став схожий на перелякане пташеня, котре відчуло по-дих невідворотної небезпеки.

— Хлопці! — закричав. — Та що ви? Хлопці! Ну!..
Погралися — і край...

— Топіть Гітлера! Ура!

Гурт насідав, Зяблика зіпхнули на самісінький край, хтось ішов наддав плечем — і раптово Зяблик зірвався з кручі й полетів у річку.

Тільки стояло в дитячих вухах його останнє:

— Хло-о-опці!..

Й тоді, коли він зник під водою, діти зрозуміли, що сталося. Дехто кинувся тікати, дехто став спускатись до річки... Дядько Родіон, лаочись, поспішав до кручі. Його зносило, і човен пристав ген-ген oddalik. Маленький дядько, застряючи важкими чобітками в піску, біг і, здається, ніяк не міг зрушити з місця.

Весняна вода котилася швидко; на похмурій, зовсім надвечір згаслій поверхні не виднілося жодного сліду...

ВЕСНЯНІ ВОДИ

Ніякої пори року малий Орчик не любить так, як весну. Ще зима надворі, ще хурделиця припадає сивими своїми більмами до вікон, жалібно висі в димарі, ніби проситься погрітись, а він уже чекає. Де ще та весна — надвечір та вночі мороз кусочий, як краплива, — проте чекає.

І радіє, коли зволожується повітря, коли бжеледъ затемніє надворі та по шляхах, а краплистий туман повисне між вільхами та березами. Тоді й до школи не хоче йти. І недалеко живе, і вчасно з хати вийде, а поки добереться — неодмінно запізниться. Бо стане під ста-рою тополею і послухає, як потріскує її гілля, ніби скаржиться. Бо зійде на горбок і зупиниться: з горбка видно річку внизу, санні сліди на льоду вже потемніли, начебто жили проступили. А ген-ген ліс видніє, на самому обрії, небо темною стіною підпирає, і він такий чорний, аж синюватий... Поки надивишся на все це, то й на уроки спізнишся.

А то, трапляється, і зовсім до школи не прийде. Свя-рять його вчителі, що лінькуватий, а Орчикові все те — як горох об стіну: відскакує. І якби ж бешкетував чи шкоду яку робив, то ні. Спокійний він, тихий, дивить-ся на людей лагідно, роздумливо. І в компанії погані не встягає. А тільки як вийде на сільську околицю, як сяде під ожередом соломи, то й до смерку може там просидіти. Слухає, як миші шарудять у соломі, пищать, а то й б'ються між собою. І солома славно пахне — лі-том далеким, зерном і холодом... У поле дивиться Ор-чик, у порожнє й голе поле, по якому лиш бадиллячя стримить похмуре й сиротливе. А чи бачить він щось, крім бадиллячя? Либонь, бачить, бо чого б ото сидіти, вступившись у безмежжя.

Поз той ожеред соломи повертаються додому наші сільські мисливці. Скільки їх у селі? Не так і багато. Як дочекається Орчик такого мисливця, то неодмінно підбіжить запитати, чи вполював щось. Коли вполює дядько зайця чи лисицю, тоді вже Орчик не йде під ожеред, а назирці ступає, все дивиться, як погойдується біля паска вбите звіря... Йде — і дивиться, йде — і дивиться. Так аж до чужої хати може дійти, а потім

зупиниться біля воріт і стоїть, ніби очікуючи на щось. Буває, що вийде до нього хазяїн, бо чого то дитині стояти під хатою, і спитає:

— Тобі що?

— Та так... — невиразно промимрить Орчик і неохоче поплентає геть. Ітиме, опустивши плечі, і в землю дивитиметься, наче силкуватиметься щось прочитати під ногами.

Води попід селом! Не тільки річка, а й ті озера в полі, що лишаються після повені, дрібнєсенські струмочки, що течуть-течуть, а потім пересохли — і знову сочаться після дощу чи зливи; в лісі теж ручай, вода в них прозора, холодна; калабані на торфовиську такі, що в них і малъки водяться, і діти купаються, і жінки шмаття перуть.

Орчика від води за вуха не відтягнеш. А найбільш любить провесінь, коли річка виходить з берегів, затоплюючи луг, коли підступає до села, і хати на околиці тоді схожі на білих лелек, що посідали на воду ловити жаб. Широка напровесні повінь! Бліскучі дзеркала розповзаються до поля, скляна прозорість тужавіє поміж деревами молоденького гаю, що вже опушився листям. І м'яко тоді, світло, добре, сонячне проміння сплеться в твої очі не тільки з неба, а й з відображення, з води.

Ходить тоді Орчик по селу, придивляється, як хто свій човен лагодить. Найпершим, либонь, береться старий учитель Булах Григорій Іванович. Давно вже вийшов на пенсію, то всю зиму — вранці і ввечері — проходить над старою річкою, заклавши руки за спину, до чогось приглядається, про щось думає. Не зовсім і старий, коли правду казати, а смужечка вусів геть біла, ніби він їх у сметані міє... Так от цей учитель першим береться за свій човен. Знімає з нього

сніпки очерету, якоюсь шкрябачкою здирає курячий послід. Забиває діри, перефарбовує. Навіщось кожної весни перефарбовує — то в нього човен зелений, то білий, то коричневий.

Григорій Іванович іноді питає в Орчика:

- А коли ти вже свій човен матимеш, га?
- У батька є,— відповідає Орчик.

Батько свій човен ніколи не привозить додому, лежить у березі. А коли повінь, то човен, прип'ятий ланцюгом до верби, спливає дотори, погойдується. Батьків човен хоч і старий, зате міцний, ніколи не розсихається й не протікає. І батько не фарбує його — ото щороку такий він з вигляду підстаркуватий і лишається, наче аж сам і потонути проситься.

Іноді той човен сниться Орчикові. Ніби пливе не по воді, а по снігах, погойдуючись на заметах; потім по квітучому лугу пливе, а поміж травою не метелики пурхають, а лини й сазани шастають, і стільки ж їх багато! Сниться, що пливе човен лісом, поміж лозою, і з-під днища гадюки розповзаються положливо, сороки вискають, рятуючи свої довгі хвости. Ось човен уже по ріллі пливе, а рілля ж та чорна, масна, пливти по ній важко, ой важко, хоч бери та руками помогай. Орчик і справді вви сні пробує гребти руками й прокидаеться. А що спершу не в силі забути недавній сон, то все ще здається, ніби він не в ліжку лежить, а в човні і той човен посувается по хаті — біля скрині, біля столу, біля ослонів...

Є в Орчика спомин — як пливли колись посеред ночі з батьком. Повінь тоді причаїлась на околиці, прохолодна й темна. Батько взяв із собою ліхтар, і Орчик, сидячи попереду, освітлював дорогу. В провулку вода стояла висока, батько ледь-ледь гріб веслом — вузько та й бузини понахилляся з боків стільки, що раз у раз

чіпляєшся. Посеред затоплених кущів сиділа курка, і батько, підливши, зняв її легко й віддав Орчикові. Курка була мокра й змерзла, Як вона сюди залізла? Коли човен стукнувся боком об чийсь дерев'яний хлів, Орчик, звівшись, кинув курку на стріху. Курка вчепилася пазурами за околоти і, б'ючи крильми, важко по-дряпалася вгору. В хліві приглушеного обізвався півень... Пливли вони тоді з ліхтарем у човні, і дерева насту-пали зусібіч, тихі й замислені. Стрівся їм якийсь дядько, теж у човні, тільки без ліхтаря, і батько запитав у нього:

- Біля Олексючки я пропливу?
- Еге,— проказав дядько.
- А біля Тодора?
- І біля нього...
- Півсвіту води, не схобдить.
- Зайде, бо куди ж їй...

Ніч тоді чорна стояла, ніби хто очі зіркам повико-лював. А може, не видно було їх, бо з ліхтарем посу-валися? Вільхи підступали обачно, й листя їхнє гірко-тою дихало, а коли батько ударив веслом об молоду вербу, з неї пилковий цвіт посыпався, і все раптом за-пахло тим пилком: човен, руки, повітря...

І ця весна, яку Орчик жде чи не найбільше, теж на-стає. Ось ранок устав — після недавніх тьмяних та во-логих днів — світлий, сонце сипле проміння густо й щедро, і в тому промінні все біле таке й щасливе. Село наче на світ щойно народилося, чорні садки — в легкій парі, і все тане. Дорога тане, поле тане, далеч... У бі-лій сорочці день, наче на свято вирядився; дурне пта-ство ляштиць і не натішиться ясною годиною. Вітри за-снули і сплять на хатніх причілках, у бéрезі, в затінку лісу.

І де тільки та вода береться? Сніг нею підлив, на

подвір'ї калюжа півнеба вбирає, а колії темні, зеленкуваті, з-під санних полозів водяні смуги наобіч лягають, а з-під машини летять бризки шумливі й швидкі. І по річці крижини пропливають, а на тих крижинах — чи сіна жмут, чи лозина, загублена кимось. Ходить над річкою старий учитель Булах Григорій Іванович, руки за спину тримає, дивиться, думає. Ходить у березі Й Орчик — так собі, теж дивиться, хоча ні про що особливе не думає. А тільки мріє: «Коли ж воно знову розіллеться так, що затопить півсвіту? Що можна буде з батьком плисти в човні посеред ночі, а в руках ліхтар тримати?»

Повінь! Річка набрякла водою, берегів не видно, наче й не було, а верболіз уже немов пливе по хвилях і з місця не зрушить. І раптом уся долина заблищає та заіскрилася, вкрившись водяною плівкою, що під сонцем схожа на розілляту ртуть. І коли дуне вітер, то дерева, нагинаючись, здаються живими, ось-ось рушать у путь; ось вітер зірве кущ і покотить його по глинистих баранцях.

Якось Орчик прибігає додому захеканий, з затуманеними очима, з напіврозкритим ротом, і кричить з порога:

— Тату, бачив зайця, на колоді примостиувся, а колода крутиться під ним, крутиться!..

Так щовесни — йдуть вони до свого човна, одмикають і веслюють до незатоплених горбочків та острівців. Ось перше сухе місце, начіпляється навколо кущів галуззя приплиного, сміття, бур'яну, проте не видно жодного зайця. Може, ген там, де пеньок високий чорний? І під високим пеньком нічого. Зате скоро таки налибують зайця — бігає по мокрій латці землі, до якої вода ласочкою горнеться, ось-ось ізлиже, і вуха в нього так жалісливо стирчать, що в грудях хіба ж не воруж-

неться щось гостре. Заєць хоче у воду скочити, весь він напружений, наполоханий, очі велики й опуклі... Батько бере його обома руками, заєць здригається, вигляд у нього заляканий і безпорадний... А Орчикові чомусь зовсім не шкода зайця, навіть весело. Дивиться на вуханя, погляд збуджений і навіть щасливий, торкнутися хоче, проте батько відводить його руку й ховає зайця в мішок. Заєць боїться мішка, весь стає кістлявоключий, але вже пірнув, там уже не видно.

Скільки води! Верби з повені ростуть, ген скипає хвилька біля копиці сіна, яку чомусь не встигли забрати. Орчик заглиблює весло — хоч і не глибоко, та й не мілко. І, здається, з-під самої води травою торішньою пахне, ще не зовсім зогнилою, а кора дерев набряклою зеленавітstю гірчить, свіжою такою, провесінньою.

А ген двоє зайців! Нашорошили вуха — схожі на два вухаті пеньочки. І такі вони насторожені та безпорадні, так вони вражені отим несподіваним багатоводдям, що підступно облягло їх зокруж, що загнало на крихітний острівець, котрий, либонь, теж скоро потоне. Ось вони в різні боки скочили, знову завмерли, знову скочили... Одне гостре вухо гойдинулося, друге. Ще скочили. Зійшлися...

Повінь уже не перший день, то вони, певне, й голодні. А від страху стали довірливі, начебто й зовсім не бояться човна і їх у човні не бояться. Облізлі, хутро на них вилиняло, а свіже не наросло... Якось наче аж на зайців не схожі. Батько ступає на острівець, зайці пробують тікати, товчуться навколо батька, а він їх ловить — і вже в мішку.

Орчик сміється чомусь, від збудження, мабуть. Спробуй такого зайця зловити в полі! Він як дремене, то наче й не було його. Трапляється, ідеш, нічого не підошрюючи, аж раптом — за два кроки! — вродиться

заєць, щойно зі сну, дивиться без ляку, а ти на нього дивишся вражено, здається, простягнеш руку — і вже зловив його! Та поки ти стояв ошелешений, заєць уже отямився, вже він ген-ген стриже, наче й не клякнув од страху перед тобою ось тут!

Посеред затопленої долини, в чагарниках, здибаються вони зі старим учителем Булахом Григорієм Івановичем. Учитель гребе на якомусь черно-фіолетовому човні; на ньому блискучий дощовик, високі гумові чоботи.

— А я нічого не надибав,— скажеться вчитель.— Теж хотів би врятувати, хоч би одного, та все не можу знайти. Як вам тільки вдається?

— Та як... — відповідає батько.— Пливу, а вони сидять.

— А для мене чомусь не сидять,— скажиться Григорій Іванович.

— А то вже як для кого...

Та й — у різні боки. Старий учитель до підмитої копички сіна попрямував, а вони — до поля ближче, туди, де рядочок верб сивіє. Іноді човен шурхотить по дну; іноді батько навіть у воду стає, так мілко, й підпихає човна вперед. А поміж вербами, де й калинових кущів темніє кілька, і грушка якась дика, і терен, — надибають дядька Саву. Теж у човні, веселоокий, вид його пашить здоров'ям.

— Ловите? — oddalik kričit' Savu.

— Ta lovлю, — pіdpilivauchi, vіdkazue bat'ko.

— I що? Fіtъ — vиграв, fіtъ — програв? — pitaes Savu i regochе.

— Buлаха zdibab, to viн i ne bachiw nіchogo...

— A-a, toj i ne pobachit' nіchogo! — I kajze gordо: — A ja tixh zajciw stіl'ki bachiw!

— De ж voni? — divit'sya bat'ko po yogo chovnu.

— Не беру! — безпечно відповідає дядько Сава.— Що мені з них? А нічого! Отам,— показує веслом,— назираєте, як грибів...

— Чого ж ви повінь цю толочите? — дивується батько.

— Хе-хе! — підморгує веселоокий Сава.— Якби не було потреби, то й не толочив би!.. Зайці тепер які? Кістляве, голодне, дивитись на нього не хочеться. Хіба на ньому шкурка? Тъху!.. Здохлятина, а не шкурка! — Він ледь-ледь піdnімає над човном великий мішок, у якому ворушиться щось живе.— Ось що маю! Лисицю!.. Хвіст у неї пишний! Ха-ха!..

— Та який там у неї хвіст... Теж облізлий...

— Зате лисиця! Може, козеня яке дике зловлю... Торік кількою тут попалось...

— А лисицю... випустите?

— Хто ж лисицю випускає? Це хижак! — щиро дивується дядько Сава.— Як же це? Ви зайців урятуєте, а я лисицю? Навіщо ж тоді зайців рятувати, коли я лисицю випушшу? Е-е, ні, якщо вона в моїх руках, то вже в моїх!.. Якби ще козенят побачити! Не здибались вам?

— Та начебто ні...

— Що ж, у гай подамся, хоч важко там гребти поміж деревами, та спробую.

Коли відпливали од дядька Сави, поспитав Орчик у батька:

— Чом же він зайців не бере?

Батько задивився вбік і нічого не сказав.

— А козенят поріже?..

Батько аж скинувся:

— Нехай спершу наловить!.. Дядько Сава дуже до-скоцький, колись таки попадеться.

Дивно плисти там, де недавно ходив стежкою, де, знаєш, трава й квіти ростуть. Щось є в цьому несправж-

нє — ніби приснились тобі й повінь оця, і врятовані зайці, і похлюпування води під веслом. Та й вода наче аж не зовсім водою пахне, а бур'янами луговими, болотною рослинністю, землею недавно затопленою. Дивне враження залишається в Орчика від цієї подорожі. Чи не тому й сняться йому такі сни, ніби пливе в човні в своїй хаті поміж столом, скринею та лавою, потім і в полі пливе, і в лісі?..

Вже вечоріє.

— Тату, бачиш, ген-ген видно...

Батько зводиться, придивляючись. Є там щось чи ні? Далеко добиратись, а, либо нь, стримлять заячі вуха поміж лози.

Пливуть. Однак скоро зупиняються — не заєць то, а штурпаки обламані. Орчикові ніяково, що підвів батька, але той нічого не каже, і вони повертають назад. Добре посуватися по сірій скатертині, що застелила світ аж-аж до іхнього села. І навіть річку застелила ця скатертина повені — не видно її, наче й не було. Добре плисти поміж деревами, сумирними й причаєними, задивились вони собі під ноги, немов аж здивовані тим, що мають оце в хлюпавиці мокнути.

Зайців випускають на згірку за селом. А вони начебто й тікати зразу не хочуть: пробіжить неохоче, зупиниться й озирається, ніби запитати щось хоче. «Біжіть, біжіть, — думає Орчик. — Та не будьте такі дурні, більше не потрапляйте в повінь. Ну, повизбирували ми вас, а якби не ми з батьком? Бачте, дядько Сава такий, що руки не простягне, хоч би там і що з вами, а зі старого вчителя пуття ніякого, бо він старий... Тікайте, тікайте! У поле — воно широке, по горбках тримайтесь, а в яруги не заскакуйте, бо в яругах ще сніг не порозставав, ну, біжіть...»

Мішок порожній, наче й не було в ньому нічого,

а поле голе й сіре. Живе в Орчикові оте недавнє збудження, що народилось як вивуджували вухатих небораків по затопленій долині, ще тремтить у грудях од радості, від спогаду, як щойно випускали їх у білій світ,— а вже й непорозуміння сповиває його розум: чи не привиділось усе це, чи не приснилося? Бо ж іщез останній заєць у чорних скибах ріллі, пустельно скрізь, голо, сутінки вечірні притрусили доокілля...

А тому повертається Орчик у село наче якийсь аж спустошений. Так йому на душі порожньо й легко, як буває після того, коли добре виплачешся. Чи як вийдеш після хвороби вперше надвір: увесь світ такий добрий і лагідний, а ество твоє приймає все в цьому світі, бо спрагло по ньому і засумувало.

На околиці здibuють Булаха Григорія Івановича, він саме повертається додому. Старий учитель позирає на них свіжими, глибокими очима, і весь його вид сліє втіхою.

— То що? — питает в нього батько і вказує рукою на звечоріле багатоводдя, з якого вони щойно випливли.

— А що,— всміхається Григорій Іванович.— І ми знайшли дещо...

— Чи не вовка часом? — гукає батько.

— Не вовка,— й собі гмукає Григорій Іванович, — а оце маленьке й хирляве, зовсім нікудишне.

Сягає за пазуху, дістает за вуха геть зовсім дрібне зайченя. В зайченяти переляканій вигляд, облізле воно, справді-таки нікудишне.

— Випускати не буду,— ніби відповідає Григорій Іванович на німе батькове запитання.— Хай дома в теплі відігріється, хай оклигає, а там і зовсім завесніє.

— Дивіться, щоб його кицька не з'їла,— пускає батько шпильку.

— Зуби поламає... А ви завтра попливете?

— Роботи ж у мене скільки,— зітхає батько.— Хто зна...

— То я і ваших зайців повизбираю,— обіцяє старий учитель.

Тепер уже батько всміхається. Не каже більше й слова — і так розходяться.

Цілу ніч сняться Орчикові широкі весняні води, сняться затоплені поля, по яких пливуть дивовижні ожереди соломи під сніжно-білими парусами; заходять у його сни напружені од вітру постаті верб, із яких жовто й гірко сиплеється дрібненький цвіт, запорошуючи Орчикові руки й лиць, а над бровами намітаючи кучугурки; приходять у його сни прудконогі, шалено швидкі зайці, що веселою заметіллю — стільки їх багато! — несуться по зеленій скатертині рівної їхньої долини. «Куди ви? Куди?! — хочеться крикнути хлопцеві.— Це ж я, Орчик! Не тікайте від мене! Ось і я з вами побіжу!» Він пробує зірватися з місця, проте ноги, як неживі, не слухаються, і Орчик лише перебирає ними на місці, а зрушити не може...

І вже сидить він у човні, а човен пливе поміж ослоном та скринею, вже в садку, через паучче жито...

Такі його сни, таке його життя. Такі його мрії про ранню провесну, про талий сніг, про весняні води та ще про всі ті гіркувато-весняні настрої, що тривожать його ество і не дають спокою.

ЗАЙДА

Одразу після війни прибився до села цей хлопець — обірване лахміття і не гріє, і тіла не прикриває, босий, дивиться спідлоба. Руки весь час тримав у кишенях — либо нь, із ножиком не хотів розлучатись ні на мить, а може, кілька копійок мав, що були його єдиним ба-
гатством... Ходив собі по селу, похмуро до всіх

приглядаючись і всі так само похмуро приглядалися до нього. Не знати, де він спав, проте наступного дня знову з'являвся чи то на дорозі, чи то біля крамниці.

— Зайда, остерігатись треба,— казали люди лавочниці, немолодій уже, з карими очима Гальці.— Бо почутий крам, а ви й не зогледитеся.

Хлопець, названий зайдою, до сільмагу заходити боявся, проте Галька його остерігалась. Остерігалися і всі інші — марно б не ходила чужа людина по селу, щось та виглядає, щось та має собі на меті. Й одного разу Семен Вухлик, знаний усіма в селі тим, що вставив собі два залізні зуби, перепинив хлопця на дорозі й навіть за барки взяв:

— Ти хто такий?

— А що? — запитав хлопець, нітрохи не боячись і не пробуючи ні вивільнитись, ні тікати.

— Я тебе питаю! — закричав Вухлик, і два залізні зуби гостро заблищали.— Што нада?

— Нічого,— відповів зайда.

Відповідь трохи спантеличила сільчанина. Та водночас і підозру його посилила:

— Як то нічого? Марно б не ходив. Тепер таких, як ти, знаєш скільки тиняється? Ти що, село підпалити хочеш?

— Не хочу,— суплячись, одказав зайда.

— То, може б, в інше село подався? Бо наш народ не любить, коли отак-о ходять.

Хлопчині, видно, набридло відповідати, й він лише глипав з-під брів, нічого не кажучи. Семен Вухлик, що не належав до сільської влади, якого навіть виконавцем не призначали ніколи, не те що знітився, а трохи наче подурнішав од тієї дитячої байдужості до його особи.

— Дивись мені! — проказав погрозливо.— І щоб не здибався більше зі мною... Бо я такий!..

Кожне в селі тримає курей, і в кожного одна чи дві курки завжди несуться хтозна-де. Проте кожний знає оте потайне місце і вибирає звідти яйця. Було таке потайне місце і в тітки Фані.. Саме тоді й почали знімати яйця в її потайному місці. Вона не довго думала, що там за причина, а перестріла малого зайду і поспітала в нього лагідно:

- То ти вже красти навчився?
- Що я краду? — буркнув хлопець.
- Не крадеш? — здивувалась тітка Фаня, котра сама хоч і не крала, зате чомусь була впевнена, що інші крадуть.— А з чого ти живеш?
- Ні з чого я не живу.
- Не живеш? — здивувалась тітка Фаня.— Як то не живеш?

Зайда не відповів. Зір його потъмянів, ніби в очах відбилась чорна хмара, що саме облягла півнеба.

— Застану в шкоді — живим не випущу,— пообіцяла тітка Фаня.— Змалку отакий, то що далі буде?

— Буде,— буркнув хлопчина.

Отакий він був. Ні до кого в хату не заходив, нічого не брав ні в кого, проте з чогось жив. Із села йти не збирався, хоч його тут і недолюблювали та й побоювались. Хтось ізвідкись дізнався, що звати його Романом, чи що, то так і казали: «Отой приблудний Роман, що спілобра дивиться».

Якось лавочниці сказали, коли вона пригнала корову до череди, що сьогодні її черга відпасати. Галька ж своїх дітей не мала, а наперед ні з ким не зговорилася, то вона цього самого чужого Романа й умовила, щоб відпас за неї. Швиденько приготувала йому торбу — пляшку молока, шмат хліба і трохи сала, а кийок Роман уже сам виламав.

Пастухи тримались од нього віддалік — і тоді, коли

корів гнали в поле, і тоді, коли вже на пашу добилися. Посідали собі гуртом, якусь гру придумали, а Роман, що спідлоба дивиться, теж ізбоку тримається, не піdstупаючи. То йому покрикують:

— Гей, ти, заверни оту рогату!

Або:

— Вижени рябу з пшениці, то ж Гальчина!

Роман скоплювавсь і біг завертати рогату чи виганяти рябу. Хлопці дивились на нього й посміювалися. Роман чув той сміх, знав, що то з нього, проте не звертав уваги.

Так вони й сиділи — сільські гуртом, а він окремо. Сільські розпитувати почали:

— А чого ти такий чорний?

Роман дивився на них похмуро, постукував кийком по землі й не відказував.

— Ти в тітки Фані яйця крав чи не крав?

Лише головою покрутів заперечливо, а губ не розімкнув.

— А балакати вмієш по-людському?

На це запитання й головою не покрутів.

Сонце вибилося посеред неба — стали полууднувати. Сільські одне побіля одного повсідалися, кожне свою пляшку молока дістало, кожне свій кусень хліба добуло чи перепічку там. А Роман, що спідлоба дивиться, оддалік бовваніє і не єсть нічого. Лише обняв свою торбу обома руками, ніби побоюється за неї.

— Чого ти не єси? — кричать до нього.— Боїшся потовстіти?

А самі аж заходяться сміхом, бо такий же той Роман худий, кістлявий, такий захарчований!

Він терпів-терпів, шкодуючи їсти свої харчі, а потім одійшов у пшеницю і там, аби не бачили його, взявся

обідати. Жалко йому той хліб їсти, то він малесенький шматочок лише й відкусить, довго в роті тримає. Жалко йому те молоко пiti, то він якусь крапелинку надіп'є і не наважується ковтати, хоче краще її розкуштувати. І за кожним ковтком поглядає на пляшку, скільки ще зосталося.

До сала так і не торкнувся. Лиш понюхав та язиком лизнув, яке воно. Знайшов поблизу кілька лопухів, обгорнув той кусочек сала, аби не висихало. І недоідеяний кусень хліба теж лопухами обіклав, бо сонце й крізь торбу пропікає, це ж сухарем стане...

Отак пополуднавши, почепив собі торбу на шию і вийшов із пшениці. А сільські вже й питаютъ:

— Ти що там у пшениці робив? Гроші свої перелічував?

І сміються — знають, що нічого в зайди нема.

— А що тобі Галька їсти давала? Вона ж лавочниця, то, може, щось із лавки?.. Погляньте, як роз'ївся в пшениці. Вже, либонь, і худобу не заоче пасти! Ану біжи заверни...

Надвечір ні в кого їсти немає, а їсти кортить, та додому ще рано. І всім чомусь впадає в очі те, що в Романа торба не порожня, а повна.

— Ох і нарічила ж тобі лавочниця! Наїсишся сьогодні так, що й завтра ситий ходитимеш!

— Покажи, що ти там ховаєш?

— Хлопці, нехай із нами поділиться!

Піdstупають до Романа, а він на них спідлоба дивиться, і в очах зелені шершні, а не іскри клубками товчуться. І лице його витяглося, біля губ тоненько зморшки пролягли, тремтять. Ось, либонь, підхопиться, ось, либонь, кинеться тікати. Ні, не схоплюється, не біжить, а тільки страшно так дивиться перед собою, не змигуючи.

— Хлопці, — обізвався нарешті, — в мене лиш кусник сала зостався, сам хочу їсти.

— О! Йому стільки надавали, що й не поїв!

— Я й не куштував! Одклав...

— А чого в пшеницю ховався? Аби ми не бачили, чим ласуєш? Хлопці, не слухаймо його! Віддавай свою торбу! Ну! І не вчись ховатися, не будь хитрий!

Роман, спідлоба дивлячись, підвівся. Роз'язав торбу, добув оте лопушиння, став розгрібати. Дістав недодіений шматок хліба, простягнув перед собою.

— Нате, беріть...

І так само розгорнув жовтий кусник сала:

— Беріть...

Хтось уже й руку простягнув, щоб узяти, але решті ніякovo стало, недобре так, бо жалко було дивитись на цього худого, чужого Романа, жалко бачити, як тримає перед собою заощаджений свій обід.

— Та ми тільки так... Ми аби посміялись... Тебе налякати... Воно нам не треба.

Був серед пастухів товстий та вічно усім невдоволений Осел. Так усі звали цього хлопця за впертість. Що ти йому одне скажи чи попроси, то він інакше зробить. На щокастому лиці маленькі очі і схожі були на двох борозняків, що лиш-лиш виткнулися із землі. Так от, цей Осел думав не довго. Вихопив у Романа хліб і сало, вкусив так, що од сала тільки сама шкурка лишилася. Жував швидко, давлячись, квапливо запихав пальцями до рота, і очі його при цьому зовсім подрібнішли, ніби ті борозняки ось-ось у землю поховаються.

Доївши все те, Осел вихопив у Романа торбу, витруссив її і, нічого не знайшовши, проказав, навіть не пробуючи всміхнутись:

— Хоч і мало, та під'їв... А ти не будь більше такий скupий, бо ми скupих не любимо. Чув?

Роман підняв кинуту на землю торбу...

Коли увечері пригнали череду в село, лавочниця Галька завела його до хати й дала повечеряти. Роман їв поволенъки, сидів за столом рівно, до всього приглядався, до всього прислухався. Галька розпитувала, звідки він та де його батьки. Він не знав. Проти ночі не випровадила дитину за поріг, постелила йому соломи на долівці. Роман не став одмовлятися, зразу ж і ліг та й заснув, зате Галька довго переверталась на своєму твердому вдовиному ліжку.

А коли вранці прокинулась — на долівці лежала сама лише розворушена солома.

Через день найняла Романа до череди тітка Фая. Ще звечора перестріла його, завела додому, нагодувала. Вранці найшла для нього якусь одежину, не зовсім драну, але, звісно, й не нову. Навіть картуз йому принесла з горища — запилений, у павутинні, з надірванним козирком. То хутенько той козирок пришила, а бруд, який не одставав, одіпрала з мидом. Надягнув убір на голову Роман — аж легше на душі стало у Фані.

— Казала Галька, що слухняний ти... Слухняним будь, але не дуже, — повчала. — Слухняним усі діри затикають, на слухняному їздять і слухняним поганяють. Ти, Романе, коли слід — зубами гризи, кусайся, бо інакше не проживеш. Я, може, й обиджу кого, та мене більше зобиджають. От і виходить, що я навіть добра... Наше село так намучилося, що й на село не схоже, а на осиний рій. Навіть той, хто добрий, мусить бути злим, а злі — вони злі й позоставались... Тепер сиріт — як сліз. А вдів скільки насіялось!

На цей раз пасли череду біля гороху. Знали хлопці, що лізти в горох та рвати молоді стручки не можна, бо й сторож ген-ген видніє. Та коли сторож ізник десь, повзком попідлали й так само повзком рвали молоді

стручки. Набивали торби, за пазухи клали. Чималий таки клин столочили, а потім зайняли худобу — і геть подались.

Роман разом з усіма лазив у горох, теж рвав. Коли несподівано для всіх із-за кущів вийшов сторож, то хлопець теж не зінав, що йому робити з нарваним горохом... Сторож був сердитий, та й не настановили б лагідного! Тримав у руках довгий батіг, а тому ніхто й не зважувався тікати — першому дістанеться.

— Череду заганяли в горох? За потраву хто відповідатиме?

Діти не відривали од нього очей. Було їх багато, і сторож поспітив:

— Хто зачинщик? Признавайтесь!

Ще не оговтались од несподіванки, то й на слово не могли спромогтися.

— Хто підбивав? Кажіть! Хто повів?

— Та хто ж іще? — тремтливим скривдженим голосом пробурмотів Осел. — Він! — І показав пальцем на Романа.

А в того, хто не був ні призвідцею і не підбивав нікого, лише вії здригнулися, губи побіліли. Решта дітей і отямитись не встигли, як сторож ухопив Романа за комір і підняв угору. Стара сорочина затріщала. Сторож опустив хлопця на землю і замахнувся батогом. Проте не вдарив — щось його зупинило в останню хвилю.

— Ти чий? — запитав.

Роман мовчав, і всі чекали, що далі буде.

— Чий, признавайся!

— Нічий, — одказав Роман, дивлячись спідлоба.

— Та це ж зайдя! — докинув Осел, і в голосі його затремтіли якісь дивні, радісні нотки.

— Зайдя? — наче аж задумався сторож. І перевів погляд на Осла. — Зайдя? А чого ж він із вами?

— Відпасає за тітку Фаню, — охоче пояснив Осел. — Він підбивав!

І тут сторожів батіг обвився навколо Ослових ніг. Той аж присів — чи то з несподіванки, чи то від болю. А сторож, висвистуючи батогом, кричав, щоб розбігались, щоб ніколи більш у горох не вскакували, бо не пожаліє. Романа так і не зачепив...

Скорі діти лишилися одні. Поволі зійшлись докупи. Роман як сидів на землі, то й не звівся. Лише Осел, забігши далеко, довго не наважувався підійти до гурту. Він склонував і тер забиті місця. З нього сміялися. Осел деякий час не звертав уваги на хлоп'ячі глузи, та коли біль пригас, його почала діймати чужа зловтіха. Надміру звузивши оченята й побілівши з лиця, він, накульгуючи, став підходити. Погляд його нишпорив по дитячих обличчях і, зрештою, зупинився на Романові.

— А ти чого смієшся? — запитав ОSEL, хоч Роман і не думав сміятись, а сидів тихо й пригноблено.

Тепер усі з цікавістю дивились на них обох, що ж даді буде.

— Ти чого? Ти чого? — скрикував раз у раз ОSEL, злішаючи щоміті. — Це мені за тебе дісталося!

Для дітей брехня прозвучала аж надто несподівано, хтось кинув:

— Ти ж сам на нього звертав!

Проте ОSEL уже кинувся на Романа, навалився усім своїм повним тілом. Роман спритно вивернувся, умостиився Ослові на груди й притиснув йому руки до землі. ОSEL, мабуть, не сподівався на таке, бо розгублено заблимав очицями, не знаючи, проситись йому чи погрожувати.

— Відпусти, — видихнув.

Звівши на ноги, похмуро дивився на Романа. А що пастухи сміялися, то не витримав і кинувся. І знову

Роман повалив його на землю. І ще раз довелося проситись.

— Дай йому добре! — радили хлопці, які вже були на Романовім боці. — Провчи, хай порозумішає! Чого дивиця на нього?

Роман, спідлоба дивлячись, поволенськи встав.

— Не хочу я його бити, — спроквола проказав.

— О, та ти його боїшся! — взялися глузувати. — Побороти поборов, а вдарити боїшся! Як не наб'еш, то тобі ж гірше буде!..

Ще не встиг Роман додому дійти, а тітка Фаня вже знала про те, що сталося у полі. Здібала череду на околиці села, ухопила Осла за чucherепки та й давай ним трусити. Щоб знат, як знущатися з сиріт! І щойно Роман сів вечеряти, як прибігла Ослова мати:

— То ви мою дитину зі світу хочете зжити? Ти, Фанько, злигалася хтозна з ким і кривдити, бити? Хто він такий? — кричала, показуючи на сторопілого Романа. — Сьогодні привівся, а завтра повістеться! Сама ж казала, що злодій, що збитошник.

— І не злодій! — і собі кричала тітка Фаня, котра нікому не звикла давати спуску. — І має свій розум, а не позичений! Візьму собі, моєю дитиною буде, а ти, жінко, накажи своєму лобурові, щоб і близько не підходив до нього.

— Як же це ти його собі візьмеш? — здивувалася та. — Він же не твій! Чужий зовсім.

— А всиновлю! Як має скитатися по світах, то нехай у мене живе.

— О, тобі руки дармові потрібні... Ти ще спитай у нього, чи захоче лишатися.

— Захоче!.. Правда ж? — оглянулась на Романа. А той не в силі був і головою кивнути.

— Хитра висъкалася! — репетувала молодиця, йдучи

з обійстя.— Може б, хто й інший хотів собі дармового робітника тримати...

— Ох і люди! — прискала злими іскрами тітка Фаня, коли зосталися самі. — Скільки ти ходив по селу, то ніхто й зглянутися над тобою не хотів, усі зайдою обзвивали. А як до себе прийняти хочу, всиновити, то зразу плескати починають. Отакий у нас народ! Та я не зважатиму. Не я була б, якби зважати почала. Ти, Романе, живи в мене. Живи, тримайся хати. Я ще не стара, а й не молода — удвох не пропадемо. Га, Романе?..

— Та не пропадемо, але ж...

— Що іште?

— Не ваш я, тітко.

— А чий же?

— Хіба я знаю.

— Бач, не знаєш, а кажеш, що не мій. Тепер уже знай і всім кажи, що мій. Добре?

— Добре, я казатиму.

Фаня й зодягла Романа. Щось у неї від чоловіка лишилось, то вона йому покроїла, перешила — ось вам хоч і за широкі штани, але ж можна зодягнути на голе тіло, від чужого ока прикрити. І так само піджачину йому справила, що двоє хлопців у неї влізти можуть, а Роман сам вдягнув — нічого, задоволений.

— Ви бачте,— любив тепер говорити Семен Вухлик,— зовсім як людина, хоч би чим-небудь одрізнявся од нас...

Йому відказували:

— Від вас і захочеш одрізниťись, та хіба приловчишся!

Тут і стала оказія, що всіх на Фаниному кутку збурила.

Одного ранку йшла вулицею Ослова мати і всім розказувала, що була ото в неї іште нова блузка, яку

вона в празники лише й зодягала, а це випрала її вчора, повісила сушитись — і нема, вкрав хтось. То вона, мовляв, знає, в кого шукати, — й прямісінько йшла до Фаниної хати.

Хазяйка з Романом саме дома були — у хліві щось порали. Ослова мати як розкрила свою вершу (за блузку все, яка-то вона празникова в неї, незношена), а сама так і зирить на Романа, ніби з'їсти його хоче. А потім і прямо каже:

— То чи не забрав її часом твій приймак, га, тітко Файно?

— Який приймак? — не второпала тітка.

— А твій, який ішё, — і на хлопця показує.

Сполотнів Роман, стоїть ні в сих ні в тих. Глянула на нього тітка Фаня, що він наче з хреста знятий, лиця на ньому немає, — і до Ослової матері:

— Мої діти не крадуть.

— Хіба я кажу, що вкрав? Бачить, що висить, от і простягнув руку.

А тітка Фаня їй знов:

— Мої діти не крадуть!

— Де ж це в тебе діти взялись? — Ослова мати їй. — Може, твої і не крали б, але що можна чекати від оцього зайди?

Тоді тітка Фаня взяла дрючик у руки і не замахнулась, ні, не вдарила, а просто дрючик той потримала перед собою. І Ослова мати не стала більше сперечатись, а, лаючися та сердито оглядаючись, подалася з обійстя.

З ранку до вечора боявся навинутись Роман до тітчиної хати, все товкся надворі. Тітка ж свою роботу порала, не обзвивалася до нього. То він таки не витерпівувечері, сказав їй, гостро дивлячись зчервонілими за день очима:

— Не брав я...

Тітка Фаня хотіла, либо ні, насваритись на нього, бо вже й губи в неї сіпнулися, та осміхнулась несподівано:

— Та чи я тебе не знаю? Та чи я тобі казала, що ти злодій?

А він їй дивиться твердо в очі й знову повторює:

— Не брав...

І відчувається, що ось-ось заплаче.

— Знаю, не з тих ти, які беруть,— Фаня йому.— Бо я не з тих, то й ти так само. Одне в нас коріння, правда?

Він хотів сказати, що правда, та тільки голову опустив.

А хіба наступного дня не почали говорити на кутку, що Ослова мати знайшла свою блузку,— вітер її здув у бур'яни, там вона й лежала непомічена. Й казали, що коли людина чесна, то її ніякі наклепи не в силі знесла-вити. Здавалось, Романові радіти треба, що все так обернулося, але знайдена блузка чомусь не дуже його обрадувала. Чи не тому, що запідозрили не когось іншого, а саме його?

На осінь тітка Фаня відвела Романа до школи, щоб записали його до науки. Роман уже почувався вільно, не позирав на всіх вовчкувато. Прямо подивився і на вчителя, що сидів за столом, обіклавшись з усіх боків паперами. Той учитель записував до школи. Поцікавився, як звати, а потім:

— Прізвище твоє?

Знітися Роман — не пам'ятає. Тут його тітка Фаня й виручила:

— Пишіть мое.

Учитель записав у грубому зошиті.

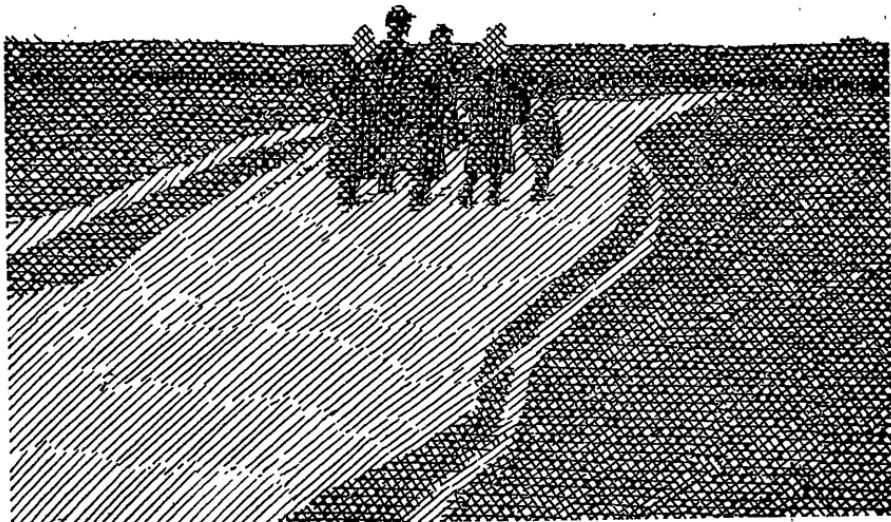
— А по батькові як? — питав.

Роман знову не знає, що казати, — позабував усе, стільки по світах скитаючись. То тітка Фаня знову:

— Мене Максимівною звуть, то і його так само запишіть!

І що ж — записав учитель Максимовичем, бо він теж добре знат про Романове життя, що зайдя він, що до села прибився.

З того часу всі стали називати його Фаниним. Фанин хлопець — та й годі. Наче ніколи зайдою і не був, а так — свій, сільський.

НА БАЗАР

— Ну, добре, добре, завтра візьму тебе в Калинівку, — сказала мати. А по хвилі додала застережливо: — Тільки дивись мені!

Як не радіти! Калинівка лежала не за сінома морями, та все ж таки Михалко не бував там ні разу. Коли треба було купити м'яса чи риби, то мати виrushala на

базар у сусіднє село, а в районний центр навідувалася тоді, коли вже геть зовсім у когось із сім'ї згоряли чоботи, або ж лахманину яку нагледіти, чи — не так уже й часто — хустку для себе.

У Калинівці були паровозоремонтні майстерні, де працювали кілька дядьків із їхнього села. Ці дядьки ходили в близькому засмальцованому одязі, а на головах мали не менш засмальцовані картузи. В Калинівці, розказували, тричі на тиждень пускали кіно (а в неділю — то й двічі на день), у їхнє ж село пересувка якщо з'являлася вряди-годи, та й то Михалка гнали втришия, мусив попід ногами пробиратись або через розбите вікно, щастіло ж рідко...

Вдосвіта мати тільки підійшла, щоб розбудити, а він уже з розплющеними очима лежить.

- Ти що, цілу ніч не спав?
- Еге ж, заснеш! А ви візьмете та й підете!
- Тю, дурний!..

Світає, село хоч уже й не спить, але ще наче по-зіхає, потягається. Ген тітка Безносиха випустила своїх курей надвір — залопотіли, закудкудали, а півень хоче заспівати і не може, хріпить у нього в горлі. Ген Чуйчиха з дійницею до хліва пішла свою Ластівку доїти, а біля воріт зупинилась, на вулицю визирнула. А її сусідка Бабера вже стойте біля хвіртки й чекає, чи не йтиме хто на базар, щоб і собі прилучитись.

— З неділею! — вітається. — Чи не лобуря свого продавати?

- Хіба його купить хтось?

Поки на край села виходять, то ще до них приєднується Брухтій Оксен, їхній сільський чоботар, та весела молодичка Ксеня Кріт, яка недавно вийшла заміж.

- Оце б і не йшла,— високим голоском сокорить

Ксеня, — якби отих клятих дрощів не тре було. Мій каже: «Нехай ті дрощі западуться, щоб за ними ноги бити!» І я ж йому те ж саме кажу, але треба йти...

Оксен іде позаду і трохи збоку, до жіночої розмови не пристає. Лице в нього чисте й спокійне, погляд розумний і світлий; Михалко весь час позиркує скоса на чоботаря. Малому здається, що чоботар знає щось таке, чого не знають інші, але мовчить, бо надто зневажає бабські теревені.

— Якби мені оце заміж,— обзвивається Бабера, в якої ніколи не було чоловіка,— то я з печі не злазила б, тільки те й робила б, що картопляники на салі іла.

— Хто б це вам пік іх, га? — запитує Ксеня. Вона в новій баєвій кофтині, але тому, що ніхто ще й досі про ту кофтину не запитав, то почувається аж наче трохи непевно.

— А свекруха! — гуде басом Бабера. — Вона в мене поскакала б та потанцювала б, як блоха на сковорідці.

Здавалося, Ксеня зараз щось про свою свекруху скаже. Але молодиця змовчала. Бо скажи ненароком якесь необережне слово, а завтра і з чоловіком посваришся, і з родичами його. Завтра вже всеньке село знатиме, що Ксеня сказала про свою свекруху.

— Учора, — знову гуде Бабера, — сонце так чέрвоно заходило, ніби в крові купалось. Чого б це, га?.. І ще снилося, що росою вмиваюсь...

— Ви дивіться, бабо,— кидає й своє слово Михалкова мати,— щоб вас на базарі сьогодні не обдурили, бо марних снів не буває.

— Мене ще ніхто не обдурив. Скільки не ходжу по базарах, але й копійки ні кому не спустила, а щоб круг пальця хто обвів — не висъкалось таких уdatних. І ніхто ще ніколи мене не зурочував, бо я проти чужих вроків знаю свої.

Оксен Бруктій усміхнувся, хотів сказати щось, та стримався.

— А я на свого чоловіка не серджусь,— щасливим голосом гомоніла Ксеня.— Він і не п'є, і не ледарює, й лихого не каже. Якби ще в кожної такий...

Оксен знову хотів щось вставити, але тільки головою крутнув.

— Ти йому не попускай,— радила Бабера.— Бо коли побачить, що з тебе можна мотузки крутити, то потім і наплачешся, і набідуєшся...

Вийшли на шлях. Тут уже чимало базарувальників поспішало — ген попереду один гурточок і позаду. Порипував віз однокінь, на возі сидів дядько в облізлій шапці, а біля нього лежав підсвинок зв'язаний. Промчала вантажна машина: на ній, попритулявшись одна до одної, навпочіпки попримощувались базарувальниці.

— О, спробували б ми сісти,— пробурчала Бабера.

Вже й у Калинівку вступили, став поминули, завод якийсь. І, видно, до базару наблизались, бо людей із клунками та кошиками погустішало, і всі поспішали. Ось ворота з двома червоними прaporцями по боках та з лозунгом посередині.

Люди товклися, наче для того ѿ зібрались, і Михалко зразу ж відстав од матері. Кинувся в один бік — нема, кинувся в другий — не продерешся. Сльози самі потекли з очей, і він крикнув щосили:

— Мамо!..

— Ну, чого ти, де ти? — обізвалося ззаду. — Тримайся за спідницю, бо, їй-богу, потиличника дам.

Хотіла мати з своїм сиром та пиріжками примостилися за одним із довгих столів, але місця не було. То мусила, одійшовши вбік, на землі розстеляти хустку та й з землі продавати. Михалко роздивлявся, хто що продає. Одна баба продає шматок сала, друга — яйця куря-

чі, третя — часник. Ген лежить кільце ковбаси, сушені яблука й сливи, а там хтось гарбузові зернятка продає на чашку. А чашка кругленька, біла, з синьою квіткою... Михалко незчувся, як відійшов од матері, опинився знову в товковиці, хотів уже назад продиратись, як раптом хтось ухопив його за барки й закричав:

— Ти чого по чужих кишенах лазиш?

Михалко задер голову — перед ним стояв довгий та худий чоловік у вицвілій гімнастъорці. Лице мав довгасте, жовте, а ніс — догори задертий, наче хто його змалку пальцем придушив.

— Я... я не ліз... — тільки й спромігся прошепотіти Михалко.

Але дядько як ухопив за барки, то не відпускав. Пальці в нього як дротяні, й смерділо од них тютюном.

— По чужих кишенах, да? — знову повторив, і в Михалка виступили сльози.

На них уже зглядалися. Дехто тримався за кишеню, а якась баба хапливо шаснула за пазуху — чи не вкрали її вузлика. Почали й підливати масла в огонь:

— О, це ж безбатченко, патронатський, либо...
— Учора булочну на вокзалі обікрали.

— А це не той, що по кишенах лазив у того п'яного, який біля переїзду й досі лежить?

— Хай господь милує здібатися з отаким посеред ночі. Штрикне швайкою — і ваших нет!

Тут і навинувся Оксен Брухтій. Зразу того довгого дядька так своїм гострим плечем підпер, що пальці в нього ослабли, а потім і зовсім розчепилися.

— Ти чого дітей душиш? Га?
— Хай по кишенах не лазить!
— Хто, Михалко? Ти кому брешеш? А що там у твоїх кишенах є? Діри?
— Не твоє діло.

— Ану, виверни, глянемо! Я тебе, шарамигу, знаю. Ти і в Лисіївку приходив, га? А в Новій Греблі не тебе зловили в млині?

Довгий дядько почав задкувати. Дивився десь убік, наче то все говорилося не до нього. Оксен же кричав йому навздогін:

— Ще раз попадешся мені, то сам одведу туди, куди твоя душа давно проситься!

Зокіл уже гомоніли:

— Бач, хотів дитину посеред базару задушити.

— Кажуть, що побачив у малого три рублі...

— Халамидник, бо на грудях якоря виколов собі.

Брухтій був сердитий, повчав Михалка:

— Ти ж до нього в кишеню не ліз, га? То чого плачеш? Він тебе за барки схопив, а ти йому кулаком у зуби, він і відчепиться. Отаких тепер повно тиняється, за війну розвелось, а переведуться ще не скоро, то самому слід мати противоядіє. Ну?..

— Добре, — пробубонів Михалко.

Найшли матір, і Брухтій дуже довго розказував їй про те, що сталося. Мати тільки руками сплескувала та губи стискувала, очі її то вужчали, то розширювались, а потім ляснула Михалка по щоці й питає:

— То ти по чужих кишенях?

— Ні ж бо, ні, — пояснював Оксен. — То брехня.

— Марно не плескатимуть, Оксене, ви не кажіть.

Не інакше, як на шкоді зловили його. Він у мене тихий та божий, а тут же базар, от і спокусився.

Скільки не запевняв її Оксен, що нічого не трапилось, проте мати як затялася, бо, мовляв, диму без вогню не буває. І дуже каялася, що взяла Михалка на базар.

— Я ж хотіла, щоб ти світу побачив, щоб порозумішав, та... не буде баба дівкою!

Мусив біля матері й стовбичити. А що в неї торгів-

ля йшла мляво, бо чи не хотіли саме в матері купувати, чи правила вона забагацько, то хлопець відчував: отак до вечора й прокапцаніє тут. А навкіл стільки цікавого! Що обличчя незнайомі все, яких у їхньому селі ніколи не побачиш! А одяг який різний! Ген дядько якийсь ліктями пробивається, а на ньому куфайка знизу зелена до половини, а згори сіра! А хіба у них хто-небудьходить у шапці з козирком? Та його засміяли б. Ген же якийсь довгоносий дядько посунув, а на нього ніхто й не гляне, й не скривиться в усмішці.

Човпів Михалко на одному місці, по боках роззварся, витрішки свої продаючи, тільки ніхто до них і не прицінювався. Коли метким своїм оком запримітив, як трохи осторонь посеред штурханини зупинилося двоє чоловіків, підморгнули один одному, немов змовлялись, і затіяли поміж собою якусь гру. А може, й не гра то була. Один тримав гладеньку чорну тацю в руках. На ній видніли ямки. Навіщось із однієї ямки в другу він переганяв кольорові камінчики, а другий — із витягнутим уперед, схожим на сокиру обличчям — наче впрокував його, бо запобігливо попліскував по плечу, в очі лагідно зазирає... Біля них уже виросла купка цікавих, і Михалко, одним оком поглядаючи на матір, бочком-бочком став до них підступати.

— Налітай! Налітай! — весело кричав той, що тримав тацю, і його зрослі на переніссі брови шахраювато ворушились. — У кого є десятка, може виграти дві! В кого є двадцять п'ять карбованців — матиме п'ятдесят. Хто має п'ятдесят — може виграти сто! Налітай! Хто прийшов на базар босий — купить собі чоботи й піде взутий.

— Давай я спробую! Давай! — насідав гостроліцій. — Ну, чого ти боїшся? Ну? Думаєш, у мене грошей нема? Ось! — І він дістав із кишені зім'яту пачку.

Той, що тримав тацю, був наче заляпаний смаглістю: по темному обличчю де-не-де світилися сірі плями. «Циган, — подумав Михалко, котрий трохи побоювався циган. — Бо чого ж у нього червона сорочка на випуск і кучері аж на спині лежать!»

— Одчепись! Чи ти вмієш! — одтручуваючи плечем гостролицього, ніби він був зовсім чужий і ніби недавно вони не переморгувались.

— Боїшся? Давай спробую! — І він помахував перед цигановими очима пачкою грошей.

Циган зневажливо скривився й погодивсь. Гра, як виявилось, була дуже проста: треба було відгадати, куди циган вправними пальцями заганяє один з камінчиків. Угадав — виграв, не вгадав — програв.

Циган узяв у настирливця десятку, зробив кілька маніпуляцій з камінчиками — й накрив їх. Усі дуже уважно стежили, куди ліг білий, а куди червоний. І Михалко помітив. Гостролицій теж помітив, бо вгадав. За другим разом теж угадав — і виграв двічі по червінцю.

— Е-е, та ти зух! — ображено мовив циган. — Ти кого хочеш обведеш круг пальця. З тобою не гриму...

— Ану зі мною! — пропахався наперед якийсь геть зовсім захарчований дядько. Тримав він у руці не багато й не мало — всього карбованець. І виграв! Навколо захвилювались. Гра здалася проста й безпрограшна. Зразу ж найшлося кілька охочих. А дядько, що виграв карбованця, хитрувато відступив убік: виграв — то добре, а можна ж і програти.

— Ану зі мною!

Сказав це чоловік у військовій вицвілій гімнастичці та в битих валянках. Либонь, прийшов купувати собі чоботи. Верхня губа в нього розсічена, а щоб менше це впадало в очі — вуса висіяла.

Циган, як видно, нікому не збирався відмовляти. Навіть Михалко м'яв у кишені подертий карбованець...

Биті валянки вигралі раз, удруге. І, здається, не збиралися програвати. Циган занепокоєно оглянувся на-вокруг. А гостролицій кинув:

— Це, видать, із тих, що рідного батька роздягнуть!..

— А роздягаємо! Щодня роздягаємо! — хвастали биті валянки.

Проте хвастали недовго, бо скоро не пощастило раз і вдруге, а там — і кишені порожні. Здивування як застигло на обличчі, то й не сходило.

— Позич! — звернулись биті валянки до цигана. — Відіграюсь і віддам!

— Ви бачили такого? — засміявся циган.

Навколо теж весело зареготали. Биті валянки відійшли убік, та зразу ж і вернулися.

— Так ти ж махлюєш? — непевно запитали. І вже з більшою певністю: — Обдурюєш, так?

Циган спохмурнів, затиснув свою гру під пахвою. Гостролицій, що крутився поблизу, насторожився.

— Ану віддавай! Віддавай гроші! — зверескнули биті валянки.

— Було не грati! — крикнув циган. — Тебе ніхто не примушував!

— Ану віддавай, кому сказано!

— А якби ти в мене виграв усе? Га? Ти мені віддав би??!

Биті валянки скочили вперед і вхопили цигана за барки. Тоді той, що мав обличчя, схоже на сокиру, вліз поміж ними, розіпхнув. Циган зразу ж ізслизнув, наче його не було.

— Ви з однієї шайки! — закричали биті валянки. — Шахрай!

— Чого ти сікаєшся, чого? — визвірився й гостро-

лиций. — Скажи спасибі, що розборонив. Та ти знаєш, з ким зв'язався?

— З таким, як ти! Обос злодій!

— Ну, ви чули! — майже щиро обурювався той.— Ти краще з ним не зв'язуйся!.. Бо пошкодуєш, та пізно буде.

Михалко ще довгенько прислухався до тієї розмови. Вщухла вона, коли й гостролицій щез. Цікавих ніби лизя злизала, зосталися тільки самі биті валянки. Постояли вони, постояли, почухали потиличю, плюнули спересердя та й подалися геть. Тільки Михалко ще капцанів на тому ж місці: дуже йому було шкода оцього, що програв. І нищечком радів: а він свого карбованця не програв, бо не з дурних!

Мати, на диво, стріла його спокійно. Чи не помітила, що Михалко відлучався, чи втомилася сердитись на нього. Мало не все вже розпродала, тільки була якась зосереджена чи стурбована.

— У вас нічого не вкрали? — поспітав Михалко.

— Де там, — сказала мати. — Інше... Ось переплатили мені трохи за сир.

— То й добре!

— Е-е, — скривилася мати. — Не добре. Бо брала сир якась молодиця, щоб у лікарню віднести, а сама ж така виснажена, що страх. У неї тих грошей і не було, а переплатила.

— Чи багато? — поцікавилася Бабера, що саме надійшла й слухала ту розмову. — На підсвинка вистачить, га?

— Ото таке скажете, — не зрозуміла мати жарту. — Оцих два папірці передала мені, бачте...

— Курці на посміх, — сказала Бабера. — Журитеся! А скільки вас обдурюють, то не бачите? Кожне тільки й дивиться, щоб украсти чи обманути.

— Ви одне ѹ те саме завжди...

— Бо всі те саме!

Ген пополудні мати вже наче розпродалась — тут і додому б збиратися, бо Ксения Кріт з купованими дріжджами надійшла, ѹ Оксен Брухтій познаходив усіх їх. А мати як стояла біля купки нерозпроданого соняшникового насіння, так і стойть.

— Продайте вже мені ті зернятка, — всміхнувся Брухтій. — І не думав, що ви така до копійки ласа.

— А ласа, ласа, — покивала мати головою. — Ви йдіть, а я вас дожену.

Односельчани пішли, а мати ще трохи постояла біля свого товару, а потім узяла Михалка за руку — ѹ ну шастати по ярмарку.

— Дивись, — казала синові, — може, побачиш таку жінку: запнута хусткою темною, лице біле-пребіле, і ліва рука в неї труситься.

Михалко приглядався: у кого ж труситься ліва рука. Ген у тієї тітки начеб затрусила. Таж ні, то не ліва, а права... Спробуй угадати! І всі запнуті темними хустками, лише кількою дівчат он у квітчастих.

— І треба ж отак, — бідкалася мати. — Я не додивлася, а людина подумає, що на шахрая якого наскочила, на обдираїла бездушного...

Своїх догнали за селом у балці — звернули з дороги навпрошки, щоб швидше додому дістатись. Бабера, певне, розказала всім, чого още вони затрималися на базарі, бо Ксения одразу ж:

— Найшли?

— Де там...

— Я так і знала, — загурчав Баберин голос. — Де ж це чувано, щоб самій шукати? Хай би вона тебе шукала. Це ж і дитина в тебе росте така, як ти. Його ж затрутъ! Затрутъ, що воно білому світові буде не раде.

— Не затрутъ,— майже пошепки відповіла мати й похилила голову.

Брухтій, що йшов мовчки попереду, раптом зупинився, узяв Михалка за плечі обома руками й запитав:

— То затрутъ тебе чи ні?

І Михалко, якому дядько завжди подобався, відповів, дивлячись некліпливо прямо в його карі, засіяні лукавими іскрами, очі:

— Не затрутъ!..

Бабера байдуже зиркнула на нього і:

— Учіть, учіть...

— А я сам учений,— буркнув Михалко й відстав од гурту.

Задивився, як у небі плавно й лагідно ширяють ластівки. Вони наче погодувались у повітрі, потім те повітря само опускало їх донизу, само ж піднімalo, само посидало їх уперед. Усе так легко й просто виходило в ластівок, що Михалко раптом відчув: і він так може.

Звів руки, змахнув ними й засміявся. А потім кинувся наздоганяти гурт, що вже доходив до села.

СКОРО ДО ШКОЛИ

Сиди та сиди дома, не виходь нікуди та не виходь, помагай у роботі,— от одного разу й зважилася Валя на втечу. Мати десь звинулася по господарству, а вона крадькома за поріг, а вона — у вулицю, і такого дала драла, що земля загула за нею. Потрапляла в якісь заувлки, далі левадами широкими йшла, серед старих

чорних дерев, що до самісінького неба доп'ялися, потім якимось пустирщикем, ось і яр, а над яром — край світу, бо куди ж далі йти, — і на краю світу присадкувата хатина.

У похмурих сінях волого, і з погреба, що тут же в сінях викопаний, чимось кислим і затхлим тхне. Валя сміливо одчинила двері в хату, а там за столом сидять дві бабусі — обидві маленькі, з блискучими лічками, одягнуті в чорне й запнуті чорними хустками. Вони привітливо поглянули на Валю, і дівчинка, підбадьорена ласкою в їхніх поглядах, відчула певність.

— Ти чия, дівчинко? — запитала та бабуся, в якої на кінчику носа темніла лілова бородавка.

— Я нічия, — сміливо збрехала Валя.

— Як же це так?

— Я сирота, — й далі брехала.

— І немає в тебе ні матері, ні батька?

— Нема, — похнюпила голову.

— Лишенько ж ти мое, — обізвалася друга бабуся, зовсім беззуба і, либонь, підсліпувата, бо все повертала голову вбік, щоб краще бачити своїм лівим видющим оком. — Куди ж ти йдеш?

— А в світ, — безпечно відповіла.

Вони обидві замовкли і дивились на неї так, наче раптово їм явилося чудо. В живому сяяні їхніх очей загусав прозорий смуток, і тільки праве підсліпувате око в беззубої баби лишалося тъмяним.

І далі розпитували її про всяку всячину, а потім, жалісливо позираючи на неї та журно ойкаючи, стали шукати їй щось поїсти. Видно, в самих нічого не було, бо торохтили порожніми горщиками, заглядали в якісь порожні торбинки, — зрештою, дали їй кусень черствого хліба і жменю сушених грушок. Валя то хліба вкусить, то грушку перетирає гострими зубами, бо дуже зголод-

ніла. А щиро сердні баби про різне в неї випитують, співчувають — хіба ж не заболить душа, на таку маківочку дивлячись та слухаючи.

Раптом Валя звела очі — мати стоїть на порозі, лице в неї таке сполотніле, наче аж чуже. Стоїть і слова скажати не може, тільки глибоко дихає, груди її ходором ходять. Утекти б Валі, але як же ти втечеш, коли мати в дверях та ще й руки розставила.

Ох і дивувалися ж старі сестри, спершу й повірити не хотіли, що Валя їм набрехала!

— Таке мале, а як вигадує. І як же ото в неї все в голові пороблено?

Валю пік сором, але тільки спочатку. Далі ж вона лише про одне думала, щоб менше від матері перепало.

— Таке воно бідове,— розказували дві бабусі,— таке гірке й сумне, от ми й повірили...

Валі тоді перепало-таки, але хіба їй звикати? Ніхто з дітей не боїться материнських стусанів та штурханів.

Коли мати йшла в поле, наказувала те поробити й те. Валя мусила слухатись — і курям істи давала, і свині замішувала, і теля перепинала з одного місця на друге, де більше паши. А як усе поробить — почувалася вільною. Могла побігти ну хоча б до Хариті, найближчої своєї подруги. Але до Хариті не дуже тягло, бо надто плаксива. Можна б і до худого, цибатого Огірчука, але з ним ніколи ні про що не поговориш — похмурий і мовчазний, з нього слова не витягнути... До Івана піти? Він далеченько живе, але з ним цікаво. Чи до Надійки податися? На сухоти хвора вона, то мати до неї не пускає.

А-а, піде вона ще й до Івана, й до Надійки, а зараз — у поле... І вона вже босоніж летить за село, вже перед нею жито м'яко й тёпло погойдується, а по ньому то світлі хвилі пробігають, то темні.

Добре в житі. Якби можна було, то вона від ранку до вечора там би сиділа, всенікє своє життя. І на душі так, наче нема в неї ніяких клопотів, наче й війни тієї нема, де людей убивають. Кажуть, що закінчилася вона, що побили німців, а де ж вона закінчилася, коли не всі ще повернулись додому? От ходили недавно по селі з прaporами, духовка музика грала — і Валя була серед усіх, мати якраз для цієї оказії їй нове плаття з матраца пошила — але ж коли правда, що війна закінчилася, то чому батька нема?

У житі добре. Ось мураха біжить собі, аж перекидається на грудці, а за нею друга; пташка ледь-ледь на голову Валі не сіла, та вчасно схаменулась і раптово зринула догори, ніби підкинуло її. А скільки тут волошок! Пухнасті, усміхнені, такі лагідні, що до кожної хочеться щокою притулитися. Валя зриває найкращі, плете вінок, і вже він на голові, наповзає на очі, квітки закривають світ, і тоді здається він синім.

Зненацька щось зашелестіло попереду, зашелепало — і холодний остріх пронизав її тіло. Що за мара? Прислухається, приглядається — нічого не видно. Проте недавнього спокою вже нема, його підмили дражливі хвильки ляку, і Валя спершу поволенки вибирається з жита, а що воно береться шурхотіти погрозливо, то все швидше й швидше. Куди ж бігти? З усіх боків стоять воно біло-зеленою лавою, стала б навшпиньки, але хіба станеш, коли страх підганяє шпарким батіжком? І вона біжить, а жито б'ється в груди, перепиняє — вже воно не таке лагідне, як недавно, вже воно заодно з отим ляком!

Зрештою, таки вибігає з жита — стоїть воно тепер позаду, і нічого звідти не женеться. Де ж воно поділось? А чи, може, й зовсім не було?

У Надійки воскове обличчя, руки тоненькі, а круг-

лими очима вона ворушить повільно й замислено. Коли Валя заходить до хати, Надійка підводить голову од книжки й дивиться на гостю не те що ласково, а якось сумирно. У Надійки багато сестер, усі теж бліді — тому й до Німеччини жодної не взяли. Кожна заклопотана своєю роботою, але всі дружно відриваються од своїх занять і теж пильно дивляться на Валю. Вони, либонь, здивовані її відвідинами, бо ж ніхто із сільських до них не навідується, їхню хату обминають.

— Заходь, — сумовитим голосом каже Надійка.

Гостю ж наче прип'яли до порога ті сестринські здивовані й повільно-зажурені очі.

— Йди сюди, — каже Надійка, а сама й не думає звестися з місця, щоб ступити назустріч.

— Та я до тебе так, без діла, — озивається Валя, підходячи ближче. — Ти що читаєш?

— Про слонів, — одказує Надійка, і в голосі її не чутно ніяких хвастощів, що от вона вміє читати, а Валя, либонь, і книжки не навчилася тримати в руках.

Валя й справді не знає літер. Ну хіба що одну лише літеру, схожу на надгризений бублик, і яку вона називає «су».

— Слони живуть в Індії, — береться розказувати Надійка, і її сестри, заспокоєні тим, що діти знайшли спільну мову, знов узялися кожна до своєї роботи. — Слон такий дужий, що може повалити дерево.

— А коні там є? — питает Валя.

— Коні? — задумується Надійка. — Про коней тут не написано.

— Мабуть, є, бо де ж їх нема. Якщо в нашому селі є, то в Індії й поготів.

Проте Надійка не поспішає погоджуватись:

— Хто його зна... От як вичитаю, то я тобі скажу.

— Цієї осені в школу підемо, еге ж? — запитує Валя.

— Ти до першого класу, а я до другого.

— А хіба ти вже закінчилася перший?

— Не закінчила, та я ж і читати вмію, і писати.—

Трохи подумавши, додає: — Добавати й віднімати.

Деякий час вони розглядають Надійчині книжки. Їх не так уже й багато — оця, що не має ні початку, ні кінця,— про слонів, друга — про сади (малюнків тут багато, годинами можна розглядати червоно-блакитні яблука та грони винограду, якого їм ще не випадало скуштувати), а третя — Шевченків «Кобзар». Вони вже не раз читали його разом, так що майже напам'ять усе знають. Ото розгорне Надійка його перед собою, заплющить очі — і протягло так та жалісливо проказує:

— Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій...

I Валя, яка все оте уявляє собі, про що у вірші йдеється: і похорони, і безкраїй, залитий сонцем степ, з якого вітер волею дихає, приносячи запахи буйні половинові, теж приплющає очі й вторить за Надійкою:

— Щоб лани широкополі,
I Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий...

Отак начитавшись досхочу, надумують вони податися до школи та подивитись, що там робиться... А біля школи — великий і густий садок, яблуні дебелі, кора на них полушилася, потріскалася. I груші стоять до хмар — чорні такі й похмурі. Ще нічого не дістягло,

проте з яблунь дітлахи вже все пообносили, навіть гілля не пошкодували — звисає поламане, а на ньому листя посохло. Лише на тонкому грушевому вітті видніють зелені плоди, та спробуй добрatisя до них.

Школа дивиться на них темними вікнами. Двері замкнено — ніде нікого, бо до занять іще довго чекати, до осені. Надійка й Валя з страхом підступають до приземкуватої хатини, вкритої соломою, і, ставши на прильбу, намагаються зазирнути в шибку. В класі нічого не видно, хіба що два столи стоять під стіною, а біля них — стілець притулено на трьох ніжках.

— Надійко, — шепоче Валя, і від її дихання на склі лишається сива плямка, — ген миша сидить у кутку.

— Де? Де? — недовірливо питає Надійка, і її швидкий погляд нишпорить по кутках.

— О! О! Побігла!

Тепер уже й Надійка бачить — миша біжить попід стіною, а її довгий хвіст тонким мотузочком тягнеться по долівці. Дівчата дивляться на мишу мало не з захопленням, аж поки вона зникає в якійсь щілині.

— Ходімо до Катрі, — каже Валя, коли вони вже виходять із зарослого бур'янном шкільного подвір'я.

Катря старша від них обох. Живе поблизу школи разом із двома своїми братами; ні батька, ні матері в них немає — вбило на самому початку війни.

— Не хочу я до Катрі, — відповідає Валя.

— Вона так цікаво розказує про все!

Надійка мовчить, видно, хоче сказати про Катрю таке, на що в неї язык не повертається. Проте стримується.

Катря саме дома, вона щось шие. У дівчини веснянкувате лицє, світлі пасма волосся спадають на очі, то вона рвучко відкидає їх назад рукою. У неї худі плечі, а лікті такі гострі, що ними, здається, можна проткнути

дірку в стіні. До дівчаток вона ставиться зверхнью, проте завжди рада бачити їх.

Надійка всідається в кутку на скрині — стає непомітна, наче її і немає тут, а Валя береться розглядати Катрине шитво. Химерне те шитво — нічого втамити не можна.

— Що це в тебе вийде? — зрештою питає.

Катря вдоволено сміється, оголюючи гарні рівні зуби.

— А спідниця! — відказує.

— З чого ж ти її шиєш?

— А з матроських трусів! — знову весело та вдоволено сміється. І додає: — Пам'ятаєте, як ото за Калинівкою німці розбомбили поїзд із усяким ганчір'ям? Тоді люди порозтягували добро — і шинелі там були, і бушлати, тільники рябі, штани-галіфе такі, що по шию можна сковатися. Брата прочули й собі побігли, та пізно було — все розмели. Як поверталися назад, то в якомусь ярку оці труси знайшли. Хотіли викинути, бо дуже здорові, та я не дала, а тепер от спідницю собі шию.

З хороби весела ця Катря. Про веселе розповідає — речоче, про сумне — всміхається.

— А що ти робитимеш із такою спідницею?

— А що — носитиму! Може, якомусь хлопців сподобається!

— То подобайся, — погоджується Валя.

— Це для нас запросто, — сміється Катря.

Грюкають двері — це Надійка не витерпіла, вискочила. Валя крутнулась туди-сюди по хаті й теж подалася слідом.

— Лисак повернувся!

Його вже давно чекали, що повернеться з армії. Та добре, видно, покалічили ті фронти, що й після війни

мусив по госпіталях валитись. Розказували, ніби в нього на тілі живого місця нема, що насилу ноги переставляє, що голову йому ледве чи не пришивали.

То раніше, коли хто повергався з армії, люди всім селом бігали дивитися на чоловіка, який вирвався з самого пекла. А тепер уже звикли, коли хто з пізніших добивався до села, йшли подивитись, але вже не так дружно. А на Лисака поглянути чимало зійшлося народу. Може, тому, що стільки страхов про нього наговорено було, а може, тому, що знали його до війни в селі за баляндрасника, за сміхача?

Лисак стойть посеред подвір'я високий, плечистий, широко розставивши ноги. Вид його засмаг до чорноти, руде волосся розсипалося, горить полум'ям. На гімнастъорці блищають медалі. А медалей же в нього багато, всі груди закрито! Біля Лисака стовпились люди й дивляться на нього, як на чудо.

— Побито тебе? — питаютъ.
— Побито! — хвацько, з гордістю відказує Лисак.

— Ану, роздягнись!
Лисак розстібає гудзики, охоче знімає гімнастъорку, дзвінко брязкаючи медалями. Все його тіло рясно вкриєте рубцями та шрамами — дивитись на них і страшно, і жалісно. Дехто зітхає, дехто співчутливо ойкає, проте Лисак усміхається, наче має зі своїх ран неабияке задоволення.

— І ноги покалічені?
— І ноги! — гордо відказує Лисак.— Показати?
— Не треба, віримо тобі... А як же ти ходиш?
— А так! — І він легко йде по обійтстю. Зупиняється й кидає одному з фронтовиків, що прийшов друга свого побачити: — І поборотися можу, коли хто захоче. Ти, Юрку, не хочеш?

— Та хто ж проти тебе встоїть,— одказує вусатий Юрко, спідлоба поглипуючи на тілистого Лисака.

— Ото-то й воно! — радісно каже той.

Лисаків хлопець Устим, у центрі дитячої уваги. Він шастає то в хату, то з хати — все щось виносить і показує.

— Устиме, дай цукерок, що батько з Німеччини привіз! — просята.

Хитрий лобатий Устимко навмисне повільно розгортає барвисту цукерку, навмисне повільно кладе її до рота. На його обличчі стільки блаженства, що у всіх слина котиться.

— Дай хоч трішки! — просята.

Устимко виймає з рота цукерку, розглядає її, чи ще багато зосталось, і каже:

— Дам лизнути!

Він кожному підсовує свою цукерку. Худий Огірчук раз лизнув, Харитя раз, а Валя аж двічі вхитрилась. То Устимко навіть і розгнівався на неї.

— Ох і язик же в тебе довгий! Більше нікому не дам покушувати, коли ти така!

— Та я й не торкнулася! — виправдувалась Валя, яка й справді-таки не встигла розкушувати німецького делікатесу.

Досмоктавши цукерку, Устимко шаснув до хати і невдовзі повернувся з блискучою тримбою. Надув щоки — і тримба заграла, звуки її поллялись легко, соковито. Тепер уже всі не зводили поглядів із тої тримби.

Надійшов Іван, що почувався на їхній вулиці заводіякою, і всі його мусили слухатись, бо інакше битися починав. Перед Іваном розступилися, і він, опинившись перед самісінським Устимом, уважно стежив, як той надимає щоки, як у нього очі на лоб лізуть.

— Що це ти граєш? — поцікавився скривившись.

— А таке собі,— недбало відказав Устим. Він побоювався Івана, але сьогодні почувався не тільки щасливим, а й хоробрим.

— Дай мені пограти,— попросив Іван, якому тримба сподобалася.

— А ти хіба вмієш?

— А ти вмієш? — одрізав Іван.

— Тримба моя,— закопилив губу Устим.

— То й що? Спробую і віддам,— спокійно провадив Іван.

— Тобі такої ніколи не мати, бо ти безбатченко, ніхто не привезе.

Іванове лице спершу почервоніло, а потім посіріло. Він різко вихопив тримбу з Устимових рук і прикладав до своїх губ. Проте Устим грати йому не дав — однімати взявся. Іван, не довго думаючи, пішов із дитячого гурту, Устим — слідом. Скоро один кинувся прудкіш, і другий так само. Діти й собі назирі д побігли.

— Оддай тримбу! — кричав Устим, і в голосі його бриніли слізози.

Іван одбіг далеченько, а потім зупинився і дражниться:

— На, на! Бери свою дудку!

І коли Устим підскочив, то нахилив його, став товкти приказуючи:

— Оце тобі безбатченко! Щоб не говорив! Еге ж, безбатченко!.. Щоб не був скупердяєм, щоб скнарою не був.

— Я батькові скажу! — рюмсав Устим.

— Скажеш батькові — ще заробиш! Я тебе навчу розуму, я тебе навчу, як шануватися!.. Будеш скаржитись?

Устим лише склипував.

— Будеш? — допитувався Іван.

- Ні,— зрештою видушив Устим.
- Тримбу свою шкодуватимеш? — І гнув Устимові голову до самої землі.
- Ні,— схлипувало під ним.
- А цукерками поділишся?
- По-ді-люсь...
- О, то з тебе ще може й толк буде... Батько твій герой, а ти з лопуцька зроблений. Ну йди, досить з тебе. Тільки не пхинькай, не розстроюй свого батька, бо він тільки сьогодні додому повернувся. Чуєш мені?
- Чую, — слухняно белькотів Устим.

А як повертається до свого двору, то справді-таки не плакав. Діти позиралі на нього глупливо — ніхто, ли-бонь, і не співчував йому. Йшов Устим, закусивши нижню губу, і тримбу тримав не як дорогоцінну річ, а ніби шматок цегли чи цурупалок якийсь. Непомітно шаснув у хату і не з'являвся до самого смерку, хоч було з ким погратись, якби хотів, бо діти не порозходилися — бігали попід вікнами, в шибки зазирали, щоб геройського Лисака побачити. Хіба що один лише Іван пішов одразу ж тоді, наче його й не було тут.

- Мамо, ну коли вже я до школи піду?
- Коли ж ішле, увосени.
- А в чому? В оцьому лахмітті? Ви ж мені обіцяли своє плаття перешити, оте, празниково.
- Тобі горить? Ти ж бо не заміж збираєшся.
- Нашо мені той заміж, — бурчить Валя. — Якось проживу.
- Я тобі перешию, а ти візьмеш та й зносиш його ще до школи.
- Та ні! — радісно скрикує Валя, бачачи, що мати ось-ось поступиться.— Я тільки дивитимуся на нього.

— Ну, добрe, добрe. — А трохи згодом: — То йди по голку, бо й справді вже пора перешивати.

В тім-то й секрет, що йти по голку Валі не хочеться. Мати каже, що в їхньому селі тих голок кіт наплакав — усього кілька набереться. Ну, може й більше, але поприховував народ, бо позичиш комусь, а тобі повернути поламану. На їхньому кутку голку можна випросити лише в поліцаєвої Ярини — дівки хоч доброї та гарної, але ж поліцаєвої дочки. Батько її десь утік, а вона, може б, і не хотіла позичати свою голку, та мусить, бо всіх побоюється.

Ярину застас в сінях — у каглі порпається. А що не хочеться признаватися, чого прийшла, то стала стовпом і мовчить.

— Що доброго скажеш? — уже сама обзывається Ярина до неї.

Ні пари з уст.

— Ну, то помовч, — радить Ярина і, заткнувши каглу, йде мимо Валі до хати.

Валя ще деякий час у сінях стовбичить, а потім і собі відчиняє двері до хати, завмирає біля одвірка, бо страх як не хочеться просити в поліцаєвої дочки голку!

— То ти так і мовчатимеш до вечора?

«Обізватись, чи що?.. А-а, хай із нею собарня розмовляє».

— Може, ти знов по голку? — І коли Валя ледь помітно нахиляє голову, Ярина зразу ж дістає її голку з комірця своєї блузки. — Бери, та не загуби, дивись!

Валя щось невдоволено бурчить і, схопивши голку, вискачує надвір. У цієї Ярини голок тих, мабуть, як сміття, а бач, застерігає, щоб не загубила. Ось що вона з цією голкою зробить, і Валя кидає її в порох, але недалеко, щоб видно було. Відходить на кілька ступнів, а потім повертається і забирає голку.

Вона глибоко зневажає Ярину. Недавно в їхньому селі було храмове свято, то Ярина за день кілька разів перевдягалася, натягуючи на себе щонайкраще вбрannя. Посоромилася б виряджатися, бо всі ж знають, що то для неї батько десь награбував, а їй хоч би що! Всі жінки у благенському такому, бо де ж ті статки-достатки тепер, а Ярина в розкішному одязі!

Валя раптово кривиться — пригадує, як увечері ще довго пахне гарними парфумами вулиця, коли нею проїде Ярина. От уже нема її, зникла за поворотом, а вулиця пахне так, що й не розкажеш. Діти бігали-бігали, а це поставали, щоб куряви не збивати, і нюхають.

«Тьху, яка ж вона погана!» — подумки лається Валя.

Мати дістає зі скрині своє празникове квітчасте плаття — рукави довгі, в плечах широкі. В таке плаття може влізти чотири Валі, і їх не видно буде. За своє життя мати одягала його разів кілька, бо мало їй випадало свят. Шкода його різати, може, попідшивати скрізь та й годі?

І все-таки ріже. Барвистий клапоть подолу одрізає, а, наче живий, лягає їй на коліна.

— Мамо, це на ляльки мені!

— Які ще ляльки? — гримає мати. — Забудь про них, раз до школи збираєшся. Це тобі на латки згодиться.

До вечора плаття готове. Не тямлячи себе від радості, Валя одягає його і почувається зовсім іншою людиною. Начебто це не вона, Валя, а якась інша, дуже гарна й щаслива дівчинка. Ця дівчинка має всім подобатися, вона розумна й дотепна.

— А надвір можна вийти? — мало не пошепки просить і поглядає благально.

Проте мати невмоляма — згорнутие плаття разом з обрізками лягає в скриню там, де воно лежало й ра-

ніше. Тільки раніше воно було материне, а тепер Валине. Йи і радісно, що воно її, але водночас і сумно, що її роздягнули, що вона вже не почувавтесь тією гарною й щасливою дівчинкою, як ото щойно.

— Занеси голку і подякуй! — наказує мати.

Вже на вулиці Валя згадує, що в неї на лікті лахманіна порвана. Нитки в голці ще є трохи, і вона, роздягнувшись, сідає під кущем бузини і береться залатувати дірку. Лахманина геть зовсім благенська, що ті краї дірки стягнеш докупи, а воно все розлазиться, наче з піску зроблене.

Раптом, коли потягнула нитку дужче, вушко голки перервалось і нитка вискочила з нього. Валя спершу й не второпала, що сталося, а потім так і похолола: що ж це їй Ярина скаже. І ще це напоумило її посеред улици зашивати дірку?... А може, не нести? Отак не занести, і все!

Та ні, потім од матері дістанеться... Нехотя встає, нехотя плентає. Сумно їй, світ білій став немилій. Що б його придумати? Еге ж, придумаєш, коли голку поламала.

Мовчки заходить у чужу хату, мовчки спирається на одвірок.

— Що скажеш? — пита Ярина, милуючись на себе в люстерко.

Валі ж уста замкнуло.

— Голку принесла?

І несподівано Валя починає схлипувати:

— Бери свою голку, бери! Поламану голку дала, обдурити хотіла... Хіба такою голкою нашиєш... — Ярина хоче сказати щось, але дівча схлипує ще голосніше й починає викрикувати: — Дивись, дивись! Поламану дала, совісті в тебе нема...

Ярина бере в неї голку, й справді вушко порване,

як же це воно сталося? Либонь, позичала цю голку комусь, от і повернули таку. Ну, та в неї ще є...

А Валя задки-задки вислизнула за поріг і рада, що вдалось обманути Ярину, хутко погупотіла геть. А ще як згадала, що має до школи майже новісінське плаття, перешите з материного, то й зовсім ій добре стало, бо ніхто з дівчат такої обновки не матиме!

Із Харитею добре Валі й весело, з Надійкою добре, хоч і сумно, з Катрею цікаво, бо наговорить завжди такого, що тільки запам'ятувати встигай. Але чомусь найкраще їй з Іваном. От інші діти хоч і граються з ним, проте побоюються, бо ж безбатченко він ізмалку, розбишакуватий. Після війни багато хлопців та дівчат у їхньому селі позалишалися безбатченками-сиротами, а от Іван — не такий безбатченко, бо в нього зроду батька не було. Тому-то його наче й зневажають усі.

Але Валі з Іваном добре, і вона має його за свого товариша. Він старший, у колгоспі йому вже й коней дали, їздить він, то не завжди його можна дома застати.

На Івановому подвір'ї всякої всячини навалено: тут якісь ресори, колеса від машин, металева кабіна, німецька висока двоколіска і ще різного мотлоху повно. Нащо воно Іванові, і сам до пуття не знає, проте за своїм добрим пильно стежить, щоб ніхто там нічого не повідкручував та не поцупив часом.

— Іване! — кричить Валя, заглядівши його кучмату голову. — Ти живий-здоровий?

Він оглядається — дивляється на Валю коричневі золотисті очі, а чоло сяє від поту й натхнення.

— Тобі знов дома не сидиться? — питает буркітливо, коли вона підходить ближче.

— Шило загнали мені,— відказує материними словами. — Устимко на тебе не поскаржився батькові?

Іван, порпаючись серед якихось гайок, не відказує, але з його байдужого вигляду неважко здогадатись, що ніхто на нього не скаржився.

— Такий хвастун,— сокорить Валя.— Дав мені раз лизнути цукерку, а другий раз уже не можна!

Проте Іван мовчить, дуже, видно, заморочило його оте залізо.

— Слухай, — насідає Валя, — ти зовсім отетрів, га?

Він знову заливає її сяйвом своїх коричневих золотистих очей, мовляв, чого тобі забаглось од мене.

— Ходімо осині стільники драти,— пропонує Валя.

— З тобою? — і дивиться так, наче оцінює.

— Зі мною! — твердо відказує, а відвага її під тим поглядом в'яне.

Він спокійно відвертається і береться клепати. Вона ще помітніше гасне, але зненацька Іван одгортав з лоба чуб і, усміхнувшись приязно, погоджується:

— Ну що ж, ходімо!

Забиватись далеко не треба — Валя вже давненько застерегла осині рої біля хліва в Остапчучки, вистежила, куди ті оси й літають, куди залязять. Вони з Іваном зупиняються віддалік, розглядають, чи не видно де господині, бо вона сварлива, хіба ж дозволить, щоб вони стріху руйнували. Про Остапчучку кажуть, що в неї льоду посеред зими не випросиш, що вона сама для себе шкодує, а для інших — то й поготів.

Скоро помічають: Остапчучка замикає хату і йде з двору. Ще трохи виждавши, вони задвірками та пригинаючись пролазять на обійття, далі шасть, лопочучи босими ногами,— і вже біля хліва. Завмерли, озираючись на всі боки та переводячи подих. Ніде нікого,

тільки по високій, невитоптаній траві тітчиного двору вітерець пробіжить — і замре, пробіжить — і замре.

— Он там іхній лаз! — шепоче Валя, показуючи на крокву, що стримить із-під стріхи.

Під стіною стоїть тачка, й Іван за дишло підтягує її ближче. Хутенько знімає сорочку, обмотує руку, щоб оси не пожалили, а потім на тачку — і вже суне руку під крокву.

— Ну що, е? — нетерпеливиться Валі.

Він повертає до неї пісне обличчя:

— Лаз е, а дістати нічого не можу.

— А давай спробуємо з хліва,— радить Валя, помітивши у відчинені двері велику купу торфу під стіною.

Незабаром зникають у хліві. Але щойно Іван здерся на купу торфу, як під ним усе розсыпалося, розповзлось, і опинився він унизу. Взялись вони той торф складати, а що в кутку трохи галуззя лежало, то й галуззя кинули на купу.

— А що це ви, діточки, робите в мене? — почулося над іхніми головами.

Вони отетеріло звели очі — в дверях стояла ограйдна Остапчучка, закриваючи собою весь білий світ.

— А ми вам торф складаємо, тіточко,— знайшла що відказати Валя й аж сама почервоніла від тієї брехні.

— Хто ж це його розсыпав? — солодко так запитала Остапчучка й губи свої склала тоненько. Гострі вони в неї, наче два наточені ножі.

Тоді Іван візьми й признайся:

— Хотіли осиного меду покуштувати...

А вона ще солодшим голоском запитує в нього:

— Хіба ж ви не знаєте, що оси меду не носять, тільки ідять?

— Та от вона мені казала, що носять,— і показує на Валю.

— А ти, лобуре такий, і повірив їй?.. Я вже давно запримітила, що ви товчeteся біля моого двору, тільки ніяк собі в голову вкласти не могла, що це ви замислили... Ану ходімо в хату!

Спробуй утекти, коли тебе міцно скопили за сорочину та за плаття. Можна б і спробувати вирватись, але тоді доведеться додому прийти голим, бо сорочка та плаття так у тітчиній руці й зостануться.

На стінах у хаті — образи та вишиті рушники. Долівка недавно змащена й тхне кінськими кізяками. Стелью підпирають два стовпи, змащені білою глиною. Охайно і чисто, видно, Остапчучка любить лад у всьому, й мимоволі Іван та Валя почиваються ще незатишніше й боязкіше.

— Сідайте, — каже Остапчучка й показує на ослін.

Вони несміливо вмощуються на краечку. Що вона збирається робити з ними? І треба ж було іти по ті стільники до чужого хліва! Коли Остапчучка виходить у сіни, Іван докірливо дивиться на Валю, а вона опускає голову, щоб уникнути його погляду.

Тітка повертається до хати, несучи полумисок. Ставить полумисок на стіл, кладе дві великі скиби хліба.

— Ану підсовуйтесь ближче!

Валя з Іваном боязко підсовуються, в полумиску іскриться мед, його небагато, але мед так принадно пахне, що у Валі на очах мало слізози не виступають. Іванові губи зненацька розповзаються в усмішці, і він зубами прикушує то верхню, то нижню, наче ту усмішку хоче згризти.

— Беріть хліб і пригощайтесь,— припрошує Остапчучка і, стежачи, як вони беруть скиби, як боязко вмочають їх у мед, як обачно несуть до ротів, провадить: — У мене його трохи зсталося, ще довоєнний, то доки

тритмати? Тримала, бо часи такі скрутні були, а тепер, може й легше вестиметься, то ви їжте.

Вони як понахиляли голови над полумиском, то й не підводили їх. Мед був такий солодкий, що язик прилипав до піднебіння і ним було важко ворухнути в роті.

— Дала б вам трохи з собою, але де ж візьму, коли в самої уже нема... Їжте, мені не жалко.

Полумисок спорожнів, а вони витирають його скоринками, наче можуть іще нашкребти. І голів не підводять, щоб часом не стрітися з тітчиними очима.

— На здоров'я,— каже Остапчучка й береться мити полумисок, так ніби його й справді треба мити.

Діти сидять на ослоні. А що господиня вже не звертає на них уваги, бо нею почали крутити її хатні крутани, то вони поволенъки встають, поволенъки виходять надвір, а потім, у кущах досхочу наговорившись про те, який то смачний був мед в Остапчучки, розбігаються хто куди.

Через село протікає маленька річка Білоус. Вона мілководна, спокійна, хвилі на ній бувають тільки у великій вітер. З неї п'ють воду коні й корови, жінки вибілюють біля неї полотно, а дітлахи купаються. Не купаються, а в болоті бабраються, виваляються котре в грязюці і, чорне, бігає берегом, як мара, регоче.

— Валю, ходімо до річки,— каже Надійка.

І вони йдуть до Білоусу. Скільки полотна настелено в траві, ніби то сонце повимощувало білі стежки по зеленому роздоллю! Полотно пахне річковою водою, жабуринням, так і хочеться ступити на нього й пробігти. Але як же ти пробіжиш, коли сліди залишаться, а потім ще й дістанеться від котроїсь баби.

Квіти цвітуть. Чим далі йдуть над Білоусом, опинившись на околиці села, тим густішає трави, луки ширшають, а квіти пишніші стають та духмяніші. Валя з Надійкою рвуть, уже повні оберемки в них. Шкода, швидко в'януть, та їй нести вже важко. Викинути? Але їй викидати не хочеться. То вони їх кладуть на самому березі так, щоб стебла могли пити воду.

Ген коні пасуться, табун широко розійшовся; двоє забрело у воду і стоять собі, наче стежать за течією. Валя з Надійкою підходять ближче і, полягавши в траву, розглядають коней. У Надійки бліде, зосереджене обличчя, вуста міцно стулені. Валя хотіла б одгадати, які думки рояться в голові подруги, але хіба вгадаєш?

— Ти їздила верхи на конях? — озивається Надійка.

— Ні, я тільки на возі.

— Хотілося б верхи проїхати, — журливо каже Надійка. — Я ще ніколи не їздила верхи.

— То спробуй! — радить Валя. — Бачиш отого чалого? Він зовсім плохенький, не скине.

Надійка не відповідає, чоло її повите зажурою.

До них підходить Жук, що доглядає за табуном. Він зросту невеликого, як хлопчина, і весь такий чорний, наче його в сажі викачали. Очі теж чорні. В селі його звуть циганом, бо він любить коней, спав би з ними і ів.

— Що скажете, дівчата?

— Покатайте нас! — просить Валя.

— Е-е, дівчата, це ж лошаки, хто на лошаках їздить? Ще спини їм поламаєте.

— Не поламаємо... Чалий же не лошак.

— Чалий не лошак, але його під сідлом натерли так, що гріх на ньому їздити.

І йде собі від них. Валі ще кортиль крикнути йому,

щоб покатав, та хіба послухає. І вона штурхає Надійку під бік:

— Ти проси!

Надійка ж просити не хоче — горда вона. Просили в Жука, він не схотів, то скільки ж благати?

Славно серед луків, особливо коли горілиць ляжеш і очі втопиш у небесній блакиті. І здається тоді, що ти однесенька на цілому світі, що синь ота залила тебе зусібіч, і ти пливеш у ній, і ти дихаєш нею.

— Знаєш, про що я мрію? — тихим голосом озивається Надійка. — Хотіла б усеньку землю обійти, щоб надивитися на все. Де що робиться, де як живуть. І чорних людей побачити, й жовтих.

— А хіба люди не однакові? Де ж це ти чорних бачила? А жовті звідки беруться? Усі народжуються білимими.

— Та ні, народжуються чорними й жовтими.

— Чудна ти!

— Я не чудна, — серйозно заперечила Надійка. — Я про те в книжці читала.

— Як же вони живуть — чорні?

— Так само, як і всі.

Валя не могла втриматись од сміху:

— Це ж і лицез в них чорне?

— Усе — руки й ноги, вуха.

— А якби перефарбувались їм?

— Як же ти перефарбуєшся? То від народження.

Вони ще багато говорять про різне — Надійці багато відомо, начиталась. І Валя нищечком докоряє собі, що знає одненьку лише літеру «су», а на більше не спромоглася. Швидше б уже осінь, швидше б до школи.

— Хотіла б усю землю обійти, на все подивитися...

Мати полатала їй старе-престаре пальто. Полотняні, хоч і пофарбовані в темне, латки видніли здалеку, і Валі було радісно, що всі звертають на неї увагу. Стояв не такий уже й холодний день, проте вона випросила в матері дозвіл на те, щоб побігати в полатаному пальті по вулиці. І що від радості ноги не могли її нести спокійно, а бігли, то скоро Валя й змокріла, й засапалась, а скинути своє пальто не думала.

Гурт дітей зібрався біля школи, і кожне хвасталося чим могло. Валя, звісно, пальтом своїм полатаним, Харитя — новим зошитом, Устим Лисак батьковою польовою сумкою — там лежали якісь пописані папери та книжка невідомого змісту з обдертими палітурками.

Надійка сказала, що в неї є читанка. Більше ні в кого не було читанки, навіть букваря ніхто ще не бачив, але Надійці повірили. До початку занять залишалася з тиждень, і на сухотну Надійку поглядали з повагою — вона єдина серед них уміла писати й читати. Надійка почувалася серед дітей начебто старшою і досвідченішою.

Проїджав мимо Іван, то його спинили. Іван сидів у передку, помахував батіжком. У нього запитали, чи збирається він до школи. Хлопець не відповідав, наче роздумував. Далі ударив коней батогом — і погуркотіло, збиваючи куряву.

— Де ж йому до школи, — сказав Устимко Лисак. — Він у колгоспі робить.

Валя раптово розсердилася:

— А якщо в колгоспі, то не можна?

Устимко злодійкувато закліпав очима:

— Та хай іде, мені що? Чи я не пускаю його...

Валя ще дужче розпасіювалась:

— А ти чого тут розхвастався своєю сумкою? Радий, що більше ні в кого нема! Ану тікай звідси!

— Це не твоя вулиця! — набурмосився Устимко.

— От і моя!

На них дивилися з цікавістю: хто переможе — за-повзята Валя чи боягузливий Устимко. Зрештою, перемогла Валя, бо Устимко, ще трохи побувши серед дітей, похнюплено подався додому. Ніхто не став на його бік, не покликав — недолюблювали малого Лисака за хвастощі та за скупість.

Кожне вихвалялося своїми обновами, та всіх перевершила Катря. Вона звідкись поверталася додому, а побачила дітей — до них підійшла. Насмішкувато слухала, про що вони говорять, а потім візьми й покажи ім пальці правої руки:

— Бачте?!

— Що то? — поспитали ті, що стояли далі.

— А перстень! — радісно відповіла Катря.

І справді, на пальці в неї жовтів великий грубий перстень — чи з п'ятака мідного виклепаний, чи з патрона вирізаний. Либонь, що з патрона, бо тепер багато таких наробили.

— Ти з ним і до школи підеш? — запитала Валя.

— Піду!

— А навіщо він тобі?

— А так!

Обізвалася Надійка, трохи похмуро, наче аж сердито:

— З перснем до школи не пустять!

— Усе ти знаєш! — Катря їй. — Отак візьмуть і не пустята!

— А буквар у тебе є?

— Нашо мені буквар? Я й так умію читати!

— Е-е, п'яте через десяте,— спокійно кинула Надійка. — А ходитимеш із перснем, то багато не навчиш. Із перснями дівки на вулицю ходять, а не до школи.

— О-о, бачили таку? А мені смішно все те, що ти кажеш!

І вона вдавано зареготала, думаючи, що інші теж поглузують із Надійки. Але діти лишилися серйозні — вони й справді-бо не знали, чи пустять Катрю з перснем до класу.

— Побачимо, як ти вчитимешся, — провадила вона далі. — Чи багато ти тієї науки вгризеш.

— Угризу, — похмуро пообіцяла Надійка.

— Авжеж, такі, як ти, стараливі. Та тільки з своїм здоров'ям не настараєшся.

Надійка так образилася, що почорніла з лиця й слова вимовити не може. То Валя за неї заступилася:

— І чого ти причепилася? Наділа свого персня, то й добре, а дурного не кажи.

Катря, розширивши очі, подивилась на неї пильно, а потім голосно зареготала — і пішла геть. Бо й справді, думала собі, навіщо вона зв'язалася з цими дітлахами? Якби вона мала їхній розум, а то ж на дві голови вища за кожного. Та й чи є хоч у когось із них такий перстень, як у неї?

Надійку ховали сьогодні, а завтра вже мали йти до школи. Дівчина лежала в маленькій дубовій домовині, руки її склали на грудях, а між пальців запхнули свічку. Свічка горіла кволим огником, ледь помітним серед водоспаду сонячного світла, що могутніми хвилями вливалося до хати. Навколо домовини стояли Надійчині сестри — заплакані й зжовтілі від горя.

Діти грались надворі, а потім їм сказали, щоб перестали бігати й пішли попрощатися зі своєю товаришкою. Не кожне зуміло стерти усмішку з розгарячілого обличчя, не кожне зуміло заспокоїтися так, щоб груди

не ходили ходором. Пройшли, товплячися, через сіни, а в хаті спинилися біля порога й не знали, що їм далі робити.

— Підійдіть ближче,— сказала котрась із жінок.

Валя стояла попереду. Вона несміливо ступила, не-кліпливо дивлячись на загострене Надійчине лице, що виднілося з домовини. Хоч огник свічки і був кволий, та він обпік її погляд, і Валя відчула, що теплі сліози затремтіли в неї під віями.

— Поцілуй у лоба,— сказали збоку.

Валя торкнулася скрижанілого Надійчиного лоба.

— Поцілуй у губи.

І губи в Надійки відганяли кригою, хоч у хаті було задушно.

Потім інші діти підходили до Надійки й цілували. Всі понасуплювались, хоч не усвідомлювали всієї глибини того, що сталося. Ну лежить Надійка в домовині, ну скрижаніла вся, але якось не вірилося їм, що вона не зведеться, що не побіжить разом із ними.

Валя вийшла надвір — високе небо аж дзвеніло від ясної блакиті, ніде ні хмаринки. Теплó ллялось їй в очі, вона примружуvalась; теплó котилось їй у душу, і душа розкривалася назустріч сонячній ласці. Діти, по-виходивши з хати, спершу стояли несміливою купкою під стіною, далі хтось когось штурхнув, хтось од когось почав тікати — і наче стало поволі танути дитяче непорозуміння перед тим, що відбулося.

Іван підійшов до Валі, подивився їй глибоко в очі.

— Ходімо звідси,— сказав.

— Куди? Осині стільники дерти? — само вихопилося в неї.

— Які ще стільники! — відказав.— Хіба ти не знаєш, що оси не носять меду?

— А-а,— пригадала вона, як Остапчучка заскочила їх у своєму хліві.

І раптом перед нею виразно постала Надійка — як вони лежать із нею в траві біля мілкого Білоусу, сюр-чать коники, з поля пахне полином, коні неподалік пасуться, а Надійка говорить, що їй кортить об'їхати всю землю, щоб надивитися...

— То ходімо,— наполягав Іван.

— Ходімо,— погодилася мимоволі, не зовсім дослу-хаючись до того, що він каже. І вже коли за Надійчи-ним обійстям опинилися, запитала: — Куди ж ми пі-демо?

— По ожину,— відказав.— Ти знаєш, скільки в цьо-му році ожини по ярах? А над Білоусом?

— Хіба доспіла?

— О, вже скільки!

Босими ногами збивали куряву на дорозі. В них за спиною раптом озвалась тужлива музика, вона вда-рила дітей, і на хвилю серце у Валі стислося, наче пта-шина в жмені.

— А в що ми збиратимемо ожину? — спитала.

— Ось я зараз додому забіжу, візьму відро.

Незабаром вони вже йшли з відром. Тужлива му-зика все даленіла, й Іван у такт їй бив кулаком по дну, по блящаних боках, клямцав дужкою.

— Торік ми багато ожини назбиравали з матір'ю,— розказував.— Але всієї не поїли, пропала, бо цукру не було, щоб пересипати.

— А хіба вже дістали цукор?

— Та ні, не дістали... Ми з тобою наїмось, а то ще на вареники зостанеться. Добре?

— Добре,— відказала.

Знову долинули хвилі музики — уже тихше, не так чутно.

— А ти пам'ятаєш, як Остапчучка нас у хліві за-
стала? — поспитав і всміхнувся.

Вона теж відповіла усмішкою:

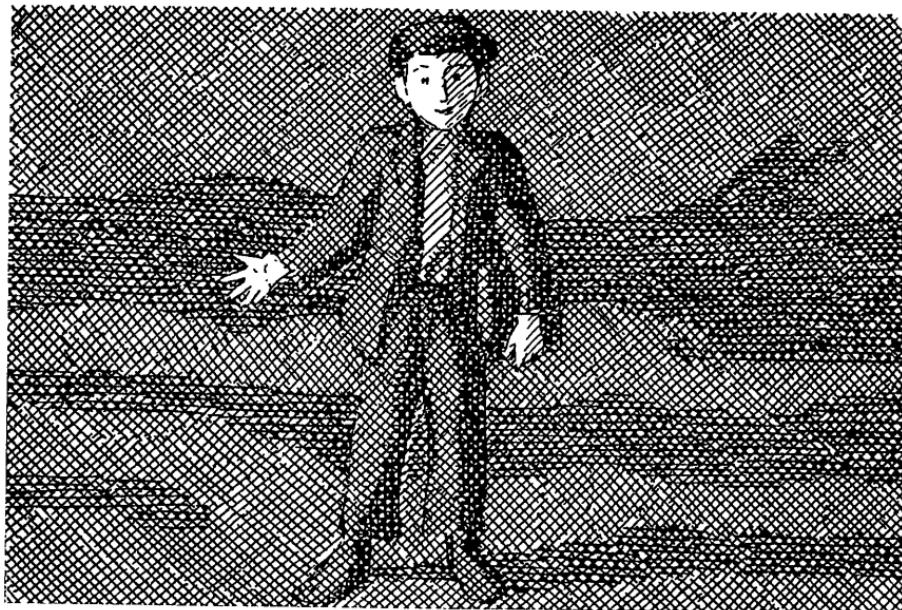
— І зовсім та Остапчучка не клята!

— Хіба не наговорять?

— А я й не пам'ятаю, коли перед тим їла мед.

— Тепер багато роїв літає, то треба було б злови-
ти — і в вулик його. От і все!

Ген і яри над Білоусом, сонцем усе залите, сяє, бли-
щить, іскриться...

ЕГИПЕТСЬКИЙ ГУСАК

Директор одвернувся до вікна, і Сяник дивився йому в спину. Подеколи Сяник опускав голову і втуплювався в підлогу. Коли зі щілини вилізла руда мураха й хутенько побігла до порога, Сяник нахилився й почав заганяти її назад у щілину. Мураха кидалася то в один бік, то в другий, і зрештою Сяник мусив просто запхати

ти її, коли така вперта. Випростався — директор дивився на нього вражено. Сяник винувато переступив із ноги на ногу, одна брова в нього підскочила вгору, друга опустилася вниз...

- Ти що робив? — майже лагідно запитав директор.
- Коли? — хлопець дивився трохи спідлоба.
- Щойно!
- А що я робив? Нічого не робив! — ображено загув Сяник.— У вас тут мурахи лазять, то я по щілинах заганяв.

Директор хотів щось мовити, вже й рота розтулив, та лише скривився. Лише скривився — і знову обернувсь до вікна. «То й добре, — майнуло в Сяниковій голові, і він узявся нишпорити очима по підлозі. — Цікаво, як вони сюди пролазять? І, либонь, не мало їх, бо ген іще одна побігла, якраз біля директорової ноги. Що, тихе-сенько підступити й спробувати загнати назад?...»

У цей час Ігор Володимирович знову повернувся в Сяників бік.

- То розкажи, що ти там накоїв?
- Коли? — за звичкою глипнув спідлоба.
- Коли ж? Учора, здається.
- А ви про що?
- Про гусака, як його...
- Єгипетського? — підказав Сяник. І очі його по-світлішали, вже приготувався всміхнутись, але обличчя в Ігоря Володимировича зосталося кам'яне, і хлопець заморозив свої вуста.

— Як усе це було? — запитав директор, хоч уже не від одної людини в селі чув про цей випадок.— Ти журавля продавав?

— Журавля... — похнюпився Сяник, який дуже вміло навчився хнюпитись, коли це було потрібно.

— А називав єгипетським гусаком?

— Угу,— винувато буркнув Сяник.

— Ти що, по базарах тиняєшся? Живеш із вторгованої копійки?

— Ні... Мене батько й мати годують,— відповів Сяник, знаючи, що в такому разі слід відповісти.

— Як же ти посмів обманути Ніну Семенівну? І тобі повірили?

Сяник схожий став на пругкий клубок збуджених нервів.

— Ніхто не вірив! — майже защебетав.— Хто не запитає, всі сміються. Бо, мовляв, який це єгипетський гусак! А Ніна Семенівна й не розглядала, зразу купила.

Директор одвернувся до вікна — стримати свавільну усмішку, що могла звести нанівець усю цю виховну сцену. І, дивлячись у вікно, взявся вичитувати:

— Раденький, що дурненський? Таж Ніна Семенівна тільки тиждень у нашему селі. Вона з міста сама, ще нічого не знає... Хоч упізнала на базарі, що ти її учень?

— Ни...

— А що, купила журавля...

— Купила журавля,— дуже безпосередньо, в тон директорові, підхопив Сяник,— і подалася додому. То вже баба Тетяна, в якої вона куток знімає, сказала, що то ніякий не єгипетський гусак. Якби не баба, Ніна Семенівна й не здогадалася б!..

— Ось що, Сяніку,— розважливо мовив директор.— Хлопець ти з фантазією, але погано, коли вона стає в тебе брехнею. Не вчись нікого обдурювати, бо в житті таких не люблять. Поверни Ніні Семенівні гроші... А тебе покараемо. Діти всі на екскурсію підуть на скло завод, а ти зостанешся дома.

«Подумаєш! Мій тато на склозаводі працює, то я там уже двічі був! Не візьмуть — і не треба».

За дверима кабінету чекали на Сяника товариши.

— Ну? — нетерпляче запитав Барабаш, котрий зауважи радів з будь-якої Сяникової біди чи невдачі. — Зі-школи виганяють?

— І не думають! Гроші сказав повернути, на екскурсію не візьмуть! Жити можна! — весело відповів.

Барабаш начебто аж засмутився, що Сяників все так легко зійшло з рук. Повні губи його ще більше надулися, а нижня зовсім одвисла — ось-ось одвалиться.

— Якби це зі мною, — сказав із чутною в голосі образою, — то, мабуть, вигнали б.

— І варто! — весело сказав Сяник. — Бо ти кабан, а кабанам місце не в школі, а на колгоспному свинарнику.

Барабаш такий, що зразу поліз битись. Але Сяник не став із ним зчілюватися — шансув поміж дітьми.

Чомусь усі вважають його за брехуна. Варто йому пожартувати, ніхто не сміється, лише глузливо кривляється: о, знову, мовляв, бреше, бо в нього язик без кісток. Іноді навіть і правду скаже, проте йому не поспішають вірити. Чи в нього вигляд такий, чи в очах іскрини такі, як ото в справжніх брехунів бувають?

Про все це думає Сяник, сидячи за своєю партою. Думає без гіркоти, думає якось весело, безтурботно. Після дзвінка заходить до класу Ніна Семенівна — саме її урок. Вона повільно простує до столу, повільно кладе на стіл журнал, повільно дивиться на учнів, очікуючи, коли западе мертвaтиша, а потім вітається і каже їм сідати.

Ніна Семенівна з вигляду аж надто спокійна. Здається, нехай зараз із ясного неба загуркоче трім,

вчителька не здивується, не скопиться з місця, а пережде його і, наче нічого не трапилося, провадитиме урок. Сяник завжди уважно слухає її розповідь, але в Ніні Семенівни такий нудний голос, що згодом Сяника починає хилити на сон, і він мусить щипати себе за руку, щоб не закуняти.

Сидить Сяник, слухає урок, а що нову тему знає, бо наперед прочитав у книжці, то стає йому дедалі нудніше й нудніше, і він надумується розважитися. Раптом одсовується із свого місця на самісінський край парті, ніби його хтось щипнув, і, дивлячись туди, де має сидіти Мишко Лелюх, який сьогодні не прийшов до школи, каже голосно:

— А Лелюх чіпляється!

На нього звертають увагу. Ніна Семенівна теж подивилася, але нічого не сказала.

— Єгипетський гусак! — шепнув хтось іззаду, і по класу шелеснув смішок.

Ніна Семенівна злегка почервоніла, та не обірвала своєї розповіді, — трималась так, наче нічого не сталося.

— О, Лелюх знову б'ється! — скрикнув Сяник і підскочив, немов його вдарили в спину.

В класі засміялися голосніше; Ніна Семенівна вдала, що нічого не помітила. Зрештою, коли Сяник утретє повторив свій жарт, учителька сказала:

— Лелюх, устань!

Клас брався за животи. Ніна Семенівна ще нічого не второпала, а тому, влучивши мить, знову мовила сердито:

— Лелюх, я кому кажу? Негайно встань!

Вона підійшла до Сяникової парті і спочатку подивилася на двох учнів, що сиділи спереду, а потім на тих, що позаду. Вчителька не знала, котрий із них може

бути Лелюхом, бо тільки тиждень працювала в цій школі, встигла запам'ятати небагатьох.

— Ти?! — вказала пальцем на одного з учнів.

Той підвісся, ображено відповів:

— Я не Лелюх, я — Козир.

— Ти?! — тицьнула пальцем на сусіда.

— Я — Марчук... А Мишка сьогодні в школі нема.

— Якого Мишка? — не втимила вчителька.

— Та Лелюха, кого ж ішле... Він сьогодні з батьком поїхав у район, бо черевики порвав, то треба купити.

Ніна Семенівна звернула, нарешті, свій погляд на Сяника. Дивилася не те що докірливо чи осудливо, а просто ображено. Він таки не витримав того погляду й опустив очі. Вчителька міцно стиснула губи і, наче нічого не трапилося, твердо пішла до свого столу... Перевела подих і взялася далі пояснювати урок.

Коли продзеленчав дзвоник, сказала Сяниківі:

— Ти знаєш, де я живу?

— Ні, — лукаво глянув Сяник.

— У бабі Тетяни! — відповіло хором півкласу.

— Зайди сьогодні до мене, — сказала вчителька і подалася геть.

До Сяника підійшов губатий Барабаш:

— А що, продав єгипетського гусака?

— Бігли води по заводях, а байраки по собаках, — сказав Сяник, зі зловтішою приглядаючись, як у Барабаша тетеріє обличчя. — Дрюком-буком-каменюком дурня били — уму вчили, умивали його шилом, натирали його милом. Зрозумів? — І вигадував далі: — Камінь грає, дім співає, сонце їсть із хлібом сало, а щоб тебе, Барабаше, надуло і розірвало!

— Ану ще! — стали під'юджувати однокласники, які знали за Сяником цю охоту до вигадок, несподіваних і доладних.

— Барабаш — як патронташ, замість льблі — ноги голі, замість рук двоє гадюк, сам здоровий, наче бочка, в голові вмостилась квочка, квочка скаче й кудкудаче: Барабаш — гарбуз ледачий! Барабаше, Барабаше, не клади у вуха каші, кашу треба їсти оком, воду треба пити боком, носом слід усе кусати, а ногами слід жувати, животом умій ходити, а плечима вмій робити.

Барабаш синів од злості й тупо дивився на Сяника.

— Ох і мудро ж як! — бубонів.

— Ану ще! — підохочували товариши.

— Ходять свині в небі синім, а на хмарі два дядьки грають у... у... у якісь дудки. Раптом вибігла лисиця, на лисиці тій криниця, а в криниці тій орли молоко собі пили. Молоко пили із ложки, і мені дісталось трошки...

— Е-е, вже не так, як перше,— стали огуджувати його вміння.— От про Барабаша ти склав добре: носом слід усе кусати, а ногами слід жувати!

Барабаш не осмілювався зачепити язикатого Сяника, все ще бубонів:

— Ох і мудро ж як!..

— Ану про Ніну Семенівну склади,— попросили однокласники.

Сяник удавано закотив очі під лоба, начебто це для нього й хтозна як трудно, а потім затарабавив:

— Був єгипетський гусак, в гусака отого — грак, грак стріляв собі з гармати, а гусак умів гарчати. Грак на дому славно грав, а гусак той танцював, грак до школи не ходив, бо учитись не любив. А гусак любив учитись, бо хотів розумно жити, дзъобом він умів писати, а ногами вмів читати!

— Хіба ж це про Ніну Семенівну? — пробурчав Барабаш, коли в Сяника забракло духу для дальших вигадок.

— Чого б то я про неї складав? — засміявся Ся-

ник.— Це я знову про тебе. Дзьобом ти умів писати, а ногами вмів читати!

— Веселий ти дуже,— кривився Барабаш.— Дивись, якби не перепало за всі твої штучки.

— Перепало попаді маленьке перепаденяtko,— проторохтів Сяник.

— Що? — вибалував очі Барабаш.

— Перепаденяtko переполовинило перепічку, пере скочило перелаз і перекотилось перекотиполем перед передніми пенсіонерами.

І як тільки в Сяника вистачає снаги, щоб усе це одним духом випалити! Однокласники дружно зареготали, а Барабаш спохмурнів геть безнадійно.

А після уроків поверталися додому разом. Круглењкий Барабаш не йшов, а колобком котився, сопучи та раз у раз зітхаючи. Сяник, звісивши голову на груди, всміхався собі, ніби щось гарне спадало йому на гадку, а потім запитав:

— Сказати, про що ти думаєш?

— Про що? — аж зупинився Барабаш.

— Істи хочеш! І ні про що не думаєш.

— Точно! — здивувався Барабаш.— Зголоднів я в школі.

Сяник зовсім тихо, без слів, узявся мугикати якусь пісеньку. Помугикає та й перестане. І так кілька разів. Як раптом Барабаш заспівав півголосом:

Коло річки, коло броду
там дівчина брала воду...

Сяник зареготав:

— Це я тобі підказав цю пісню!

— Як підказав? Я сам... Ти ж не співав, а так лише.

— Я не співав, я лише думав цими словами, а тобі й передалося все, зрозумів?

— Ти ж не співав! — дивувався впертий Барабаш.

— Е-е, не тямиш ти! А зі мною вже не раз так — у думках наспівую якусь пісню, а раптом її вже хтось біля мене співає, уголос.

— Брешеш, — буркнув Барабаш.

— А навіщо мені брехати? — заперечив Сяник. — Мені від того не легше. Я й думки отак угадую.

Набурмосений Барабаш підозріливо глянув на Сяника — чого, мовляв, іще чекати від тебе? І звернув у бічний завулок, щоб навпростець дістатися додому.

— А ти злякаєшся, — услід йому глузував Сяник, — аби я твоїх думок не прочитав! А я й не читатиму, бо їх у тебе нема. Тільки про їжу, більш ні про що!

Барабаш увібрал голову в плечі й навіть не озирнувся.

Увечері Сяник зайшов до свого найкращого друга. Мишко Лелюх уже знов про те, що Ніна Семенівна запросила Сяника до себе додому.

— Йти чи не йти? — вагався засмучений чимось Сяник, хоча і взнаки старався не давати, що переживає.

Мовчазний Лелюх поволенъки знизав одним плечем, далі так само поволенъки знизав другим.

— Ійти неохота, й не йти...

У Лелюха подобрішали очі й сповнилися співчуттям... Великі-великі очі в Лелюха, світлі-світлі, а дивляться так дружньо, що аж на душі розвиднється.

— І хто мене підбив усе те видумати? — по-справжньому каявся Сяник, картаючи себе за всю ту витівку. — Здається, ніхто не підбивав, нічого...

Лелюх непорозуміло розвів руками. Наче хотів тим рухом сказати, що за Сяніком раніше такого не водилося, то це не інакше, як лихий попутав.

— Піду! — підбадьорений тим рухом, вирішив Сяник. — Хіба ж я боюся, чи що...

Тетянина хата біля колгоспної комори. Хата як хата, не нова й не дуже стара, стіни її стоять, нікуди не розбігаються, проте Сяник, боячися заходити навіть на подвір'я, почав бурчати:

— О, хіба це хата? Інвалід першої категорії — без рук, без ніг і без голови. Хіба то димар? Через нього, либонь, дощ у горщики капає, коли баба варить їсти. А ворота, ворота... Ще й зачинені на прогонич, ніби не сьогодні, то завтра хтось має красти бабу разом із хатою!

Скільки б не никав доокіл, скільки б не бурчав, а мусиш іти. Ледве відчиняв хвіртку, ледве ноги волік через двір. Добре, що вже хоч посутеніло, що обличчя не видно. А то ж пашить якоїсь хороби, й чого б то...

— Добрий вечір!

Баба Тетяна картоплю чистила на ослоні. Підсліпувато дивилася на Сяника і ніяк, либонь, не могла впізнати. То встала й ступила йому назустріч.

— А-а, — прожебоніла своїм медянистим голоском. — Це Терешкове, причинне. Ще одного журавля приніс? Чого прийшов, безсовісний?

— Які ж ви, — спробував дорікнути Сяник. — Не до вас прийшов. Ніна Семенівна веліла.

А вона дивилася на нього з-за столу. Поруч лежала купа учнівських зошитів, книжки. Саме писала додому листа, і саме про цей випадок із єгипетським гусаком. Крадькома зиркнула на розгорнутий аркуш паперу, на останнє речення: «А зараз я сиджу в півосвітленій бабиній хаті й думаю, чи прийде до мене оцей маленький стратег великої сільської комерції...» Прочитала й усміхнулася: і тóму, що написала, і тóму, що оцей хлопчина — лукавий, хитрий, неврівноважений, але з гострим природним розумом — таки не побоявся і прийшов.

Хлопчина пильно дивився на неї, а вона на нього. Мовчання затягувалось, і Ніна Семенівна відчула, що червоніє. «Ще чого!» — подумки дорікнула собі, а вголос мовила перше, що спало на язик:

— Ти молока хочеш?

— О, молоком його напоїти треба, — солодко проказала баба Тетяна. — Може, ще грушечок йому принести? Та це ж Терешкове, це ж причинне!.. Воно ж вам на голову сяде, ще й ногами поганятиме!

— І чого ви, — з дипломатичною лагідністю сказав їй Сяник.

— Ну, гаразд, — мовила Ніна Семенівна. — Ходімо надвір, там поговоримо.

Сяник трохи почекав її за порогом, бо вчителька ще в комору чогось поткнулась. А коли вийшла — обома руками міцно тримала журавля, якого Сяник учора їй продав. Ото як Сяник позв'язував йому мотузками крила та ноги, то й досі ніхто не розплутав. Журавель низько пригнув голову і тихий був, тихий, зовсім не такий, як тоді, коли попався в Сяникові руки.

— Де ти його зловив? — запитала вчителька.

— А на болоті, — відказав Сяник. — Там їх завжди товчеться повно.

— Я й справді повірила, що це єгипетський гусак, — несподівано засміялася Ніна Семенівна. — Звідки мені було знати!.. Більше мене вже ніхто не підведе.

— Звісно, не підведе, — знічено відповів Сяник, не знаючи, що саме йому слід відповісти й чого це вчителька веде його до болота. Він ішов і побоювався йти. — Тепер ви вже знатимете, — бубонів. — Із мене всі сміялися, а ви купили...

Його дивувало, чому це Ніна Семенівна не сердиться на нього. Чи приховує свій гнів? Е, таки не приходить, він би зразу відчув.

— Я,— з якимось щасливим піднесенням говорила вчителька,— ніколи не забуду цю оказію.

«О, не забуде,—гірко й винувато думав Сяник.— Це ж вона мені не забуде, віддячитъ».

Вони вийшли до болота, за темними очеретами приглушеного шамотіло щось, попискувало, булькало. Низько над їхніми головами пролетіла чорна нічна птаха, і вчителька здригнулась. Якийсь час прислухалася до шумливих крил, що швидко лопотіли в темряві, а потім поклала журавля на траву й нахилилась над ним.

— Ох і позв'язував же ти його,— казала уривчастим голосом.— Це ж, мабуть, і крила в нього поприставали до тулуба, і ноги затерпли.

— Та ні, чого там... Ось дайте я,— і Сяник зубами взявся розплутувати вузли. Попорпавшись трохи, мовив зраділо: — От і все, тепер вільний.— Він уже здогадався, що вчителька хоче випустити журавля, і почувався так, наче йому щойно простили якусь велику провину.— Вставай, чого сидиш?

Проте журавель і не думав зводитися. Сидів на траві сірим горбиком, тільки дзьоба витягнув.

— Чи не покалічився? — забідкалась учителька.— Це ж він і не полетить тепер.

— Полетить! — упевнено проказав Сяник.— Він же не міг розучитись. Ану вставай, чого сидиш!

І замахнувся ногою. Журавель не зрушив із місця, навіть головою не крутнув. Тоді Сяник підхопив його на руки й кинув угору. Журавель не злетів; опустившись на землю, став на ноги й навіть ступнув уперед.

— Ось так! — підохотливо закричав Сяник, відчуваючи все більший і більший наплив збудження. І проторохтів журавлеві оте, видумане сьогодні в класі: — Був єгипетський гусак, в гусака отого — грак, грак стріляв собі з гармати, а гусак умів гарчати!

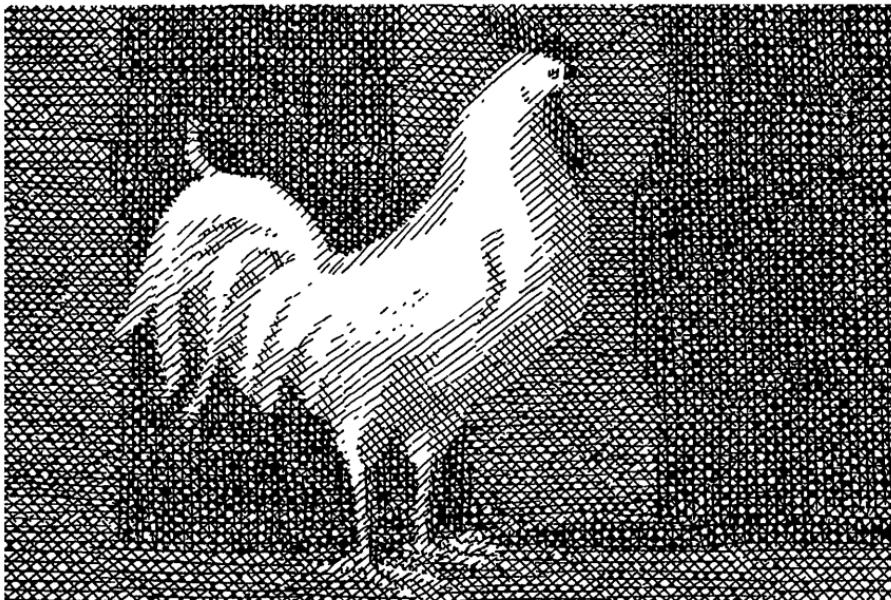
Журавель здивовано повів головою в Сяників бік і ворухнув одним крилом. Хлопець замахав руками, ногами затупотів, ніби хотів зовсім перелякати птаха. Журавель подріботів од Сяника, а він кинувся навздогін, кричав:

- Дзьобом він умів писати, а ногами вмів читати!..
- Та не жени його! — сказала вчителька.— Ну куди ж йому посеред ночі летіти?

Сяник слухняно зупинився й невдовзі повернувсь до Ніни Семенівни. Пооддалік темнів журавель, ледь-ледь видний. Він, певне, ішов до очеретів, бо лиши маячів... Раптом звідти почулося приглушене шелепання, наче хтось біг по мокрій траві, далі важко, з присвистом, залопотіли крила, й густі їхні помахи стали віддалятись.

- Полетів! — засміявся Сяник.— А ви не вірили!
- Чого ж, я також вірила,— відповіла вчителька, маючи на гадці своє.

Вони постояли, прислухаючись, чи ще не почують свого журавля, а потім подалися додому, і Сяник додогою взявся розказувати, як йому попався до рук отой журавель.

БІЛИЙ-БІЛИЙ

Десь під осінь, коли повітря запахне першими ходками, починають молоді півні битись поміж собою. Спершу злегка чубляться, так собі — налетить один на одного, клюне дзьобом і одскочить. Далі бігають разом, гребуться в смітті, ніби нічого не трапилося; пробують співати — напружиться, випнувши худі груди, настов-

бурчить пір'я, ріденький хвіст намагається розпушити й хрипко скрикує. Співу ще того ніякого, іноді сам лише шепіт із горла виривається, а молодому півневі й після того шепоту почувається гордо й незалежно. Бо деякі кури закудкудали уважно, а старий півень то й голову задер, прислухаючись... А потім знову підскочить один молоденький до другого, знову своїм дзьобом клюне його, ніби ненароком, і одійде.

Битись по-справжньому починають пізніше. Коли підростуть, коли сили наберуться, коли голоси зміцнюють. І не такі ще в них голоси, щоб було що послухати, та все ж не тільки на власному обійті чути, а й на сусідньому.

Сухо й тепло, літає бабине літо, перечіплюючись через ворини, а небесна баня, ще недавно така блакитна, посизіла й попустельнішала...

На городах копають картоплю, у полі — цукрові буряки, різного птаства поменшало, бо повідлітало воно. Свійські гуси, цілий день пропадаючи на ставу, ввечері ідуть-ідуть додому, а потім зірвалися, залопотіли крильми над самою дорогою, і тільки одне чи двоє не в силі злетіти, плентають підбігцем і тривожно кричати... У молодих півнів понабрякали кров'ю гребені, ходять вони вже не так, як раніше,— з опущеними в землю головами, бо вишукують там якийсь найдок,— а підносять голови вгору, задерикувато позираючи на всенікий білий світ. І якщо зчіплюються один з одним, то ніхто не пробує тікати, а б'ються вперто, запекло. Цілять у голову, в гребінь, в око, і коли закривавиться, то норовлять неодмінно влучити в закривавлене місце. Розбіжаться на коротку відстань, стануть навпроти і, впираючись дзьобами в землю, спопеляють одне одного ненависними поглядами. Скільки люті у їхніх позах, скільки рішучості не поступиться і пере-

могти! Ось знову ринулися вперед, котрийсь із розго-
ну перелетів над супротивником, ось знову зайняли
свої бойові позиції.

— Та розжени їх, ну! — кричать тобі з хати. — Чого
дивишся?

Береш хворостину, шмагаєш півнів, а потім кидаєш-
ся за ними навздогін, бо не розбігаються вони вроztіч.
І варто відійти тобі, як знову вже пролітають один над
одним або повчіплюються дзъобами в гребені й так хо-
дять, бо жден не хоче відпускати.

— Ти знов дивишся? Злови того, що задирається, і
в хлів посади, нехай охолоне!

Біжиш, ловиш і садиш... Бранець у твоїх руках стає
на диво плохенький, а в темному хліві заклякне в кут-
ку і бойтися навіть обізватись. Зате той, що лишився на
волі, почувається переможцем, покрикує весело й при-
слухається, чи не відповість йому недавній супротив-
ник.

Не доведи господи, коли, б'ючись, один півень пі-
діб'є другому око. Тоді вже для підсліпуватого біда!
Кожен норовитиме його дзъобнути, і всі заходитимуть
із того боку, з якого він нічого не бачить. І якби ж той
підбитий та розумніший був, якби він чи гурту уникав,
чи тікав,— а то ж ні, завжди ладен зчепитися, завжди
готовий чубитись, і завжди йому найбільше перепадає.
Ходить закривавлений, уже в нього не підгарял, а
клочя висить, уже в нього не гребінь, а суцільна рана,
поранені крила,— проте й він, коли нападають, стає в
бойову позицію, низько нахиляючи голову до землі й
зрячим оком намагаючись не прогавити моменту на-
паду. Шкода тоді дивитися на нього — і водночас ви-
кликає захват, що не здається, не відступає, що пта-
шина честь дорожча йому за життя.

Ну, здається ж, домашня птиця, що зростає в хліві,

що в гною порпається, а, дивися, й вона почувається птицею, здатною постояти за себе до кінця.

— Не можу дивитись, як вони б'ються,— не раз говориться в хаті.— Уже, либонь, живого місця нема, а воно лізе й лізе одне на одного, а воно б'ється, господи...

— Що, зарізати? Рано ще різати, бо наїдку з нього ніякого, сама лише злість...

— Посклівують же один одного, й звідки те все береться?

Півник, з-поміж рябої та червонястої масті, удався один білий-пребілий. Невеличкий був, стрункий, співати зовсім не вмів — голосом не вийшов. Хоче заспівати, а з горла саме тільки кашляння булькає, ніби вдавився. Били його всі, кому не ліньки. Налетить, учепиться, б'є грудьми, крильми, ногами, за гребінь скубе, а півень білий спершу й не знав, що треба оборонятись. А потім захищатися почав. І коли став захищатися, то геть зовсім зненавиділи його молоді півні, навіть старі кури пробували клунути. Ходив білий півень завжди скалічений, поранений — і ніколи білим не здавався, а просто брудним.

Якось побачили ми його надворі без гребеня — хтось одірвав у бійці. Пройде білий півень по обійстю й присяде, так знесилів. Занесли ми його на горище, поставили в черепку води, насипали біля черепка зерна — їж, пий та одужуй. Півень кілька днів не рухався з місця, проте воду пив і зерно потроху скльовував. За якийсь час оклигав, і його можна було випустити надвір.

Тут і знову все почалося...

— Ото ж дурний! — говорилося в хаті.— Коли б'ють тебе, коли всі насідають, то чого комизитись? Чого до гурту пертися? Не лізь, не прись! Ходи збоку, пасися

збоку, не встягай у колотнечу, бо що з тебе залишиться?

Проте білий півень не міг чути отих порад. А якби й чув, то, либонь, не прислухався б. Його так і тягло в гурт, а коли на нього насідали, то він і не думав тікати, а, навчившись боронитися, захищався вперто й несамовито.

— Ну куди йому проти всіх! Його ненавидять, а він з усіма б'ється. Не вистоїть, навіть якби сам бог помагав. Продати його чи в борщ обпатрати?

Не продали, бо хто таке костомашня худе купить? Не обпатрали, бо то не борщ удасться, а слози. Нехай трохи підросте, тоді вже. Якщо сам не вміє шануватися, то розуму не додаси.

І до зими білий півень так виріс, так роздався, що на нього було любо глянути. Вже почали його боятися інші піvnі, а коли на обійстя заходив сусідський — здоровий, червоний, з міцними шпорами, то білий налітав на нього грозою, збивав грудьми з ніг, і червонястий, злякано покрикуючи, тікав і не оглядався. І ніхто вже не думав білого півня ні продавати, ні в борщ патрати, зате інших і попродавали, й попатрали. І ні в кого не було такого славного білого півня, як оцей, котрий ще зовсім недавно ходив усіма битий і кривджений, котро-го на горищі виходжували від ран.

І голос у нього з'явився раптом сурмистий і переливчастий, ніби хтось наворожив білому півневі. Ото йде-йде поміж своїх рябих та зозулястих і раптом спинився, груди звів догори, голову вище, напружився та й завів протяжно й солодко, наче аж зомліваючи в своєму співі. Потім замре, прислухаючись, і вже крильми своїми гордо розмахує, б'є ними, і весь такий він задоволений, запишався так, що спробуй не всміхнися з радості за нього!

Бо славно-таки співав. Уночі раптом проснешся і думаєш: що тебе збудило? Аж знову з хліва долинає приглушений стінами голос. І тоді ще полеж трохи з розплющеними очима й почуєш — а, їй-богу, почуєш! — як опівночі відповідає йому сусідський, далі ще якийсь прокинувся, теж озвався... І коли додому йдеш, то з-поміж співів інших півнів неодмінно вирізниш голос свого, бо якийсь повний у нього спів і золотистий, сонячний.

Усі вже знали нашого півня — і що білій, і голос такий. Приходили до нас позичати яйця — може, свого матимуть. Проте ні в кого чомусь не вилуплювався білій півник.

А найкраще він співав навесні. Коли зласкаювалося небо й повітря, коли далина випогоджуvalася. Вже сніги розтанули, а по городу ще не пройдеш, бо грузъко; ще й трави тої зеленої нема, лише бліді її шпичаки випинаються з-під торішньої; ще вдосвіта земля парує біло й легко. І наче разом із тими шпичаками, що пнутяться догори, та разом із парою, що мріє над городами чорними та низькими, ще води повними, злинають над селом голosi півнів. То в одному, то в другому місці, краще чи гірше, а повсюди завзято й натхненно спливає вгору іхній спів. Ніби одвічний спів теплу й відродженю, сонцю й весні. І в лагідний такий день уже не капле зі стріх, стежки перед очима сохнуть, і хоч ніхто ще не білить хат, а стіни іхні посвіжішали, ніби хто пройшов по них щіткою. Вітру нема, хмарі не пливуть, дерева не колишуться,— спокій і мир, промінням усе залито й виповнено вщерть.

А півні співають — од ранку до вечора, по всенікому селу. І вже немає місця в тобі недавньому суму, немає місця печалі, що біліла в твоїй душі великими зимовими снігами, а свіжо й чисто зеленіє радість, як

оті перші голки молодої трави... По обійстю походжає білий півень, білий-білий, тільки гребінь у нього червоний, до чорноти червоний, і, гордо випроставшись, співає діловито й захоплено. Й у відповідь — там і там озвалися, полинули над селом осанна весні, плодоносній землі, відродженню.

...І зараз варто заплющити очі та прислухатись до свого ества — і можна почути золотий голос білого півня, якого не вбили дужчі, який вистояв і став сурмачем досвітку й ранкової зорі.

СЛІПИЙ СЕНЬ

В Орчика нема багато друзів, у нього є лише один друг — сліпий Сень. Та й хіба можна мати багато друзів? Скажімо, вісім чи десять? Одному розповіси свою таємницю, потім другому, третьому... Аж поки всі довідаються! І таємниця тоді ніяка вже не таємниця, а ти ніякий не друг своїм друзям, а плетун, базіка.

А сліпий Сень — це друг! Слухає завжди пильно, а по обличчю світло стримуваної усмішки мигає. Обличчя в Сеня біле, беззахисне, а коли йде вулицею, то на обличчі такий вираз, ніби наражається він тим обличчям на все. І тримається так, наче ось-ось об саме повітря вдариться, і руки — ніби на землі розпластається, то заздалегідь приготувався.

Ще колись, малим, Сень трохи бачив, а потім зовсім осліп. Іноді розпитує в Орчика:

— Ну, який же я, розкажи!

— Рудий,— береться розказувати Орчик.— У селі рудих немає, тільки ти один. Губи повні — як вишні, щоки — як пампушки, а вуха здорові, як у кажана... Ну, такий, як усі.

Сеня оте найбільше тішить — такий, як усі.

Коли батько привів на подвір'я щеня, Сень поволенъки обмацав його — і пальцями своїми запам'ятав, який у них цуцик. Коли корова отелилася, Сень і теля обмацав, щоб знати його. У Сеня така вже звичка — неодмінно все обмацувасти. Чи то буханець хліба, чи то книжку. Буває, не тільки обмацає, а й до щоки приступить. Так він з квітками знайомиться і весною, і літом. Уже, здається, добре знає кожну квітку, а натрапить на свіжу — і знову-таки до лиця прикладає.

Сеня не любить сидіти дома. По селу він уже самходить, навіть людей упізнає. Кілька разів брав його батько і в поїздки з собою — якось одвозили буряки на залізницю, а то в сусіднє село до млина їздили. Залізницю Сень запам'ятав по тому, як паровоз свистить, як вагони стугонять, а млин — по гуркоту жорен.

Не кожне з дітей, навіть у селі, знає, що то за пташки й літають довкола них. А Сень іде вулицею, прислухається й каже:

— О, сиворакша співає!

— Де вона, де? — допитуються в нього й озираються по боках.

— Он там! — каже Сень і показує на дерево, звідки лине спів.

Дивляться — й справді сидить там птаха, щебече. Тільки хто ж знає, що то сиворакша? Один лише Сень, бо колись йому батько розказав про ті пташині голоси, от він і запам'ятив. А інші діти лише горобців та ворон знають. Та ще соловейка — і то лише тоді, коли співає, а коли мовчки сидить на гілці, ніхто й не признає в ньому солов'я.

— От коноплянка обзивається, — каже Сень.

— Удода чуєте? — питает.

— Сова пролетіла, — уважно прислухається Сень.

— Либонь, ласка в картоплі пробігла, — знову насторожується.

— О-о, кріт землю риє, — зводить брови Сень.

І справді — коноплянка обзивається, на яку чомусь, окрім Сеня, ніхто не звернув уваги; удод важко ухнув раз і вдруге, ніби налякати хоче когось; сова прошелепала в повітрі, війнувши навколо себе ляком; ласка в городі тінню ковзнула; глянули на грядку, а там земля горбиться, той горбочок витягується-витягується, бо то його кріт розмотує.

Отакий Сень!

Орчик до нього заходить часто. І варто йому лише поріг переступити, як Сень зразу ж кричить назустріч:

— Орчик навідався, здрастуй!

— І як ти вгадуєш? — завжди дивується Орчик.

— Дивак ти! — сміється Сень. — Вгадую, бо ти ж клишоногий трохи, ходиш примітно.

— Який же я клишоногий? — наче аж сердиться Орчик.

— Не віриш? А чи я брешу тобі коли? — рेगоче Сень. — Хіба я збрехав, що це ти прийшов?

— Добре, — заспокоюється Орчик. — Ходімо до річки...

Вони часто ходять удвох — у поле, до лісу, по сільській околиці. Іноді Орчик водить свого товариша в кіно, Сень слухає уважно, не передихне. І до школи його пускають часом, на уроки. В класі Сень теж сидить так, наче його й немає тут. Учителі навіть за приклад його ставлять, кажуть, що був би з нього найзразковіший учень.

І ось вони йдуть до річки. Є в Сеня грушова палиця, якою він обмацує дорогу. Коли попід тином іде, то по тину постукує, коли між дерев'ямі — кожен стовбураець палицею намацує. А зараз, ідучи поруч із Орчиком, злегка по бур'янах тим костуром проводить, щоб у рів не впасти.

Розказує Орчикові по дорозі:

— Оце ми біля Гарбузової хати йдемо...

— Ніби я не знаю! — знизує плечима Орчик.

— З Гарбузової хати, — незворушно провадить Сень, — завжди кислим сиром тягне. Вони ж свіже молоко не п'ють, а сир віддушують, щоб на базар занести.

А трохи далі:

— О, це ж Кононець на велосипеді іде... Чуєш, як у нього ланцюжок деренчить, а в каретці порипує так, ніби посвистує. — І кричить назустріч велосипедистові: — Здоров, Кононець! Куди це ти ришиш?

Губатий Кононець, їхній сільський листоноша, відказує:

— Риплю на пошту, а потім рипітиму з пошти.

— Мені пишуть?

— Пишуть, тільки листи забувають відправляти.

— Ну ти нагадуй!

Далі йдуть. Сень знову за своє:

— А тут Германець живе, бо гуси загелгали, за-
кричали так, наче ми не люди, а вовки... Тут школа...
Зайдемо? Уроки вже скінчилися, та нічого.

У школі Сеневе лице застигає, насторожується. На-
сторожуються губи, ніби вони ось-ось мають щось по-
куштувати, або ж покуштували, а тепер іще втішаються
вдоволенням. Сень випинає груди вперед, ступає по-
вільніше й зовсім невпевнено. Зрештою, зупиняється
під стіною в коридорі й прислухається. Ніде ні шере-
ху, ні звуку.

— Ходімо у твій клас, — каже Сень.

У класі він сідає за парту і, поклавши перед собою
руки, підводить голову рівно й високо. Про що він ду-
має? Орчикові починає здаватися, що товариш влюблює
те, що тільки йому одному й властиво влюблувати, а
тому раптово проймається до нього особливо дружнім
і добрим почуттям. Хочеться підійти й погладити йому
руку, проте Орчик стримується чогось.

— А що таке географія? — обзывається Сень. — Ви її
тут вивчаєте?

— Тут... Я вже тобі розповідав.

— Це все про чужі країни? І про чужих людей?..
Про тварин, птахів? А як же це так — люди і птахи
разом?

— Люди, птахи, копалини, промисловість...

— І як це все можна змішати докупи? Як на мене,
то я окремо вивчав би всіх чужих людей, окремо —
птахів різних, як вони співають, окремо — ліси... А
скажи, по інших країнах такі ж самі лелеки, як у
нас?

— Мабуть, такі, тільки звуться по-іншому...

— Як же це по-іншому, коли лелека і є лелека?

— Ну, по-їхньому.

— А зозулі в них є? Що роки лічать? «Зозуле, зозуле, скільки мені жити?» А вона: «Ку-ку! Ку-ку!»

— Мабуть, нема,— зітхає Орчик. — Де ж їм таких зозуль мати, як у нас. Одного разу прилетіла на нашу леваду вранці, то аж до полудня кукала. Це ж стільки років обіцяла!

— Зате в нас носорогів нема,— каже Сень.

— А навіщо нам носороги? — дивується Орчик.— Що б це ми з ними робили? Ще чого!..

— А хай! — безпечно править своєї Сень.— Вони б нам нічого не робили, і ми їм нічого.

— Гм... — дивується Орчик.— Ну, ходімо вже.

Йдуть до річки. Орчик вибирає, де мілкіше, і вони купаються. Сень забродить у воду поволенъки, боячись підняти високо ноги, а руки тримає так, наче ось-ось упаде. Орчик же біжить хутко, підстрибує, навколо нього летять бризки — йому ця річка не страшна, перепливав од берега до берега не раз, хоч і широка. Пірнає, пливе наввимашки, знову пірнає, розпллюючи під водою очі й намагаючись побачити бодай одну рибу. Проте не бачить нічого, а тільки підсліпувате каламутне течиво, в якому блідо розсіяне сонячне світло. Далі набирає в себе повітря, лягає на спину — так пливе на хвилях; і коли вуха занурюються, то в них народжується дратівливий біль од гуркоту далекого моторного човна.

Потім повертається до Сеня. Той лежить на піску й дивиться в небо. Орчик підсідає до нього і, сміючись, береться щось розповідати, проте Сень не обзивається. Орчик і собі лягає горілиць — перед ним одкривається чиста блакить, і така ж вона легка й бездонна, що, здається, в душі твоєї ось-ось виростуть крила й вона птахую полине у височінъ. Сяє небо, велике й дивне, і таке

воно усміхнене, ніби теж здатне радіти, як і людина, ніби й воно може бути щасливим.

Раптом Орчика пронизує проста й страшна у своїй простоті думка, що Сень нічого цього не бачить. Отак лежить горілиць, а в очах його пустка, морок.

— Про що ти думаєш? — не витримує він мовчання й нахиляється над Сенем, а в того обличчя — біле й незворушне, ніби поле, на яке не впала жодна зернина.

Сень мовчить, лише повіки його ледь-ледь здригаються.

— Ну, що? — наполягає Орчик.

Хоч би всміхнувся Сень, ні. Наче ніхто до нього не звертається. Чи не чує? І Орчика охоплює відчай. Він бере Сеня за плечі і, дивлячись пильно в його якесь неживе обличчя, кричить:

— Обізвися! Чого ти мовчиш? Сеню! Що з тобою? — Йому й справді здається, що з Сенем зараз відбувається щось дуже важливе, щось страшне, і він має пробудити його, вирятувати. — Обізвися, чуєш!

Зненацька Сень, підхоплюється, боре Орчика і, лежачи на його грудях, сміється голосно й переможно. В нього такий щасливий та безтурботний вигляд, його радість така бурхлива й невимовно щира, що Орчик несподівано ображається. Ображаеться неспогадано для самого себе і, чуючи, як у голосі його бринять слози, береться випручуватись:

— Пусти, Сеню, пусти! Не в'язни, пусти...

А Сень — у захопленні від отих недавніх Орчикових переживань, од тієї гіркоти й болю, з якими звертався до нього товариш, — не може вгамуватися, не відпускає Орчика.

— Ну,пусти, — зовсім жалібним голосом просить Орчик, який відчуває себе обманутим у чомусь доброму й гарному. — Пусти...

Сльози самі котяться з його очей. Хоче стримати їх, а вони біжать і біжать. Сень, почувши схлипування, завмирає на мить, обличчя його міниться, на ньому застигає розгубленість, майже страх. Нічого не в силі второпати, він одпускає Орчика і, сидячи біля нього, лише подеколи руки зводить, ніби тим рухом намагається заспокоїти товариша.

Орчикові ж соромно за свої сльози й водночас добре, що вони течуть, полегшуючи йому душу. Силкується не схлипувати, і сльози течуть беззвучно й солоно...

Потім деякий час вони мовчать, наче щойно трапилося в їхньому житті щось велике й значне. Обоє дивляться в небо. Орчик відчуває, як висихають його сльози.

Згодом жваво перемовляються:

- Чого ти плакав? — питає Сень.
- А ти чого мовчав? — допитується Орчик.
- А я лежав, та й усе. Полежати хотів.
- Я — теж... Захотів — і заплакав.
- Дивний ти, — всміхається Сень. — Не міг нічого розумнішого придумати?
- Та хіба з тобою придумаєш?

Повертаючись додому, надибають на хлопців, що виливають із нірки ховраха. Бігають до річки по воду, носять її в бляшанках — і поволеньки, щоб не розхлюпати, цідять її в круглу дірку. А нора, либонь, глибоченька, бо вода пропадає в ній, наче й не лили. Орчик і собі з бляшанкою біжить по воду, а Сень, примостившись біля нори, уважно прислухається...

Ховрашок вискакує несподівано — голова мокра, весь бліскучий, вуса обвисла, налякані очі гостро сяють — і щодуху тікає. Хлопці схоплюються, біжать за ним. І Сень також норовить бігти в лементі, в тому галасі, наче й справді щось бачить. Раптом ховрашок

повертає назад, котиться, котиться, шнурочком сotaється — і вже ось-ось пірне назад у свою нірку.

— Сеню, тримай його, тримай! — кричать Сеневі, що найближче до нори.

Сень розгублено зупиняється — не знає, куди йому бігти, як і що тримати. Раптово нахиляється до землі, мащає по ній руками, на обличчі — розгубленість і відчай. Певне, здалось йому, що натрапив, бо кинувся грудьми на діл, ніби хотів усім своїм тілом притиснути ховраха до землі, та той уже втік у нірку.

Хлопці сміялися:

— Ох і Сень! Як він на камінець навалився!

— Що, Сеню, зловив ховраха?

— А ми ж сподівалися на тебе...

Сень на ті глузи не зважав. Почувався бадьюром і збуджено розказував:

— Так і знав, що од мене втече. Поміж пальцями шурхнув, хвостом по долоні тернув.

Залишили з Орчиком той гурт — нехай і далі виливають, коли так хочеться, а їм ховрахи ні до чого. Сень розказував:

— Були ми з батьком у лісі. Лисицю бачили, вона у вузьку печерку заскочила. Ми біля тієї печерки півдня просиділи, а вона й не виглянула. Батько хотів її встрелити, а потім каже, що хто ж її перехитрить, коли вона лисиця і є, — то ми й подалися додому.

Орчик оглянувся назад — над річкою та над лугом встала висока веселка. Наче й не після дощу, наче й не перед дощем, а вона звелася круто, один край умочивши в лісові озера, а другим упершись ген-ген за сільською околицею. І скільки ж під тією веселкою вмістилося світу, скільки блакитного та зеленого, опроміненого сонцем! Зупинився Орчик, задивившись на ту веселку, і думки в голові його зароїлись, що добре було б

пройти під тією веселкою, наче крізь ворота золоті.

— Орчику! — покликав Сень. — Де ти?

— Я ось! — відповів Орчик, не в силі зрушити з місця.

— А що ти робиш там?

— Стою! — відповів Орчик і вже хотів про веселку сказати, та стримався. Стримався, прикусивши язик, бо однаково ж Сень не побачить її. Як не міг побачити їй того ховраха, якого силкувався зловити.

І раптом зблідла для нього веселка, наче й не сяяла вона барвистими ворітми в світ.

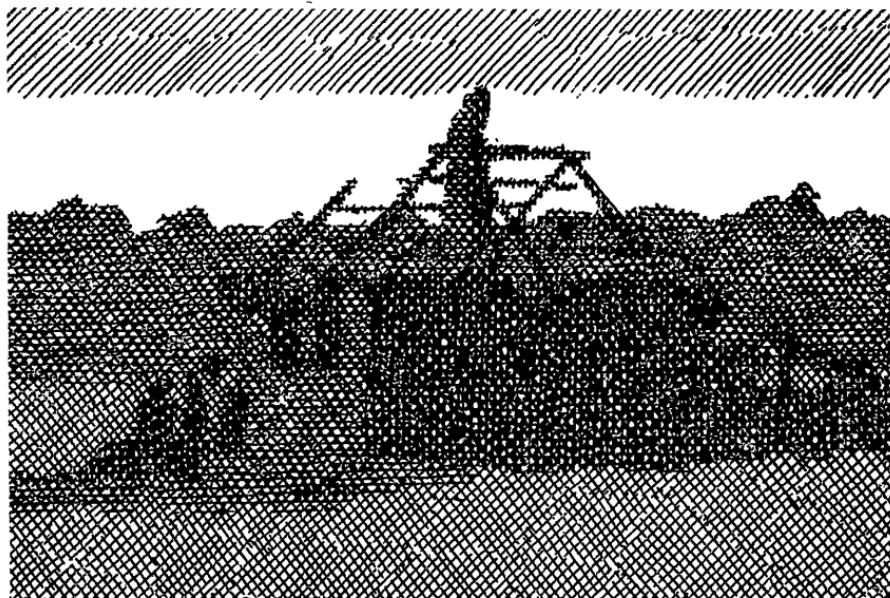
— Орчику! — покликав Сень. — А йди!

— Йду! — відповів Орчик і неквапно рушив до товариша.

Поверталися в село; сліпий Сень розказував про всяку всячину, а Орчик не міг уже ні пожвавішати, ні повеселішати. Ніби завинив у чомусь перед товаришем, і тепер ця провіна тисне на серце, на груди, і настрій від того гнітючий, тоскний.

Провів Сеня додому, а сам по селу взявся блукати. І, на диво, думав уже інакше про свій недавній вчинок. Даремно змовчав про веселку, гадаючи, що тим зарадасть Сеневі прикроців. Слід було б сказати товарищеві — не побачив би, зате почув би про неї, а якби почув, то, мабуть, і йому добре стало б.

І, потинявшись ішо трохи по селу, хутко подався до Сеня...

ДІТИ ВІЙНИ

Найбільше любить Ганя вечірні присмерки — сонце пішло спати за далекий ліс, залишивши на обрії тремтіння золотого усміху, в селі шибки вже не грають відблисками, залиті темною водою мовчання, а по вулицях чи то курява застигла, чи легкий туманець. Тоді їй хочеться бігати. Наче вселяється в неї якесь чортеня —

моторне, веселе, пустотливе — ѿ те чортеня веде її то на край городу межею, то поза городами несе так, що аж у голові макітритися, чи в поле вижене, а в полі сивий спокій лежить на бадиллі бур'янів. Дивиться на все те, потроху заспокоюється, ноги вже не тремтять од збудження, та раптом знов чортеня ворухнулось у ній, шкрябнуло гострим пазуриком у грудях — і вже Ганя знову біжить, довгі коси розвіюються, руді й густі, а платтячко лопотить на ній, наче дощ періщить...

У сутінках діти збираються біля розбитої війною хати, яку так ніхто ѿ не полагодив, і тепер стоїть вона пусткою, та ѿ починають гратися. За листоношу виступає тітка Огірчихи синок, цибатий, миловидний хлопець, з якого всі кепкують, проте в глибині душі кожне любить. За листоношу він тому, що в Огірчука є польова сумка на ремінці, а в ту сумку він може накласти скільки хоч і повідомлень різних із фронту, і листів, і похоронних. Накульгуючи на ліву ногу так, як накульгує їхня сільська поштарка, він зупиняється перед гуртом дітвори, що сидить хто на чому, і вдавано хрипкуювато каже:

— Доброго здоров'я вам!

Йому невлад відповідають. Огірчук, подумавши, додає:

— Боже поможи вам!

— Поможи господи ѿ вам, — тепер уже дружніше відповідають.

Огірчук підходить до Гані, залязить худою рукою до сумки і порпається, наче ѿ справді щось там важко знайти.

— Вам, тітко Олено, сьогодні нема нічого.

— Чого ж це нема? — материним голосом запитує Ганя. — І минулого разу не було, і цього.

— Пишуть, — статечно відказує Огірчук.

— Господи, — по-материному заломлює Ганя руки й закочує очі під лоба, — коли вже та війна скінчиться!

— Скінчиться, — зовсім як їхня сільська поштарка заспокоює її Огірчук. — Уже де той німець.

— Ти ж, дивись, хоч завтра мені вісточку од чоловіка принеси.

— Принесу, — обіцяє Огірчук. — Хіба я ваші листи собі забираю?

Той, кому сьогодні принесено листа, радіє. Ось усілася на колоді Килинка Мохор, і хоч не вміє вона читати, проте читає для всіх уголос із забрудненого рудого папірця, якого Огірчук підібрав десь у рову.

— Вірна моя жінко Секлето Іванівно, — співучим голоском читає Килинка, і щоки в неї пашать, — а також дорогі мої діти Грицько, Микола й Килина! Кланяюсь вам низько й передаю низький фронтовий привіт! У перших рядках свого листа поспішаю сказати вам, що я живий і здоровий, чого і вам усім бажаю від усього серця.

Трохи осторонь від гурту сидить смаглява, чорноока дівчинка — вона схожа на перелякану пташку, що й хотіла б полетіти звідси, та не може, крила їй підтято. Звати цю дівчинку Харитею. Харитя шулеється, коли чує дитячий сміх, і раз у раз втуплює очі в землю, наче силкується щось побачити... Зрештою, підходить черга й до неї. Огірчук, накульгуючи, наближається до Хариті і так покашлює, ніби йому й справді лоскоче в горлі.

— Боже поможи! — вітается.

— Поможи господи й вам! — тихо відказує Харитя. І згодом: — А чи мені там нічого нема?

— Та... — м涅ться Огірчук, який уже не вперше розігрує цю сцену.

— Ой лишенко! — скрикує мала Харитя, яка теж не вперше отак скрикує.

— Ось вам, тітко... — стиха проказує Огірчук і дістает з сумки заяленого у мазут чи дьоготь папірця.

Це — похоронна. Й так, як узяла колись похоронну з поштарчиних рук Харитина мати, так само бере зараз і дочка. Повільно, з округленими очима. І, навіть не розгорнувши, навіть не глянувши, починає плакати. А що слізни спершу не течуть, то вона лише тре кулаками очі, лише вдавано склипует. Згодом — уже посправжньому, бо все-таки шкода батька, який ніколи не повернеться...

Смеркло, діти розходяться. Ганя, Харитя й худий Огірчук живуть на одному кутку.

— Чуеш, — по дорозі додому звертається Харитя до Огірчука, — може б, ти мені вже не приносив похоронної, коли вдруге гратимемось?

— Та хіба я хочу? — спроквола відказує Огірчук. — Ale ж воно так.

— Ти не принось, — каже Харитя, в якої вже слізни висохли і голос рішучий став.

— Я б і не приніс... — знову своє править Огірчук.

— Чому мені та й мені? Комусь іншому принеси!

— Кажу ж? У них не повбивало, а твого батька вбило. Як же ми тоді гратись будемо?

— А ти принеси похоронну Гані, хай вона поплаче. Її батько теж на фронти.

— Ale ж його не вбило...

— То, може, вб'є! — доказує Харитя.

— Ну, добре, — нехотя погоджується худий Огірчук.

Ганя спершу так собі слухає, наче то й не про неї. Та раптом до неї доходить зміст сказаного — і вона починає кричати на Харитю:

— Дурна ти! Безсовісна! Хай мій батько живе! Не треба на нього похоронної! Ти хочеш, щоб його вбили? — Тепер уже вона починає плакати і страх як

ненавидить Харитю, яку перед цим жаліла і якій співчувала.

— Ну, баби,— заспокоює їх худий Огірчук.— І чого ото ви зчепилися? Коли не хочете, то більше й гратись у пошту не будемо, нічого вам не носитиму.

— Не йди біля моєї хати,— заступає Ганя дорогу Хариті.— Йди десь отам, городами, а біля моєї хати не йди!

— Та чи це твоя дорога?

— Біля моєї хати моя дорога — не ходи!

Що робити бідній Хариті? Хоч-не-хоч, а мусиш таки обминати Ганину хату, бо глянь на ней лишенъ, як розпасіювалася, зелені іскри з очей скачуть...

Мати дома. Картоплю тре на тертушці, отже, картопляники гарячі на вечерю будуть!

— Де це ти ходиш? — сердиться.— Де тебе носить?

— А-а, засиділися,— бурмоче.

— Бач, вона засиділася! То ти, дівко, дівувати? То тобі, дівко, гулі на мислі?

Ганя не заперечує проти материні «дівки», бо звикла.

— Та ми в пошту грались...

— Побудь дома, а я побіжу олії позичу в когось, бо картоплі натерла, та на чому все це смажити? Доглядай малого, бо воно не краще за тебе, десь ускочить...

— Бурчите й бурчите,— проказує Ганя тихенько услід матері, коли та вже ступає за поріг.

У Гані є менший брат Сергій. Народився він уже ген-ген після того, як батька забрали на фронт. Сергій удався крикликий і вередливий. Хоч і малий іще зовсім, проте все робить по-своєму, нікого не слухає.

— Ти що там товчешся під тапчаном? — запитує Ганя.

— Сиджу,— відказує не обертаючись, а сам якимись цяцьками грається.

— Так-таки й сидиш?

— Сиджу,— каже впертий Сергій.

— Ну й сиди, коли ти такий!

Тоді Сергій вилазить із-під тапчана й каже:

— Не хочу сидіти.

— То не сиди,— погоджується Ганя.

І Сергій, підозріливо глянувши на сестру, знову пірнає в свою скованку.

— Слухай,— звертається Ганя,— чого ти такий?

— Почалося,— бубонить Сергій.— Ти як мати стала...

— Ходи до мене, я тобі дірку залатаю на сорочці, а то світиш голим тілом.

— А, знаю я тебе, знову вколеш.

Мати приходить не так і скоро.

— Оце,— починає розказувати дітям,— до кого не піду, то ні в кого допроситися не можу. Нема олії та й нема! А не одне пообіцяло на картопляники прийти... Ледве в тітки Мушихи дістала трохи,— й показує дітям маленьку пляшку, де на дні жовтіє пальців на три золотистої рідини.

У печі тріщить бур'ян — ще за дня ходила Ганя по ровах та поназбирувала. Пахне гірким димом і першими картопляниками. Мати накладає дітям із пательні в миску, вони хочуть їсти — хіба ж юстимеш, коли гаряче, коли обпікає язик. Мати сердиться, що вони почекати не можуть, поки вихолоне, але де ж тут чекати, коли картопляники такі смачні з вигляду, що самі до рота просяться.

У сінях зашеберхало, далі щось за клямку взяло, ніяк не годне двері відчинити. Рипнуло — і вже на порозі стала тітка Мушиха, мружиться на світло каганця та

на полум'я в печі, і в самої обличчя полагіднішало від усмішки.

— Заходьте,— припрошує мати,— і не стійте, бо в ногах правди нема.

— Авжеж, нема,— погоджується Мушиха. Проте не сідає, а стоїть посеред хати і дивиться у вогонь. Уже згодом каже:

— А Танасюкова жінка вчора листа одержала від свого Танасюка, що лежить у госпіталі, що все добре, бо тільки одну руку відірвало.

— Він же кравець який! — налякано каже мати.— Як же він шитиме тепер?

— Однією наловчиться. Добре, що одна зосталася. Та й додому тепер пришлють його, бо з однією рукою багато не навоює. Це ж бо радість його жінці.

«Як подумати, то й справді наче радість,— сotasеться в материній голові,— бо спишуть його в чисту. Але як же це жити без руки?...»

— Ви знаєте,— далі провадить Мушиха,— тепер не тільки чоловіки інваліди приходять, а й жінки. Я недавно бачила якусь молодицю в районі, сама вона в солдатській гімнастъорці, а замість руки правої висить порожній рукав.

— Хіба ж війна вибирає,— сумно проказує мати.— Вона ні старого не помилує, ні малого.

— А я до вас чого це прийшла,— вже якимось іншим, ласкавішим голосом починає Мушиха.

— Скажете, ми почуємо,— відповідає мати і кладе перед дітьми свіжі картопляники з пательні. Діти вже трохи під'їли, то чекають тепер, коли вистигнуть.

— А скажу, скажу,— погоджується Мушиха. І на Ганю скинула своїм великим карим оком.— Чи не погадала б мені ваша дівка, га?

— На картах? — мати ій.

- На картах.
- І ви їй вірите? — з серцем мати.— Ото десь навчилася, що я й не скажу вам. Тулить докупи оті слова, аж смішно!
- Даремно ви так,— Мушиха своєї.— Бо вгадала ж вона Танасючці, що її Танасюк додому вернеться. Хай і на моого Федора кине.
- Ти чуєш, Ганько? — звертається мати до Гані. Звертається чи то сердито, чи то лагідно — не втамкуеш.
- Та де ж ті карти в мене,— відповідає Ганя.— Позичила баба Тетяна, казала, що завтра віддасть.
- Бач, як не повезло,— зітхає Мушиха.— А я ж так сподівалася. Це ж ти як погадала Танасючці — усю їй правду сказала, ось і лист прийшов, що руку відірвало.

Мати несподівано таки починає сердитись:

— Ти ото людям лихо не накликай! Розумна мені знайшлась. Угадуватимеш людям біду, то й сама від них біди начуєшся!

— І чого ви ото,— Мушиха до неї. — Хіба дитина зла комусь зичить? Все зло не від неї.

— Не показуй мені ті карти, бо отам вони горіти-муть у печі. І де ти їх доп'яла? — ніяк не заспокоїтися мати біля печі.

— Не ви їх діставали, не вам їх і палити!

Мати, либонь, не чує цього, а то вона б не змов-чала. Не чує мати, бо в сінях знову зачовгало, хтось у темряві шукав клямку, долонею водив по дверях. Усі вступилися перед собою — хто ввійде?

Увійшов старий Швачко Денис. Мовчки голову схилив у поклоні, мовчки до ослона посунув — і вже сидить, наче давно тут сів. І завжди цей Швачко так увійде непомітно, завжди непомітно примоститься та й дивиться по кутках, наче щось цікаве хоче видивитися.

Живе він самітно, то отак і ходить по людях, а найчастіше навідується в цю хату, де двоє дітей та солдатка.

— Яка там погода надворі? — обізвалася мати. Обізвалася так, для годиться, аби не мовчати.

Швачко лише поглянув на неї ласково — й не відповів. Мати спитала, чи він картопляників не хоче, та Швачко позирнув уважно на дітей, як вони ідуть, і за перечливо крутнув головою.

Мушиха сказала:

— У вашій хаті хоч і голо, та затишно, тому й кортить посидіти, тому і йдуть сюди всі.

— То сидіть собі, сидіть, чи я кого виганяю,— мати ій на те.

Згодом ще кількою людей надійшло — ось і посиденьки. А на таких посиденьках про що розмова? Тепер одна скрізь точиться розмова — про лихо. Бо хоч і погнали німців, хоч і війні тій начебто скоро кінець, але ж не закінчилася! Ось і жди, чи не станеться чогось із чоловіком твоїм, чи з братом, чи з сином...

Наговорились, помовчали, а потім ота Мушиха знов до Гані:

— То, може, ти нам заспіваєш?

— Чи ви, тітко, самі співати не вмієте? — серйозно відповіла ій Ганя, що уважно слухала балачку. Вона завжди так — коли зберуться старші гуртом, сидить і прислухається, а й то своє слово докине таке, наче вона вже стара.

— Чи в мене такий голос, як у тебе?

— Може, й кращий, ви лишень спробуйте.

Всі засміялися, аж каганець блимнув.

— Е-е, куди вже мені проти тебе. Замолоду, може, й співала. — Тут Ганя уважно подивилася на Мушиху — чи й справді ото ця зжовтіла, висмоктана лихоліттям

жінка могла співати колись.— А ти ж ото пригадуєш, як для солдатів старалася, коли вони через наше село йшли?

— А-а, що згадали,— наче й невдоволено буркнула, а самій приемно. І, насупившись, додала: — Ну, добре вже...

Вона вийшла насеред хати — тоненька, руденька, очі швидкі й бліскучі. Поглянула на матір, наче й не впізнала її, бо вираз обличчя лишився серйозний. Голосок її поллявся зненацька — хоч і дзвінкий, але перевибчастий, неміцний.

— Ой джигуне, джигуне,
який ти лedaщo,
ведуть тебе до пана,
сам не знаєш за щo...

Дехто з жінок усміхнувся, а Швачко підпер кулаком підборіддя, втупився в Ганю, наче й не чув ніколи нічого кращого. Дивний цей Швачко, тільки те й робить, що мовчить. І чого ото він ходить до них? Мати вже кілька разів не пускала його через поріг, а він однаково навідується, наче й не сталося нічого...

— Тоді будеш знати,
як будуть карати,
і на руки, і на ноги
диби надівати.
Ой на ноги диби,
на руки дібята.
Оце ж тобі, джигуне,
молоді дівчата.

Мати теж усміхнулась. Лише Сергійко та Швачко були серйозні. Сергійко дивився на старшу сестричку не те що зачаровано, а якось вражено — він, либо нь, нічого не міг утятити.

Ой на ноги діби,
на руки дібиці.
Оде ж тобі, джигуне,
гарні молодиці!

Ганя вже не співала, а майже викрикувала. Вона, здається, теж нічого не розуміла в цій пісні, проте мала такий вигляд, наче дуже сердита на безпутного джигуна за дівчат і молодиць.

— І в кого ти навчилася? — запитала Мушиха, коли Ганя закінчила співати.

Втрутилася мати:

— Навчилася, чого б доброго! А хіба на картахгадати хтось її вчив? Я вчила? Побачила раз — і перейняла. Вона лише зиркне скоса — й запам'ятала.

— Ніхто не вчив, — сказала Ганя. — Воно само...

— А як її батько? — знову мати. — Він же ото на балалайці бренькав і бренькав, — та й показала на балалайку, що біля мисника на кілочку висіла, замотана в пілочку. — Хіба він учився коли? Десь почує мотив, один лише раз почує, а потім сидить і награє дома.

— Вроджене, — мовила Мушиха.

Замовкли, наче роздумували про тих, кого зараз немає з ними. Та й невідомо, чи будуть коли.

Згодом стали просити в Гані, щоб ішле заспівала.

— Якої ж вам? — запитала, ніби знала тих пісень безліч.

— Яку знаеш...

Примружила очі, чи то пригадувала, чи збиралася на силі. І знов її голосок поллявся, немов народжувався не в маленькіх грудях цього дівчатка, а десь осібно:

Ой не світи, місяченьку,
не світи ні кому,
тільки світи миленькому,
як іде додому...

Ще трохи погомонівши, посидільники розходяться. Останнім поріг переступає Швачко. Він іще б трохи посидів, та якось і незручно, коли всі прощаються. Переступивши поріг, таки зупиняється, наче не може втрапити через сіни. Зрештою, вертається до хати і, непевно всміхаючись, озивається:

- Оце мені сон приснився...
- Який іще сон? — сердито перебиває мати. — Йдіть уже, бо он дітей треба класти спати.

Швачко ніби й не чув її. Провадить далі:

- Сон приснився... Що лежу я на печі, а в вікно пташка залетіла й вилетіти назад не може... То, може б, Ганя відгадала мені, що до чого.

Мати пирхнає і вже мовчить. Ганя й каже:

- Ну, гість якийсь приб'ється до вас, бо пташка — то душа людська.

— Начебто й не ходять до мене гости.

— З далекої дороги.

Швачко щось розмірковує. З язика його, здається, проситься ще якесь запитання. Не хоче чоловік виходити з теплої хати, щось його тягне й тягне сюди... Проте нічого більше не каже, бо господина таки гнівається... Чути, як під вікнами шарудять його кроки, як він щось бубонить до себе.

- Ти, дівко, довго ще приманюватимеш сюди людей? — обізвалась мати. — Довго забиватимеш їм баки?

— Чи я їх кличу? Самі йдуть.

— І де ти брехати навчилася?

— А я не брешу, я правду кажу.

- Чого ж це ви картопляників не поїли? — вже добришим голосом мати.

— Все нам і нам віддаєте, від свого рота одриваєте...

— Ну, годі повчати, я тут старша, а не ти... Накинь

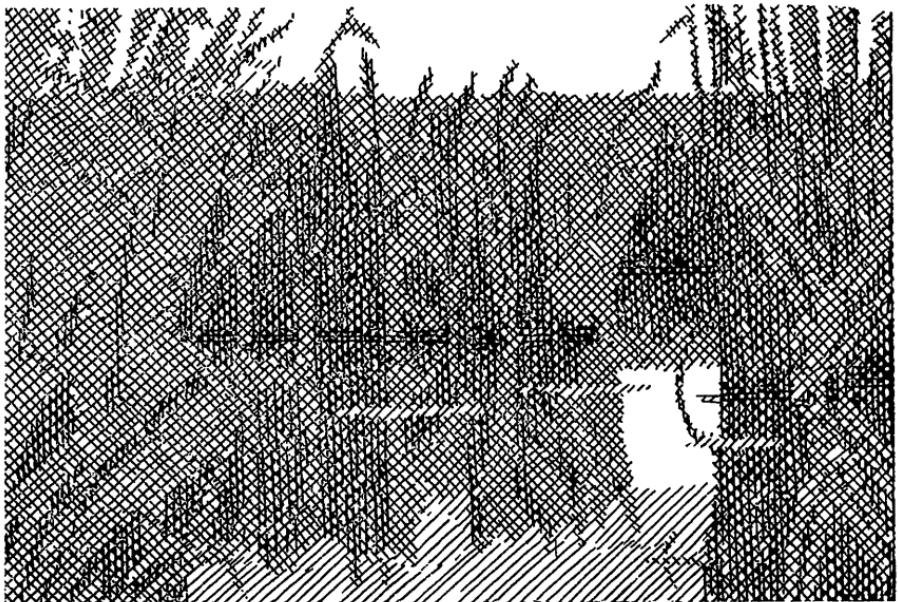
якусь лахманину та віднеси картопляники своїй Хариті, хай покуштує...

— Я... — почала була Ганя.

— Що — бойшся? Язиком плескати не страшно, а тут бойшся посеред ночі на вулицю вийти?

Хотіла сказати, що посварилася з Харитею, що не пускала її сьогодні мимо своєї хати. Але мати й так сердита, то навіщо більше гнівити. Та й, коли подумати, бідолашна-таки Харитя. Сиротою зосталась, а їй ото, граючись, діти весь час про це нагадують. Треба Огірчука відучити од тієї гри та й інших, а то знайшли забавку.

Поклала картопляники в миску — і з хати. А на дворі студено, зоряно, вітерець гоструватий дме з причілка. Повільно пройти до Харитиної хати (недалечко ж тут) чи пробігти? Але коли це вона, Ганя, повільно ходила? Не може повільно ходити, коли таке в неї відчуття, наче весь світ хоче їй кинутися назустріч, кинутись прожогом, щасливо, захоплено!

ЖЕНИХ

Він страх як не любить прозиватись! Інші хлопці то й ногою ступити не можуть, щоб не прозвати один одного. Петра Катеринченка охрестили чомусь «пупом», Василя Леміщенка «парашутом», а його, Володю, то «смалюхом» звуть, то «блімаком». Чому «смалюхом»? Бо влітку він так засмагає на сонці, що невпізнаним

стає, що ні піском не обдере своєї чорноти, ні милом не змие. Чому «блімаком»? Бо має великі очі і блимає ними.

Ну, гаразд, прозвали б «смалюхом». Прозивали б його «блімаком», він ішле б змирився, бо до інших ген ще гірші прізвиська поприлипали, але якби тільки «же-нихом» не дражнили. А то, буває, сидять біля ставу, в ножика граються, і раптом Петро Катеринченко — ні з того ні з цього, ні за що — пац його по голові:

— Ти чого махлюєш?

— Хто? Я? — дивується Володя, який справді-таки не махлював.

— А хто ж? — сікається Катеринченко, і широке обличчя його в білих лишаях наче ще дужче розширюється.— Ти тут найхитріший? Еге?

— Та я ж із носа пустив ножика, ну...

— З якого там носа? Ось давай я пущу тобі з носа, побачимо!..

І він прикладає гострячок Володі до носа, мало в живе не заганяючи. Володя одсовується, Катеринченко насідає, ось-ось, здається, проштрикне. Володя скоплюється і, силкуючись не заплакати, позирає на хлопців. Ale жоден із них і не думає заступатися за нього. Невже й справді вірять, що він махлював?

— Ну, добре,— каже Катеринченко,— нічого тобі не буде за це, тільки принеси для всіх нас повну пазуху яблук.

Це вже не вперше так. Причепляється до нього без причини, а потім вимагають, щоб яблук приніс із свого садка або ковбаси та хліба, а якщо довідаються, що мати пиріжків напекла,— то й пиріжків їм принеси.

— Батько ж дома,— невпевнено, ніяковіючи, бубонить Володя.

— Що, не хочеш? — погрозливо запитує Катеринченко і простягає ножа.

— Та він же дивиться...

— А ти обмани його, — повчає Катеринченко. — Бо коли не принесеш, то знову будем прозивати.

— Як? — густо червоніючи, запитує Володя.

— А женихом! — відказує Катеринченко, і його вицвілі оченята пашать жорстким та сухим близком.

Хлопці починають всміхатись, і Володя, кліпаючи, якусь хвилю ще дивиться на весь гурт, бо не в силі відірвати ноги од землі, та зрештою повертається і йде.

— Ти куди? — кричить йому вслід Катеринченко.

Зір заслало туманом, а тому все в його очах розпливається, тремтить. Хоч Володі не вперше зазнавати образ, а проте звикнути до них він не може.

— Без яблук не приходь!

Поки опиняється біля хати, трохи заспокоюється. Батько, до пояса голий, лагодить загорожу біля хліва. На лоба в нього спадає змокріле чорне волосся. Забиває молотком цвях у ворину, а в зубах тримає ще кілька цвяхів, шляпками вперед. Володя ступає крадькома, щоб його не помітили, тихцем заходить у сіни, п'є воду з відра, якусь хвилю слухає, як крізь одчинені двері з кухні долинає монотонна скромовка годинника, — і скрадливо йде в садок. Сідає під яблунею й починає думати про своє життя, про те, що серед хлопців він найслабкіший, а тому збиткуються над ним усі, кому не ліньки. Потім задивився на мурашок, що сюди-туди взялись носити білі подушки. А ген одну велику подушку аж удвох несуть. Сплять мурахи на них, чи що?

І тут до тями привів його батьків голос:

— Володько, ану гайни до Джусихи та принеси мені стамеску, оту, що з роздвоєною ручкою.

До Джусихи? Він схоплюється, щоб зразу й бігти,

але... пригадуються йому раптом хлоп'ячі глузи, їхні прізвиська, і хлопець, пройшовши до хлівця, зупиняється, наче для нього нічого оце пильнішого немає, ніж півень, що бундючно походжає біля курки. Он як він голову задирає, он як він крило розпушує та черкає пір'ям по землі.

- Ти чуєш, Володько? — знову батько.
- Га? — наче щойно проснувся.
- Гайни до Джусихи по стамеску, чуєш...
- А може, її нема дома?..
- Ішла оце недавно звідкись, є...
- А може, стамеску вже комусь позичила?..
- На «нема» й суду нема. Йди.

Володя дуже любить Джусиху. Навіть свою рідну матір він любить менше, аніж Джусиху. Менше, бо мати з ним не панькається, мати його й насварить, коли слід, і дастіть іноді за діло такого ляща, що лицє півдня пашить, як сковорідка. А Джусиха — їхня сусідка, — через дорогу сидить, вона своїх дітей не має, то йому, Володі, й гостинці від неї перепадають, і ласощі. Ото коли іде в район на базар — завжди щось йому привезе, то він уже завчасу крутиться біля її обійстя, чекає. Бо хіба від матері дочекаєшся подарунка? Мати каже, що на всяку марніцю вона гроші витрачати не може, що вона й так не знає, якими копійками позапихати оті дірки в хазяйстві.

Одного разу Володя навіть таке сказав:

- Мамо, я не хочу бути твоєю дитиною.
- А це ж чого? — здивувалась.— То, може, ти й батьковою дитиною не хочеш бути?
- Ні, батьковою хочу.
- А ще чиєю?
- Джусишиною. А коли виросту, то знаєш, кого заміж візьму?

- Та, мабуть, якусь кралю.
 - Джусиху.
 - А ти колись казав, що мене свататимеш?
 - Ні, тебе вже не хочу, хочу Джусиху.
 - А як ти оженишся, то хто тобі штани лататиме, хто тобі голову митиме?
 - Джусиха.
 - Ну, дивись, тобі видніше. Тільки женися вже швидше, бо за тобою мені світу не видно.
 - Ти мене, мамо, в шию не гони. Бо треба так женитися, щоб потім не розженюватись.
- У Джусихи є чоловік, звати його Джусом, він працює в колгоспі шофером.

Коли Володя ожениться на Джусисі, то сохрани боже, щоб вони куди-небудь виганяли Джуса, чи що. Хай собі живе з ними, бо людина він весела, завжди всіх смішить. Він і горщики вміє ліпити й випалювати, він і ложки струже, й чоботи вміє шити. О, коли в них буде Джус, то Володя з Джусихою не пропадуть. Вони будуть за ним, як за стіною...

Вулицю Володя переходить байдоро, але біля сусідової хати спиняється. Якийсь час розглядає вікна, гладушки, почеплені на кілочках сушиться, купу одягу, складену на траві. Потупцявши, таки прямує всередину. Джусиха мастить долівку, тому в хаті густо пахне вогкою глиною, замішаною на кизяках. Вона спершу й не помічає гостя, і Володя кашляє в кулак. Жінка хутенько повертається — і на хлопця ллеться спокійне сяйво в її погляді, під тим сяйвом почувається легко, немов його освітило не тільки збоку, а й ізсередини.

— Добриден, сусіде,— перша вітається Джусиха.— Чи не скажеш, яка там погода надворі?

Блишки на її обличчі тримтять, од них лице її здається золотавим.

— Без погоди не буває,— материними словами відка-
зувє їй Володя.

— Ну, а сонце ж світить?

— І світить, і присвічує.

— Та ти вже як старий,— сміється Джусиха, і брови
її, немов дві чорні весняні галузки, здригаються.

— Та вже так, що малі тепер, як старі.

— Коли так, то помагай мені долівку мастити.

Стали вони вдвох мастити. А потім Джусиха надвір-
вийшла, то Володя взявся свіжою глиною малювати по-
серед хати. Спершу намалював голову, а що голова ски-
далася на кінську, то він уже далі й коня малював. Кінь
не дуже був і схожий на коня, то з одного боку дома-
лював йому пташине крило, а з другого — таке, як у
літака.

Тут і зайшла Джусиха з Володиним батьком.

— Тпру,— сказав батько, тримаючи в руках стамес-
ку,— то це ти тут коней пасеш, чи що?

Володя хутко взявся затирати намальоване. Боявся,
що Джусиха його лаятиме, але вона сказала:

— Та не треба квацяти. Змащу, однаково ніхто не
побачить.

— Значить, так, — мовив батько, — значить, шкоду
на шкоді... Давно вже, либоń, я паском тебе голубив,
еге?

— Давно,— буркнув Володя.

І до Джусихи батько:

— Хіба це дитина? Це збиток збитошний. — І вже
за поріг ступаючи: — Ото хай лишень додому навине-
ться, мати з ним побалакає.

Але поки ще йому додому йти! А зараз він — із
Джусихою! Спершу обое мастьять долівку, того коня вже

не видно, наче їй не було його ніколи. Потім Джусиха одчиняє навстіж двері та вікна, щоб тепла більше в хату запливало та висихало в ній швидше, — і каже Володі:

— А тепер ходімо по зілля. Бо скоро зелена неділя, то щоб встеляти було чим.

— Чому ж вона зелена? — питає Володя.

— Бо хату прикрашають зеленим, тому так і зветься.

Ідуть вони не до ставу, а до болота Домашиного. Сам один ходити сюди Володя не наважується, бо страшно. На болоті тихо-тихо, тхнє застояною водою, а поміж рогозою комарів і вдень повнісінько, тільки сколихни нею. Джусиха наказує йому сидіти на сухому, а сама, закасавшись, лізе у воду. Болото почвакує, пухирі повітря з бульканням спливають догори, і коли Джусиха зникає в заростях, по тому бульканню Володя здогадується, що ось зараз вона там уже ходить, а це аж за ті кущі перейшла.

Сидить він, сидить, сонце напікає голову. Непомітно засинає, і тут раптом чує, як щось велике присунуло до нього, з шумом падає поруч. Злякано розплющає очі — і бачить, що це Джусиха вилізла з болота, що це вона оберемок зілля кинула біля нього. Кинула та їй знову полізла, а Володя починає розглядати те зілля та принююхуватися до нього. Є пахуче, лоскітливо так, незнайомо пахне, аж наче голова від нього солодко починає паморочитись, а є таке, що тільки прохолодаю од нього віє, та їй годі. Деякі листки прямі та рівні, а є так гарно позморщувані, що скільки б не здогадувався, чого воно так, то їй не здогадався б.

Ворухнув зелену купу, а всередині тих водяних жучків повно. Ось один, великий та меткий, тікає між стебла, а що вже тими довгими вусами ворушить, а що вже павучкуватими ногами перебирає, аж смішно на нього

дивитись. Ось заліз, сконявся, тільки кусник тоненького вуса видніється, але Володя ще раз зворухнув зілля — і знову жук уявся тікати.

— Дурню ти святий! — сказав йому. — Скільки б не тікав, однаково засожнеш на сонці й пропадеш.

І зявся визбирувати всю ту болотяну нечисть і в воду кидати. Нехай собі живуть.

Але де ж це Джусиха? Чому її так довго немає? І страх стиснув його серце. Хоч би побулькувало за очеретами, чи що, а то ж тихо-тихісінько. Ні пташка тобі не писне, ні качка дика не скрикне. Тільки метелики безшлесно сновигають ген над волоттям...

— Тітко!.. — само вирвалося з хлоп'ячих грудей, полетіло над болотом, і розтануло аж хтозна-де з того боку.

— Тітко! — знову крикнув Володя, і в голосі його забриніли слізози.

Ще не встиг він і прислухатись, як ліворуч шелепнула лепеха, і зовсім близько побачив Джусиху. Появилася з болота, наче добрий, усміхнений його дух. І, дивлячись на неї, Володя одразу ж забув про свій недавній страх. Тітка несла поперед себе ще більший оберемок зілля і, коли вийшла на берег, од неї густо війнуло дурманним, бентежливим духом рослинного царства.

— Де ви були? — поспітав.

— А там,— і кинула на землю той оберемок, він зразу ж розсипався, вологі стебла різко та свіжо збліснули. — А там,— знову повторила Джусиха, киваючи головою на темну стіну очеретів, які заступали від Володі всі таємниці цього болота.

— Вже годі?

— Та, либонь, годі, — відказала Джусиха й стала вибирати місце, де б помити заболочені ноги. — Там того зілля, всю землю можна було б устелити.

— А навіщо її встеляти? — не втімив.

— Бо ж неділя зелена...

Потім Джусиха сиділа й відпочивала.

— У цьому болоті, — розказувала вона, — колись пан утопив дві бочки золота. Вже скільки не шукали їх, а знайти не могли.

— А чого ж він їх утопив?

— Бо тікав, бо непереливки було. Мабуть, думав, що повернеться коли-небудь та забере. Але ж не повернувся... Вже, либонь, і помер на чужині.

— А золото не зогнило?

— Та ні, золото не гніє.

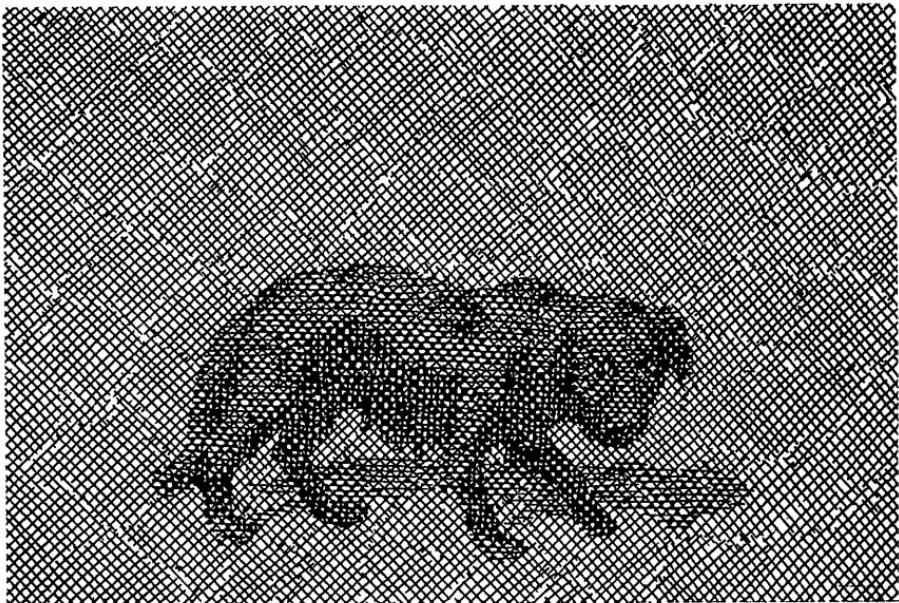
Потім ішли вони додому. Джусиха несла велику в'язку, а Володя — маленьку. Проходили біля ставу, то бачили їх хлопці, і Катеринченко бачив, але Володя вдав, що не помітив нікого. Коли він був із Джусихою, то почувався надійно та впевнено, знов, що ніхто не посміє ні зачепити, ні прозивати. Бо Джусиха й застуਪиться за нього, і обстоїть. Вона вже не раз од собак рятувала його, а що вже од хлопців!..

Володя намірюється з тією в'язочкою йти до Джусихи, проте вона каже:

— Ні, це твоя доля. Занеси додому та встелиши собі.

Ну, він і встелив у кімнаті біля свого ліжка. Побачила мати, наказала прибрати, бо, мовляв, де це видано, щоб підлогу засмічувати? Володя послухався, визбирав зілля і постелив за хатою, там у нього між безів було таке місце, де він ховався, коли йому гірко ставало. Тут лежали в нього поназбирувані скрізь баночки, пляшечки, кремінці, дротики, черепки та інша всячина, про яку й не розкажеш.

Розстелив зілля, вклàвся на ньому — і в блакитне небо пустив свої очі. Так і заснув.

БАЛАЙКА

Відтоді, як Іванові Гуньці дали в колгоспі коней і во-
за, він перестав упізнавати своїх недавніх товаришів, з
якими ще тиждень тому лазив по чужих садках за яблу-
ками, по сусідських городах за огірками. Коли стрічав
хлоп'ячий гурт на вулиці, посмикував віжками, прицмо-
кував, батіжок його так і шугав над гнідими спинами,—

і балакучий драбиняк, гуркочучи вихлястими колесами, хвацько проскакував уперед, вкутуючись їдкою курявою. Хлопці зупинялися, вражені, і в їхніх очах ще довго літав замашний батіг із чорною китичкою.

Ще коней у Гуньки не було, ще й не збирався ніхто йому давати їх, а батога вже він мав. Пужално — вишневе, а сириці не знайшов, то порізав новенького паска; оту ж китичку стулів із хромової халявки старого черевика, який уже й не годився ні на що. Батіг стояв у Гуньки в сінях за дверима, а коли хлопець ішов куди, то брав із собою. Майстерно навчився цвожкати, особливо в дощ по мокрій траві: звук тоді здавався схожий на постріл.

Дмитро Жос, дивлячись на Гуньку, якому так пощастило з кіньми, захотів і собі мати батога. Найлегше, звичайно, вдалося розжитись на пужално: пішов у садок, вирізав замашну вишневу гілку, пообрізав сучки, — і готове. Сириці теж ніде не міг добути, то взяв клоччя, посукав тоненські мотузочки, посмолив їх старанно, понав'язував гудзи на кінці, щоб дошкульніше приставало. А китичку? Китичку Дмитро давно вже приготував, покраявши на неї жовтий шкуратик, що валявся в ковбашці. Дуже гарний вдався батіг, цвожкав різко, весело. Тільки Дмитро не виходив з ним нікуди — боявся, що насміхатимуться з нього або й заберуть. Більше на своєму обійті тим батогом тішився, стъобав бур'яни. Так, бувало, намахається пужалном, що мокрий, хоч сорочку викручуй.

— Ото ти так хліб заробляєш? — гнівалася мати, повернувшись увечері з поля. — А дурнішого не можеш придумати??!

— Самі придумайте, — бурчав упівголосу син.

— Ще й огризається! Нащо мені таке ледащо здало-

ся? Ні до чого в тебе руки не лежать, наче не своєї матері син.

— А чиєї, як не своєї?

Таки й справді, ні до чого руки в нього не лежать. От хоч би парубкування. Якось вони з Гунькою, коли ще в того коней не було, пішли до клубу. Кіно те в них завжди опівночі, а то й пізніше починають пускати, бо завжди движок не заводиться, а перед кіно — танці. Дівчата з дівчатами танцюють під гармошку, а потім хлопці, як захочуть, то розбивають пару. Буває, що так ніхто з хлопців не розіб'є жодної пари, то дівчата весь вечір самі й протанцюють. А хлопці стоять осторонь, регочуть і тільки ухкають, що аж темрява стогне.

От Гунька й каже Дмитрові:

— Давай розіб'ємо... Ти з Ганною підеш танцювати, а я — з Антоніною.

Втиснулися вони в колотнечу, ледве прobraлись до пари, яку давно вже запримітили. Смикають дівчат за рукави, а вони молотять чобітми пильоку, їх і не бачать. Ну, Гунька й відійшов учасно, а Дмитро візьми й ще раз смикни Ганну за полу. Тут вона як звинеться, як ляпне його важкою долонею по щоці:

— Ану спати! Кури давно на сідалі, а ти що тут забув? Га?

Дмитро, отетерівши, з місця не міг зрушити. А дівчина, неабияк ображена тим, що парубки до неї не піdstупаються, а так, недолітки різні за рукави смикають, далі посіювали:

— І не дивися спідлоба, не басуй, бо як спущу штаненята, як візьму кропиви...

Відтоді Дмитро більше не парубкує. Та й у кіно перестав ходити, бо тільки наблизиться до клубу, а хто-небудь уже кричить: «Іди, йди, тут Ганна тебе шукає!» І коли Гунька одного разу сказав йому, що най-

краще тепер живеться в приймаках, бо ѹ хати не треба своєї зводити і на все готове пристаєш, то Дмитро відповів похмуро:

- Приставай, коли хочеш, а мене не підбивай.
- Тю, дурний! Чого ж це?
- Бо не вийшло з мене парубка, то не вийде ѹ приймака.
- Головне в цьому ділі що? — повчав Гунька. — Головне в цьому ділі догодити тещі, а вона вже постеле тобі ѹ покладе...
- Знаєш, не хочеться щось...
- Ет, отак і пропадеш старим парубком. А міг би людиною стати, якби розумних слухався.

А ще як дали Гуньці коней у колгоспі, то ѹ зовсім махнув він рукою на свого колишнього товариша. Дмитро спершу заздрив йому, але заздрощі не помогали, і він зробив ото батога, щоб і собі в люди вибитись. Ale батіг чомусь не помогав, як і не помогала китичка з жовтого шкурата. Посилали Дмитра на всякі роботи, на віть до волів ставили, було таке, але щоб коней доручили...

І Дмитро надумав дістати балалайку. Перебирати струни давно вже навчився, знав кілька мелодій, а іноді щось таке награвав, що не втямиш — сам придумав чи в когось перейняв... Думав, думав, де ж роздобути інструмент, і надумав до дядька Бандуристого йти. Бандуристий у сільраді за секретаря. Сам невеличкий, лице схоже на стару печерицю, а співомовки Степана Руданського ого як уміє читати! Є в нього кілька старих-престарих мандолін, балалайка, гармошка й блискуча труба. На трубі він грає, коли його на похорони кличуть, а гармошку бере на весілля чи на толоку. I непогано живеться чоловікові: коли радість у людей — то і йому не гірко, а коли біда в кого — Бандуристий пожуриться

разом з усіма, пограє на трубі, — щось і тут перепаде.

— Дядьку, — мовив Дмитро, — а що я вам скажу?

— Та, мабуть, скажеш-таки щось, — відповів Бандуристий, і зморшки на його лиці застигли.

— Віддайте мені балалайку.

— А хіба вона твоя?

— Ваша, але віддайте.

— Що ж ти з нею робитимеш?

— Та вже зроблю щось.

— А все-таки?

— Зроблю щось...

— А ти за мене відпасатимеш чергу в череді?

— Відпасатиму...

Балалайка була стара, на три струни, зовсім нікудишня, видно, Бандуристий давно вже на ній не грав. Ale все те мало турбувало Дмитра. Він радів, що має нарешті власну балалайку. А струни? Тс-с, хіба так важко самому знайти та пристосувати? Знайшов кабель, повитягував тонесенькі жилки співучого дроту — от уже й струни.

Довго не міг дочекатися першого весілля. Ale таки дочекався. Щоправда, бігти не поспішав, а коли вже почув музику, тоді взяв під пахву свою балалайку і некткавно подався. На лаві під загатою сидів Бандуристий з гармошкою та ще якийсь чужий чоловік — видно, з сусіднього села, — котрий грав на трофеїному акордеоні. Дмитро спершу стояв осторонь, не наважуючись підійти, а потім, коли посуетеніло, бочком-бочком почав підступати до музик. Став, опустивши голову, взявся бренькати. Спершу зовсім несміливо бренькав, що й нечув ніхто, а згодом усе голосніше, завзятіше. Бандуристий обернувся до нього, уважно подивився і підморгнув. Мовляв, грай, хлопче, де наше не пропадало! Дмитро й зовсім підвів голову.

Прийшли кликати музик до хати. Вони встають, ідуть зі своїми інструментами, а Дмитро теж у гурті, бо в нього ж теж, либонь, інструмент, а не казна-що, бо він хіба для себе грав, а не для всіх?!

Садовлять і Дмитра за стіл, а Бандуристий штурх його ліктем під бік та й питає хитрувато:

— Гарна балалайка, еге?

І підморгує лукавим оком.

Ну, після того першого разу Дмитро завжди вже ходив по весіллях. Щоправда, не запрошували його, але хіба ж він балалайку для себе діставав чи для того, щоб вона лежала? Не платили йому, як іншим, але ж голодний ніколи не був. Траплялося, що шматок коровая матері приносив, усе з порожніми руками не повертаєсь додому. Сите й веселе життя почалося для нього, мати не лаяла за байдикування. А Ганна, з якою він хотів колись потанцювати, навіть усміхнулась йому одного разу. Подумаєш, ніби та її усмішка комусь потрібна!

А Гунька Іван згадав їхню колишню дружбу. Прийшов одного разу у двір, хвастався, що скоро самого голову колгоспу возитиме, бо не кожен їздовий з ним і зрівняється. Випросив у Дмитра балалайку — мовляв, на кілька днів, бо закортіло пограти. Взяв, а віддавати не віddaє, коли ж проїжджає вулицею, одвертається. Ходив Дмитро до нього додому, та все не заставав. Аж поки недільного досвітку застав-таки.

— Яку балалайку? — здивовано спитав Гунька.

— Мальовану!

— Нічого я в тебе не брав.

— Та я до тебе не ляси точити прийшов, а по ділу.

— А хіба вона в тебе була?

— Пожартував — і годі. Бо нічого більше не дам, — нетерпеливо Дмитро.

Гунька повернувся й мовчки зник у хаті. За хвилю вийшов — тримав у руках не балалайку, а саме тільки цурпалля з обірваними струнами.

— Твоя? — запитав, і очі його звузилися, стали ледь помітними щілинками, з яких поблискує не погляд, а гострі ножі.

— Ти в мене таку брав?.. — тільки й видушив Дмитро.

— Бери, бо й цієї не дам.

Дмитро подався геть. Гунька щось кричав йому, але він не чув. Пелена туману заслала очі, а губи тремтіли, і їхній дрож не можна було вгамувати. Повернувся до дому, вхопив за дверима батіг — і, вискочивши надвір, шмагав усе, що бачив. Посічене листя шматтям сіялося під ноги, а з трави зелена січка розліталась, і кров зелена бризкала.

Що було робити? Знову піти до Бандуристого й просити в нього мандоліну? Мовляв, у вас дві, то мені одну дайте? Але ж не дастъ. Скаже, коли балалайки не вберіг, то й мандоліни не вбереже. Скаже, що так Дмитро йому всі інструменти переламає, що скоро гармошку попросить, а там і трубу. Е, ні, такого сорому він не стерпить.

А що, коли зробити барабан?

Додумавшись до такого, аж підскочив. Таки не дурна в нього голова, таки є там трохи олії. Та що там трохи — олії там вистачить. А й справді — барабан! З барабаном він теж буде людиною, теж не пропаде. Що таке балалайка? Тринди-ринди та й годі, з нею на похорон не підеш, а з барабаном можна й на весілля ходити, і на похорон. Трум-тум-тум! І він узявся бити себе кулаками в живіт і, надимаючи щоки, викрикував оте своє «трум-тум-тум!».

Насамперед — брязкальця. Навіть і не задумувався,

з чого їх робити, бо й так ясно, що із снарядних гільз. Бо хіба мало й досі їх валяється по ровах? Надибав кілька гільз, поодбивав зубилом денця, потім порозрізував рурки, повирівнював; далі вже й брязкальця почав вирубувати. Славні повиходили, жовті й дзвінкі!

І решето старе, в якому квочка вже не перший рік курчат висиджує, також знадобиться! Він на нього шкуру натягатиме. Трам-там-там! І чого тільки він раніше не додумався до цього? Якби додумався, давно мав би і балалайку, і барабан! Трам-там-там!

Брязкальця були, решето було. За колотушками діло не стане — вириже з дуба чи ясена. От тільки шкуру де взяти? Бо не всяка шкура годиться. Можна було б з теляти, але хто ж це йому дастъ теля на барабан? Ніхто не дастъ, це вже так, — і хлопець зітхнув.

Зітхнув, а рот закрити забув. Рудий собака — добродушний капловухий Бородай — стояв за тином і луїшив зубами бліх. Дмитро поволеньки, запобігливо всміхаючись, підійшов до тину й покликав собаку. Той підбіг, поклав лапи на вориння, ошкірився.

— Який же ти волохатий, Бородай, — затіяв із ним розмову. — Це ж тебе блохи кусають, і жарко, і реп'яшня всяка чіпляється. Еге?

Бородай ствердно гавкнув і лизнув йому руку.

— Це ж ти голодний завжди, бо ніхто тебе не годує, всі б'ють, нема де переночувати.

Бородай знову гавкнув, наче згоджувався. Дмитро виніс йому цвілу скоринку, яку собака зловив на льоту.

— Еге ж, клащаєш як! Ану ходімо в сіни, там товчена картопля є в кориті, наїсишся.

І заманив Бородая в сіни. Але як тільки зачинив двері, собака одразу наїжачив шерсть. І погрозливо загарчав. Дмитро хотів накинути йому на шию мотузок, але Бородай гаркнув так, що в хлопця в грудях похололо.

— Чого ж ти сердишся, барабанчику мій? Чого? Я нічого тобі не збираюся робити. А ти думав, що хочу шкуру злупити? Та ні, хіба я такий безжальній...

Змушений був випустити Бородая. Бо що не кажи, а таки поспішив. Спочатку треба приручити собаку, а потім уже... Ну, нічого, час ішоє є. Сьогодні кинув скоринку, завтра — картоплину, післязавтра борщу в чепреки насипле, а там і на мотузок посадить, а треба буде, то мотузок так затягне, що...

Наступного дня розшукував Бородая по всенікому селу. Приблудний він, без господаря, то й забіг, ма-бути, під три вирви, бо ж налякався. Ет, не вміючи Дмитро до нього підійшов, без хитрості... Тільки про це подумав, як у глинянику, за млином, почув чи то гарчання, чи то скімлення. Заглянув у яму, а там Бородай лежить, позирає сумними очима. І лапу витягнув перед собою закривалену, мухи над нею рояться.

— Хто ж це тебе переїхав? — прошепотів Дмитро й відчув, як занизило в грудях од жалю до цього гультіпаки.

Бородай тільки хвостом кругнув. Хлопець скочив до нього вниз, почав оглядати рани. І скрикнув раптом:

— Та в нього обидві лапи перебиті!

Відтоді Бородай жив у нього вдома. Заніс його на руках, промив рани, гусячого жиру дістав, змащував, подорожника прикладав. Бородай ходити не міг, але пересувався поповзом, повеселів. «Ось він і приучений,— думав хлопець,— хай ще трошки оклигає, а там...» І він надув щоки, затумкав так, наче справжній барабан обізвався.

Невдовзі Бородай уже потроху міг ходити. Поскаче на трьох, а потім сяде й сидить. Знову поскаче, знову посидить.

— От і не пропали, еге ж? — звертався до нього Дмитро. — Тільки ж ти не тікай від мене, добре?

Одного разу, коли матері не було вдома, узяв мотузок, яким тягали воду з криниці, і один кінець прив'язав до груші. Потім посередині зробив зашморг. І добре натер його милом. Бородай стояв поруч, приглядався до того. Дмитро погладив його, а потім накинув зашморг на шию. Бородай затанцював, далі приліг на землю, віддано дивлячись на хlopця.

— Ну, — сказав той, беручи в руки вільний кінець мотузка, — зараз я тебе ще з цього боку прив'яжу.

Бородай, здається, вірив кожному його слову. Лежав спокійно, тільки хвіст його то дотори злітав, то на трапу падав. У горлі в хlopця раптово пересохло, і він запитав:

— Ну, ти на мене не сердишся, ні?

Собака, либонь, не сердився, бо хоч би тобі гавкнув!

— От і добре, — мовив Дмитро. — Ти тільки не бійся. Це зовсім не страшно. Ось я натягну за цей кінець — і все. Не будеш скакати? І скавучати не будеш? Не скачи й не скавучи, бо я ж твої лапи вилікував...

Бородай весело поглядав і все бив хвостом.

— Он який ти служняний! — похвалив хlopець, але в голосі його не чулося радості. Треба було вже тягнути, чи що, проте руки в Дмитра не піdnimalisя. Ну наче то були не його руки, а чужі. Раптом mrія про барабан зовсім поблякла. І нашо він йому здався? Жив досі без барабана, то й далі проживе.

Хlopець по-справжньому зрадів цій думці. Кинув мотузок, нахилився до Бородая.

— Ну, твоє щастя, — сказав, — що той барабан мені зовсім не потрібен. Обійтися, правда?

Бородай витягнув голову з мотузка, скочив Дмитрові на груди.

— Ти не боявся, бо знав, що лихого тобі не заподію. Чого б це я мав тебе кривдити, еге?

А балалайку в Гуньки таки забрав. Пересердився — пішов і забрав. Зумів сам полагодити й струни нові познаходив. Дві басові дав йому сам Гунька — мовляв, для тебе ж випросив у людей, а ти вже казна-що про мене подумав.

Та й ходив із тією балалайкою по весіллях разом із Бородаем.

В НІЧНЕ...

Спливає у моїй пам'яті село — велике біле гніздо посеред зеленої волі весняних полів. Спливає курна дорога, обсаджена осокорами, і щовечірній грачиний грай. Граків було стільки багато, аж чорно, й іноді здавалось, що то самі дерева голосно й гортанно грають, бо озвалась у їхніх душах чорна, невпокорена сила...

Дорога не завжди була однакова. Взимку легка й крилата, вона ковзала по собі співучі сани; восени вона важко порипувала, зітхала повними возами; навесні та влітку зеленіла, гінко випростувалась удаль...

Навесні та влітку гнали по ній коней у поле та з поля. Вже геть-геть вечір, повернулася з череди худоба. Од усього прослались такі довгі тіні, що й кінця їм не видно. І, заслане тінями, все довкола посвіжіло й потемніло, тільки верхи хат та осокорів хлюпочуться в блідому промінні. Сонце горить, догоряє, згоряє — воно побільшало, багряним стало, намореним.

Зайшло воно — і вже простір не такий стомлений, а наче побадьорішав і поздоровішав. Повітря густо посизіло, а ген там, у долинці між вербами, його наче легеньким туманом підсвічено, і воно таке свіже здається, що хоч біжи туди пити його. Й латку конопель на городі немовби водою поблизкали — запахла вона тъмяною якоюсь гіркотою, запахла добре й збудливо.

І коли поглибшають та почорніють золоті сутінки, коли пригасне рожевий порох, тоді з далекого завулка виходять на дорогу коні. Табун наближається, неквапно копитить землю, йде з опущеними гривами, ніби щось вишкує внизу. Позаду, перекинувши на один бік обидві ноги, їде на коні, наче на тині вмостився, пастух Ілько Чечіт. Циганкуватий, круглоокий, і губи в нього якісь круглі, не тільки щоки, позирає він перед собою усмішливо та гостро. І на всіх він так поглядає — немов знає про кожну людину більше, ніж вона сама про себе знає, і життя він звідав до найсокровеннішого. А тому усмішечка, схожа на місячний човник, по його губах ковзає, і в погляді глузливий блиск.

Під Ільком кінь гнідий, спина пружно прогинається, ступає легко й весело — ніби відчуває, кого везе, хто і як на ньому сидить.

Табун посувається тихо, лише копита глухо постукують, та раптом кобила гризне зубами молодого коня, і він сахнеться вбік, вдарившись грудьми об свого сусіда. Вибігають до воріт дітлахи — дивляться. Зупиниться на подвір'ї жінка чи баба стара і теж дивляться. Чоловіки, котрі здиваються по дорозі, чи по обійстях трапляються, проводжають гінку постать Чечета довгими, задумливими поглядами.

— В нічне, Ільку? — обізветься дехто, ніби й сам не знає.

Ілько й не ворухнеться, і усмішечка на його губах не прив'яне. Мовчки проїде далі, і вже ген-ген скаже — іншому стрічному, чи дереву, чи сам собі:

— А куди ж ішe...

Отак ходили ті коні з дня в день, з літа в літо; отак супроводжував їх Ілько, з року в рік ще більше темнішаючи лицем та поглядом, і дивна усмішка його хоч і не зникла, зате з'являється в ній щось нелюдське, майже нестерпне.

А на краю села, пригадую, стояли одна біля одної три хати, і господар кожної повернувся з війни інвалідом. Дядькові Федорові одірвало обидві руки, Гнатові Сухобрусу одну руку, а тонкогубому Сянику Медвецькому — ногу.

Траплялось так, що ввечері всі три сусіди виходили до воріт і, коли мимо проїджав на гнідому коні Ілько Чечіт, розмовляли з ним.

— Чого ти не женишся, Ільку? — запитував дядько Федір і знизував плечима так, ніби хотів простягнути перед собою відрізані руки.

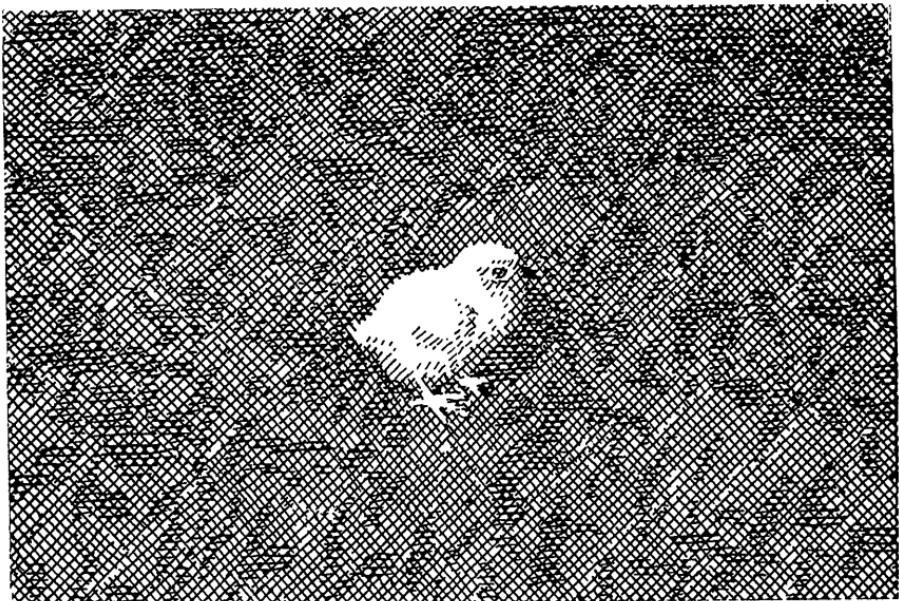
— Ти чого на жеребній кобилі їздиш? — кепкував Гнат Сухобрус, чомусь уже не перший рік називаючи гнідого коня жеребною кобилою. — Чого ти з нею злигався?

— В нічне? — хутенько, ніби те слово саме виривалося, запитував Сяник Медвецький.

Ілько мовчки проїжджав мимо сусідів. На губах таїлася розумна усмішка. Вже опинившись у полі, відповідав нарешті, дивлячись на ті вогні, якими знизу догоряли далекі хмари:

— В нічне, куди ж іще...

І досі в моїй пам'яті оті коні; й рожевий порох, збитий біля хати іхніми копитами. І на краю села стоять побіля воріт троє скалічених, побитих, знівечених сусідів, що проводжають очима табун, аж поки він розтане в мороці літньої ночі...

ЖОВТИЙ ГОСТИНЕЦЬ

На день народження дарували Ганнусі різні гостинці. Хоча вона вже й до школи ходила, проте принесли їй велику круглооку ляльку, яка вміла подавати плаксивий голос і казала слово «мам». Принесли їй новенький портфель, хоч у неї вже був один, і не гірший за подарований, а такий самий. Дістались Ганнусі також книжки, пенал, цукерки, квіти.

А от дядечко Мазур усіх гостей насмішив. Був це рудий та добрий чоловік, широкий у плечах і хоч дорослий, та вмів ніяковіти й соромитися не згірше, ніж мала дитина. То цей дядечко нічого не подарував своїй племінниці. Вірніше, подарував, але хіба можна назвати гостинцем курчатко?

А так-так, дядечко Мазур приніс їй курчатко. Саме посідали всі гости за столи, саме взялися до напоїв та страв, як поріг переступив дядечко Мазур — та й за-вмер так, наче роздумував, чи не повернути б йому на-зад.

— Заходьте, заходьте! — закричали йому майже всі, бо знали, який дядечко Мазур дивакуватий.

Той, ніяково всміхнувшись, підійшов до Ганнусі, об-няв, поцілував, а потім поліз за пазуху і дістав кур-чатко. Жовтеньке, кругле, воно несміливо сиділо на широкій долоні й злегка здригалося, наче боялось упасти.

— Кому це? — поспітала Ганнуся, рада, що всі див-ляться на неї й на дядечка Мазура.

— А тобі, — сказав дядечко Мазур. — Ніякого в мене гостинця нема, то я тобі курчатко приніс. Гратимешся, доглядатимеш.

Хтось із веселих гостей поцікавився:

— А коли з нього курка виросте, то й з куркою гра-тиметься?

— Авжеж, — погодився дядечко Мазур. — Це ж буде її курка.

— О-о, — кепкували веселі гости, — може б, ви їй телятко принесли? Воно виросло б, то дитина з коровою гралася б.

— Та, знаєте, нема в мене теляти, — ніяково запере-чував дядечко Мазур. — Оце жінка підсипала квочку, то почали курчата лупитись, а теляти немає.

— А якби було?

— Якби було, то хіба пошкодував би?

Ганнуся, як узяла курчатко, то вже не розлучалася. Тримала його в руках, тулила до щік, до грудей, зазирала в намистинки очей. Жовте курчатко лагідно по-дзвобувало її носик, а Ганнусі те було дуже приємне.

Надвечір гості розійшлися, а Ганнуся зосталася зі своїм курчатком. Дала йому істи хліба, то воно не захотіло. Дівчинка накришила яєчного жовтка, і курчатко взялося клювати. А потім і води випило з блюдця. І смішно так при цьому примружувалось, задираючи вгору голівку та перевалюючись назад.

Ганнуся взяла свій жовтий гостинець, і подалась у хлів. У хліві гелгали гуси та кудкудакали кури, що позалітали на сідало. Всім ім Ганнуся показувала своє курчатко й казала:

— Бачте? Бачте? Це мое!

Гуси здивовано скрикували, а кури занепокоєно со-коріли, наче просили, щоб Ганнуся віддала їм своє курчатко.

— Е-е, не віддам, — казала дівчинка. — Я сама з ним спатиму.

І справді хотіла лягти спати, але батько сказав, що де ж це видано таке? Нехай Ганнуся спить на своєму ліжечку, а курчатко — в старій його шапці. В шапці буде тепло й затишно, і вилізти з неї воно не зможе.

Ганнуся погодилася. Шапку з курчатком поклали на столі й злегка прикрили марлею. Дівчинка вже лягла спати, коли раптом звелася і втупилась у куток. У кутку сидів їхній чорний кіт Буцлик і світив очима.

— Ти чого там сидиш? — голосно запитала Ганнуся.

Чорний кіт не зворухнувся, як і перше сяючи очима.

Це чомусь дуже налякало Ганнусю, і в голосі її зазвичай страх:

— Ти хочеш мое курчатко з'їсти? Ану тікай!

Буцлик лише нагнув голову, ніби принюхувався до чогось. Може, принюхувався до того, як смачно пахне курчатко? Ганнуся нишком усталася з ліжка, дала Буцликові принесені гостями коржики. Чорний кіт пирхнув і заворушив вусами.

— Он ти який! — обурилась Ганнуся. — Знаю, що в тебе на гадці.

Схопила кота й викинула в сіни, а двері щільно зачинила. Цілу ніч їй снилося, що Буцлик дряпається в двері, нявчить, і вона раз чи двічі прокидалася. Прислушалася дотиши, потім, уставши, зазирала до батько-вої шапки — жовтий гостинець, принесений дядечком Мазуром, солодко спав.

Уранці, поснідавши, зладнала свої книжки та зошити — й до школи.

— А що ти в портфель поклала? — батько до неї.

— Сніданок.

— А біля сніданку?

Ганнуся мусила зізнатись:

— Курчатко. — І заторохтіла благально скромово-кою: — Я його дома боюся залишати, бо тут кіт. Він усю ніч дерся в кімнату, то я ледве відбилася од нього.

— А хіба курчатко має ходити до школи? — усміхнувся батько. — Воно вчитиметься писати? Еге?

— Ні, заперечила Ганнуся. — Воно лиш сидітиме в моєму портфелі, більше нічого.

— А дисципліни не порушуватиме?

— Воно ж маленьке зовсім! Не порушуватиме!

— Ну, гаразд. Аби не порушувало.

Щойно Ганнуся вийшла надвір, як дістала своє курчатко з портфеля і вже неслася його в руці. Жовтий

пушок на курчаті під вітром ворушився, ніби живий, а воно примрежувало очі — і було таке беззахисне, смішне й гарне, що Ганнуся не могла відірвати од нього погляду.

Люди, що стрічались на вулиці, запитували:

— Воно теж до школи?

— До школи! — відказувала Ганнуся.

— Ото яке грамотне! — вдавано дивувались. —

Це ж, либонь, і читати й писати вміє. Що ж із цього курчати буде, як воно виросте? Ото, мабуть, грамотні яйця нестиме.

— В грамотної курки і яйця грамотні, — погоджуvalась Ганнуся, зовсім не сердячись на ті кепкування.

Перед школою заховала своє курчатко в портфель, а на уроці, коли вже дуже ставало сумно за ним, сягала рукою у портфель, гладила. А що курчатко було ніжне й лоскітне, то Ганнусі було приємно й вона всміхалася. А то бубоніла собі щось під ніс, називаючи курчатко ласкавими іменами.

— Що ти там розказуєш? — мовила до неї учителька, і весь клас повернув до Ганнусі свої голови.

— То я... так, — ніяково відказала дівчинка.

Знову писали щось на дошці, і знову Ганнусі стало сумно за курчатком. Ще полізла в портфель, ще гладила його рукою, ще казала гарні слова.

— Ганнусю, з ким це ти розмовляєш? — підійшла до неї вчителька.

— Сама з собою.

— Краще йди до дошки, побачимо, як ти вмієш писати.

Ганнуся пішла до дошки, а замкнути свій портфель забула. І коли вже вона, взявши крейду, виводила продиктовані вчителькою слова, курчатко вилізло з портфеля. Спершу воно постояло, спробувало стріпнути

маленькими крильцями. Далі ж подалося собі попід партами, аж поки вийшло до дошки. Вчителька його не помітила, бо саме дивилася у вікно. Діти теж, бо старавно писали у своїх зошитах. А коли Ганнуся глянула на підлогу побіля себе, то похолола, побачивши своє курчатко. Кинулась до нього, хотіла сховати за пазуху, та в цей час учителька повернулась од вікна — й очі її широко розкрилися.

— Де взялось курча? — поспітала вчителька.

Ганнуся стояла ні в сих ні в тих. Діти відірвались от своїх зошитів, і кожне цікаво дивилось на маленький жовтий м'ячик, який тримала в руках Ганнуся.

— Як воно потрапило до класу? — знову запитала вчителька.

— Через двері! — кинув хтось із учнів.

Та двері були зчинені.

— Через вікно? — докинуло інше.

Проте через одчинену кватирку воно проникнути не могло, бо не вміло літати.

— Це мое, — сказала Ганнуся. — Я принесла з дому.

— Де ж ти його взяла? — поспітала вчителька.

— Дядечко Мазур подарував на день народження.

У класі пробіг легкий шум — кожне знало про дивакуватого дядечка Мазура.

— Не всі гостинці, — сказала вчителька, — можна носити до школи. А що, якби тобі подарували страуса? Ти б теж принесла його до школи?

— Якого страуса? — не втімила Ганнуся, бо ніколи не чула про такого птаха.

— Ну, не страуса, а гусака?

— Гусака б я не принесла, — здивовано мовила Ганнуся. — Мені ж ніхто не подарував його.

— А курчатко принесла? Чи ти гадаєш, що воно за тебе вчитиметься?

— Ні, я сама вчитимуся, — серйозно заперечила Ганнуся. — А принесла, бо воно дуже славне.

— Що ж, доведеться віднести назад. А потім знову повертайся до школи.

Вийшла Ганнуся за поріг класу, сумно їй стало, хоч бери та плач. Вона вже й плакати надумалася, та глянула на своє маленьке курчатко, що довірливо сиділо в її затишних долонях, і перехотілося їй плакати. Навіть гарно стало на душі.

— Не приймають тебе до школи, — шепотіла Ганнуся. — А якби ти сиділо в портфелі, а якби ти не лазило на підлозі, то, може б, тебе й не вигнали з класу, може б, ти й повчилось трохи. Ото бач, як злецько бути неслухняним.

У дворі пустила курчатко по траві, щоб воно попаслось. А курчатко як стало, то й не зрушить, бо кожна травинка здається ѹому дуже високою.

— Ех, ти! — засміялась Ганнуся. — І коли вже ти виростеш, і коли вже з тебе толк буде?

Йшов через шкільне подвір'я дядько якийсь — ніколи такого Ганнуся ще не бачила. Коротенький, довгоголовий, а на голові — не картуз і не бриль, а щось кругле, схоже на ковпак. А груди смугастим матросським тільником прикрашенні.

— Воно дресироване? — запитав незнайомий чоловік і задивився на курчатко, ніби нічого цікавішого не бачив за своє життя.

— Ні, воно неграмотне, — мовила Ганнуся.

— Не знає ні «а», ні «б»?

— Куди ѹому! — знизала плечима.

— І в Африці не було?

— Здається, ні... — ніяково сказала Ганнуся.

Незнайомий чоловік склонився над курчатком і дивився на нього пильно-пильно. Сказав:

— Це незвичайне курчатко. От кури не вміють літати, а воно вмітиме.

— А хто ж його навчить?

— Е-е, воно само навчиться. Коли виросте, то разом з усіма птахами полетить у теплий край.

— В Африку?

— Може, і в Африку.

— А хіба кури літають? Наші кури всі у хліві сидять, ще жодна нікуди не літала.

— Хіба ти мені не віриш? — запитав незнайомий чоловік і глянув на Ганнусю гострим своїм зором.

Він так дивився, що Ганнуся й справді повірила в те, що її курчатко згодом літатиме.

— Вірю, — сказала Ганнуся.

— То й добре, — сказав незнайомий чоловік і пішов своєю дорогою. Ще й пісню веселу затягнув — про дрімучі ліси та про диких звірів.

А Ганнуся, взявши курчатко, притулила його до грудей і, йдучи додому, шепотіла:

— Ти в мене виростеш, велике станеш, а восени полетиш у теплий край. Всі кури дома позостаються, гуси теж, а ти ж не таке, як вони, тебе ж на іменини подарували мені... І як це я раніше сама не здогадалась про тебе?..

Йшла додому, а по дорозі за нею ув'язався собака — кудлатий, на цибатих ногах, а морда в нього довга, ніби в щуки. «І де тільки беруться такі? — роздумувала Ганнуся. — І чого він плектає за мною?» Зупинилася і запитала:

— Тобі що треба, га?

Собака теж зупинився й покруттив хвостом. Ганнуся стала гніватись:

— Отак завжди за мною ходитимеш? Ти що, не знаєш, куди тобі треба йти? О, я знаю, чого ти ув'язав-

ся, — їй вона обома руками міцніше притисла до себе курчатко. — Ну що ж, як ти не відстанеш, то я не додому піду, а до дядечка Мазура.

І Ганнуся звернула в бічну вуличку, а кудлатий собака побіг дорогою.

Дядечко Мазур сидів на обійсті й лагодив сіті на рибу. Сіті висіли на кілках, на тину, а поміж ними, квокчучи, походжала квочка. За нею перекочувався виводок жовтих курчаток.

— Скільки ж іх багато у вас,— мовила Ганнуся. — Але мое найкраще!

І справді — те, що тримала в руках, видавалося їй найкращим.

— Жінка ще одну квочку підсипала,— обізвався дядечко Мазур,— то ще матимемо стільки.

— І жовті всі?

— А жовті, чого ж...

— Коли ці курчата повиростають, то вони вмітимуть літати?

— Хіба ж кури літають? — здивувався дядечко Мазур.

— А мое літатиме! — засміялась Ганнуся.— Коли холод настане, то воно в Африку полетить, у теплий край.

— Ще чого... — буркнув дядечко Мазур.— Воно ж не ластівка й не соловей.

Курчатко в Ганнусиних руках пискнуло — і квочка насторожилася. А потім, сердито бубонячи щось та розпустивши крила, квочка рішуче побігла до Ганнусі. Вона так гнівно квоктала, що дівчинка злякалась і випустила курчатко з рук. Воно заточилося, мало не впalo, а далі поволенъки подибало до гурту.

— Куди ти, куди? — здивовано скрикнула Ганнуся. А йди-но сюди!

Проте курчатко, либонь, не чуло, бо хутчіше гайнуло до гурту, а сердита квочка бігла обіч. Ось уже курчатко добігло до жовтих кульбабок, он воно майнуло поміж них, он... А де ж воно тепер? Оте чи оте? Яке з них, коли всі однакові? Здається, оце... Ганнуся кинулась до нього, та квочка стріпнула крильми і, гнівно квокчуши, заступила дорогу.

Дядечко Мазур облишив свої сіті й підійшов до Ганнусі.

— Котре ж твоє?

— Оте... Ні, оте,— ніяк не могла вгадати Ганнуся. Бо всі курчатка були однакові.— Оте, що під лопухом сковалось.

Дядечко Мазур зловив курча й дав Ганнусі. Вона обдивилась — ні, це не гостинець, подарований їй на день народження. Бо ніжки в цього у засохлому болоті, і до дзьоба щось давненько прилипло.

— Не це, а те...

Скільки не перебирали — не могли вгадати. Все Ганнусі здавалося, що курчатко, яке має навчитись і літати й полетіти в Африку, не дается їй до рук. Зрештою, дядечко Мазур зловив їй перше-ліпше й сказав:

— Бери, дарую тобі це...

Ганнуся заперечливо похитала головою:

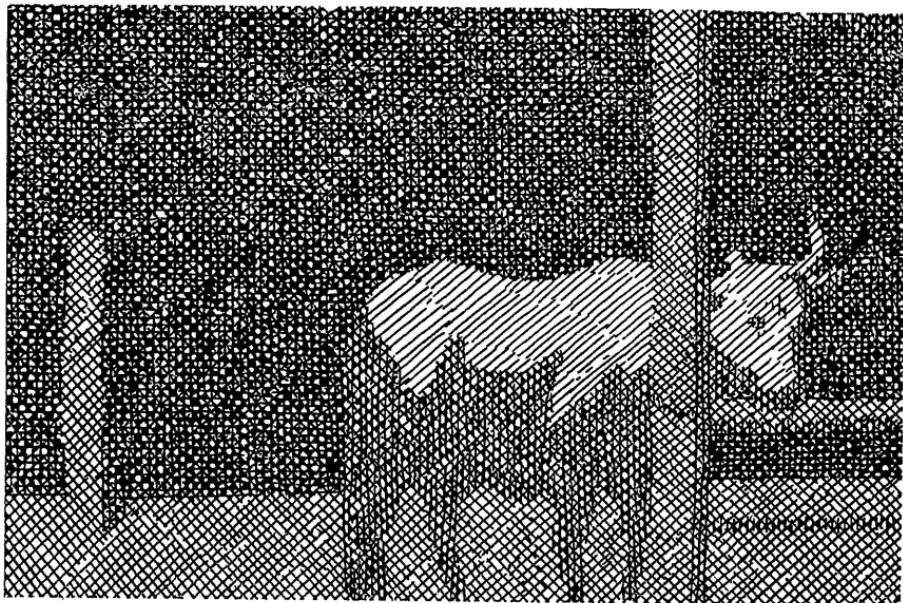
— Не те, я своє хочу.

— Бери, вони всі однакові.

— Ні, не однакові... Своє хочу.

Пішла з Мазурового обійстя сумна, зажурена.

...І хіба могла вона знати, що оте курча, яке востаннє зловив для неї дядечко Мазур, і було її жовтим гостинцем — жовтим гостинцем, який нічим не одрізнявся від інших?

ОПОВІДАННЯ ПРО ОДНОРОГУ

Як народилася, то в метриці записали Горпиною, проте ніхто її так не звав, навіть батько та мати, бо раптом здалось це ім'я грубим. Та й справді, якось не в'язалося воно з дівчиною — спершу крихітним немовлям, що мало пухкі ніжки та ручки, а потім уже — зі стрункенським дівчатком, яке майже завжди мовчало, червоніло, коли до нього зверталися.

Коли Груня виходила заміж за Саву Туріка, добрі люди казали їй:

— Найшла собі жениха! Ти знаєш їхній рід? У їхньому роду самі тільки хлопці знаходяться! У Туріка Дмитра — двоє, у Туріка Антона — один, а в найстаршого їхнього брата Миколи аж п'ятеро. Думаєш, Сава далеко одскочив? Той самий корінь і той самий плід, дівчат і не бачитимеш, самі тільки солдати на світ з'являтимуться.

— Е-е, нашо загадувати... — тільки й спромоглася відповісти Груня, і в її великих та сірих, як осіннє небо, очах зблискувало щось добре й іскристе.

— Ото попомниш наші слова, та пізно буде. Од Туріків нічого доброго не жди, тільки хлопців, бо на те вони й Туріки!

Першим у Груні знайшовся Степанко. Вони з Савою так любили первістка, що навіть уві сні за нього боялись. У дитини рано почали рости зуби, вона рано почала ходити, рано й заговорила, тому батько й мати вважали її дуже розумною. «У діда моого вдався», — говорив Сава. Дід його зажив слави тим, що не був марнослівний, що за цілий день од нього й звуку не почуєш, зате вже коли скаже слово, то наче з каменю вирубає.

Степанко помер од скарлатини, а через кілька тижнів по тому Саву забрали на фронт. «Що мені робити — жити чи вмирати?» — думала Груня, подовгуючи сидячи в хаті зі складеними на грудях руками. Може, вона й не пережила б свого горя, якби не прийшла війна і в їхнє село, якби всім не стало так важко, як і їй. Од Сави не мала ніяких вісток — може, десь убило, а може, за дитину на неї сердився, що не вберегла. Вона ходила на цвинтар, на могилу, — той горбик землі був для неї протягом кількох років найдорожчий.

Сава таки повернувся, і не поранило його ні разу, і не скалічило, хоч і пройшов усю війну від початку до кінця, з передової майже не вилазив. Не раз на нього падали бомби, двічі присипало його, що якби не відкопали, то сам не видряпався б, доводилось йому і в штикову ходити, коли німець на тебе біжить, витріщивши баньки, а ти на нього,— й хто кого! Всього було, не забудеш і не перекажеш. Груня слухала чоловіка й усміхалась мовчки: до неї поверталася сила, поверталася віра в життя.

У сорок сьомому голодному році в них знову знайшовся хлопчик — і вони знову назвали його Степанком. І цей рано навчився ходити та говорити, але чомусь він здавався їм не таким, як первісток. І любили вони його, і доглядали, але чомусь не такий. Може, тому що живий? Після Степанка доля подарувала їм ще двох синів — Льоню й Толю. Справдилось оте, що люди казали Груні перед заміжжям: тільки Туріки в неї і жодної Туріківни!

Жилося важко. А з трьома дрібними лобурями й по-готів... Проте не всі Савині брати мали дітей. Один з них, Яків, котрий теж воював і теж повернувся нешкоджений, мав уже другу жінку, але дітей не надбав ні од першої, ні від другої. Часто навідувався до Сави, бавив хлопців, приносив їм гостинці. Коли старший підріс і зіп'явся на ноги, то брав його до себе додому, і там Степанко пропадав не днами, а цілими тижнями. А коли повертається до матері, то, дивись, чи нову сорочину йому справили, чи картузик або цяцьку.

Груня питала в нього:

— Чи тобі в гостях қраще, га, що хати не три-маєшся?

— Қраще,— щиро зізнавався Степанко.

— То ти ладен і рідну матір забути?

— Я вас не забиваю, — шепотів.

— А батька?

Степанко заперечливо крутив головою.

— А навіщо ти приніс оту залізну ложку з собою?

Чи знаєш, що дядько Яків з нею всю війну пройшов?

З тієї ложки їв, од дощу під нею ховався, голову од снарядів закривав?

— Е-е, таке скажете, — всміхався Степанко, показуючи щербаті зуби.

— Ні, ти відповідай, навіщо забрав?

— Бо мені дядько Яків подарували!

— Мабуть, випросив, еге?

— І зовсім не випросив! Я тільки дивився на неї, а дядько Яків і кажуть — бери!

Одного разу дядько Яків прийшов до них напідпитку. Натоптуватий, довгорукий, він зупинився посеред подвір'я й похитувався, розглядаючись довкіл веселими, хоча й посоломілими очима. «Не інакше, як хтось пристив, бо він свого пити не любить», — подумала Груня, дивлячись у вікно.

Сав колов дрова. Білі березові цурупальки лежали навколо нього, як дебела костриця. Він лише скоса по-зирнув на брата, сокира злетіла дотори, хекнув — поліно хруснуло, ніби зітхнуло, але не розпалось навпіл. Яків ступнув до брата, взяв за топорище:

— Хто ж так коле? Треба з толком, з поняттям, а ти — наобум.

За якусь мить він порубав поліно, ніби розлузав.

— А тепер ходімо до хати, — сказав. — Маю діло, — і він поплескав по кишені, з якої виднілася пляшка.

— А може, надворі скажеш?

— Можу й надворі! — легко погодився Яків. Наблизив своє вилицювате обличчя до братового вуха і,

дихаючи горілчаним духом, проказав півшепотом: —
Оддай свого сина, га? Степана?

— Як же це віддати? — не втимив Сава. — Тобі?
Чи кому?

— Та мені ж! Оддай! У тебе їх троє, а в мене —
жодного, за сина мені буде! Глядітиму за ним краще,
як за рідним. Моя Фросина каже, щоб укрести, але
нашо красти? Не чуже воно, а твоє, а ми — родичі.

— Як же це так — віддати? — ніяк не міг отямити-
ся Сава. — Хіба дітей пускають по позичках? Це ж не
ночви й не цебер.

— Не позичити, а назавжди!

Сава тільки плечима знизував — не в силі був що-
небудь втимити. В іхньому хуторі ніхто ще нікому не
віддавав своїх дітей. Ну, бувало таке по сусідніх селах,
що батьки вмирали, то іхніх дітлахів забирали родичі.
Але ж там уже невикрут самим дітям, їм якби десь при-
тулитись... Це правда, що вони з Яковом родичі — бра-
ти ж! — правда, що Фросина його не має ні одного.
І перша жінка Якова теж не мала. Отак відмовиш, а він
затаїть гнів.

— То ти в Груні моєї поспитай. Як вона...

А Груня вже, либонь, почула іхню розмову, бо тіль-
ки вони заїкнулися про це, зразу ж:

— А хіба я їх у капусті познаходила? Якби в ка-
пусті надибала, то, може б, і віддала, а так...

Яків нагнув по-волячому голову, ніби ось-ось зби-
рався буцнути когось. Утимив, що тут треба діяти з
розумом, хитріше, — і зразу всміхнувся, хоч обличчя
його до усмішок не дуже й звикло.

— Давайте вип'ємо, посидимо, а тоді вже гомоніти
станемо.

— Од гомону не лишиться спомину, — пробубоніла
Груня, але на стіл поставила й огірків, і сала.

— А це вже у кого як вийде,— невідомо на що на-
тякнув Яків.

Хоч Сава і випив трохи, не відмовився, але сидів
мовчки. По-перше, був не з балакучих, а по-друге, що
надто вже в делікатну халепу потрапив. Зате Груня не
церемонилася. Раптово стала вона лиха, говорила з
серцем:

— Де ж це видано, щоб мати й батько свій плід ко-
мусь віддавали, га? Та коли люди взнають, що я дитини
рідної одцуралася, то засміють. Нема чого їсти —
я від рота одірву, oddam.

— Якби ж було що рвати,— кинув Яків.

— Сама недоім...

— Було б що недоідати,— вже голосніше ввернув
Яків.

Брати були схожі: обидва невисокі, татаркуваті якісь,
із шорстким смоляним волоссям на голові, жовтолиці,
а в зініцях — золотовий бліск. Тільки отой золотовий
бліск у Савиних очах був глибокий, а в Якова — весь
зверху лежить, із зеленим відливом.

— Вже на що, на що, а на недоідання ми багаті,—
сказала Груня.

— Ото ж бо й воно. Впроголодь тримаєте дітей, бо
час такий. А ви б oddали одне нам, ми його й виходжу-
вали б, от і йому краще було б, і вам легше. У нас же —
нікого, не шкодували б...

— У нас хоч і бараболя, зате зі свого поля!..

— Е-е, Грунько, хіба ж я кажу, що тобі не жалко?
Та жалко тобі, жалко, бо мати. Але ж Степанко вже
звик до нас. Йому в нас — як дома. То хіба вам не од-
наково, де дитині бути?

— Авжеж ні!

— Хіба він перестане бути вашим сином, коли в
нас житиме?

— Наш — нехай у нас і живе! Як же це так, щоб дитина рідного батька, матері не знала? Прокляне нас, як виросте!

— Отак і прокляне!.. У нас і корова є. Молока там чи каші — не доводиться випрошувати.

— А ви нам своєю коровою очей не коліть!

Яків утих. Спідлоба поглянув на хазяїна та хазяйку, налив у свою чарку, алè пити не став.

— А ви знаєте,— обізвався,— що якби це я зараз хоч у кого попросив дитину, то віддали б?

— Просіть,— кинула Груня.

— Хоч у кого! Ще й подякували б, їй-богу. Але ж хотілося вам помогти, он що! Ген ще двоє маєте на печі, якби тільки доглянути зуміли.

— Спасибі за поміч, а тільки самі вже якось...

— Ти, Грунько, вредна. Хто б міг подумати, що ти така...

— Яка вже є...

Знову запала тиша, у якій, здавалось, визріває щось грізне. Сава поквапливо, наче передбачаючи недобре, заговорив навмисно голосно, з удаваною веселістю:

— Та давай, брате, вип'ємо. Га? Будуть вони і в тебе, діти оті пашекуваті. Візьмеш у нас, а потім віддавати прибіжиш, бо, мовляв, своїх вистачає.

Яків мовчки випив — і зразу ж устав із-за столу. Його проводжали до воріт, запобігливі, уважні, наче аж вибачення хотіли попросити в нього, проте Яків не дивився на них, уникав поглядів, так і пішов похмуро. Груня винувато подивилася на чоловіка, він на неї глянув винувато... Й покликали Степанка, що грався біля хліва.

— Щоб до дядька більше не ходив. Чи тобі в своїй хаті злецько, що вештаєшся?

— А чого не ходити? Дядько Яків робить мені свистки, а дядина пригощає медом.

— То ти сам не годен вистругати собі свисток? А якщо хочеш меду, то піди в глинняники, там дики бджоли, надереш собі вощини, — гнівалася й не гнівалася Груня.

— Хіба в тих вощинах мед... — ледве промимрив хлопець.

— А ти скажи своєму батькові, нехай зловить рій та й посадить у вулик, от і матимеш пасіку.

— Ви самі йому скажіть, він не послухає мене...

— Чи ти цих дітей переговориш? — аж об поли вдарила мати. — То ти вже старший за матір? Чи до кілка тебе впинати, щоб із двору нікуди не віявся?

До кілка не впинала, але взялася пильно стежити, щоб тримався хати, щоб по чужих обійстях не гасав, щоб до дядька Якова не впаджувався. Наказувала бавити менших братів, ганяти курей з города, бур'ян рвати для підсвинка. І Степан мусив слухатись, бо любив свою матір.

Якось був Сава на роботі, повернувся хоч і не пізно, але вже місяць наставляв ріжки проти ночі. В хліві вони давно вже нічого не тримали, ото хіба що курей. Аж тут наче вчулося щось Саві — хтось чи позіхнув густо, чи переступив важко з місця на місце. Був Сава не з полохливих, та коли заглянув у темний хлів, назад схнувся: чиясь корова дивилася на нього з кутка похмуро й некліпливо. Він тільки заглядів її й одразу зачинив двері, до хати крутнувся.

— Де це ти корову взяла? — поспітав у Груні. І самі в нього губи всміхалися, то він їх стискував.

Груня од печі й не обізвалась — чи недочула, чи подумала, що жартує. Сава вже хотів до хліва бігти

(а може, привиділось йому, може, то наслано), але, потупцявиши, знову запитав:

— Скажеш мені чи не скажеш?
— Ти про що? — Тепер вона дивилась на нього аж сердито.

— Корова чия в хліві, питаю? — підвищив голос.

Груня випросталась, поставила в куток рогачі.

— В чиєму?

Він аж плюнув спересердя:

— Корова чиясь у нашому хліві стоїть!

Груня навіщось узяла каганця з собою, та коли розчинили двері до хліва, не стали його запалювати. І справді, в кутку, прип'ята до ясел, де колись давно стояла їхня корова, тепер стояла чорна молошниця. Вона крутнула хвостом і витягла морду, немов просила, щоб її погладили. Але Сава й Груня не ворухнулись.

— Та це ж Якова нашого корова! — наче аж зраділо скрикнув чоловік. — Бач — однорога!

Хутенько підійшов до неї, обмацав — і полегшено всміхнувся: братова!

— Не інакше, як хтось навмисно привів у наш хлів. Десь, може, в шкоду заскочила, чи що, то її — до нас, щоб Яків поморочився...

— Авеже, — погодилася Груня. — Бо тепер які люди...

— Треба одвести, а то він, либо нь, уже всі поля оббігав, шукаючи.

— А може, йому вже сказали, де вона...

— Якби сказали, то хіба він не прийшов би? Еге!

Одв'язав Сава однорогу, мотузок намотав на руку — та й подався з обійстя. Однорога не пручалась, так, наче все своє життя ходила за Савою.

Груня якось одразу й забула про корову, пораючись коло дітей, аж тут через годину, чи що, повертається

чоловік. Вона одразу запримітила, що він начебто не такий, як завжди.

— Що це з тобою? Чи не перечепився десь через чарчину по дорозі?

— Еге, перечепишся... Якщо сам себе не перечепиш, то ніхто не додумається... Нам, жінко, милостиню стали подавати...

— От коли ми розбагатіємо!

— ...Яків же наш, не абихто... Це він сам корову привів. Розсердився на мене. «Я тобі,— каже,— добро хочу зробити, а ти водишся з нею. В тебе,— каже,— на хазяйстві самі голодні животи, то нехай вона помічницею вам буде. Ти,— каже,— дитину мені не захотів oddати, бо скупердяй і жила, а я не куркуль».

— Та який же з нього куркуль? Ото тільки і в нього, що на ньому...

— Хіба не знаєш Якова? Йому аби язиком потеліпти...

— Ти назад її привів?

— Хіба я злодій чи грабіжник? Нащо мені чуже? Коли свого не маю, то чужим не запоможусь... Припнув однорогу до берестка, а сам і подався. Ми в нього візьмемо корову, а він усеньке життя тільки те й робитиме, що нагадуватиме.

— Або ж прийде і скаже: «Ну, я дав вам корову, а ви мені оддавайте дитину...»

— Не потрібна нам така плата.

Проснулась Груня посеред ночі — ніби й не спала. Діти, яка богові, дихали рівно. Щось вивело її надвір, до хліва направило. Одчинила двері й стала на порозі, прислухаючись та приглядаючись. Скрикнула курка, ій відповів півень, — і тут щось густо зітхнуло в кутку. Жінка сахнулася — в кутку стояла корова. Груня вже напевне знала, що то однорога. «Привів-таки знову, —

подумала з несподіваною теплотою.— Либонь, любить дітей наших, Степана...»

Саву не будила — хай уже спить, не поведе ж посеред ночі знову. А сама до світу так і не стулила повік, і тільки засіріло, скрадливо встала. Треба ж ту однорогу доглянути, думала. Хай і не їхня корова, але ж не пропадати їй з голоду. Нарвала трави на межі, за городом, повну рядюжку поклала перед нею. Можна було б і на мотузку вивести, попасті, але тоді вже сусіди плескатимуть: «О, пасе, так наче то їхня корова!»

Стояла й дивилась, як та однорога лямзяє пашу...Хоч і Степанко ще зовсім малий, але ж підросте — от і свій пастух є. Там інші хлопці підоспіють, якось воно, звісно, буде. Помащала вим'я — геть зовсім набрякло. Чи не видойти? Бо пора...

Сава став на порозі, коли вже було з півмакітри молока. Провів долонею по очах, ніби то все йому снилось.

— Десь, видно, посеред ночі привів, — весело обізвалась Груня.— Ну, я вже й погодувала її, а це хочу трохи здойти, бо капає з дійок.

— То що, знову одводити? — похмуро обізвався.

— А чого це ти будеш із нею водитися сюди й туди? — ховаючи погляд, заперечила жінка.— Нехай сам приходить і забирає.

— А прийде?

— Авжеж. Де ж він дінеться? Повір, що ниньки ще сам прибіжить, може й зараз.

Але брат не прийшов по однорогу ні того дня, ні наступного. Коли Сава перестрівав його на вулиці, то все нагадував, щоб той забрав свою чорну, бо це ж її і годувати треба й доглядати, але Яків не тільки не приходив, але й не обіцяв прийти. Так зійшов тиждень,

другий за ним канув. Якось брати знову здибались, і Яків сказав:

— То ще наче ж ти моєю коровою пользуєшся, га? Й віддавати не думаєш...

— Я віддам, а ти знову посеред ночі приведеш?..

— Хоч би чарку поставив за неї...

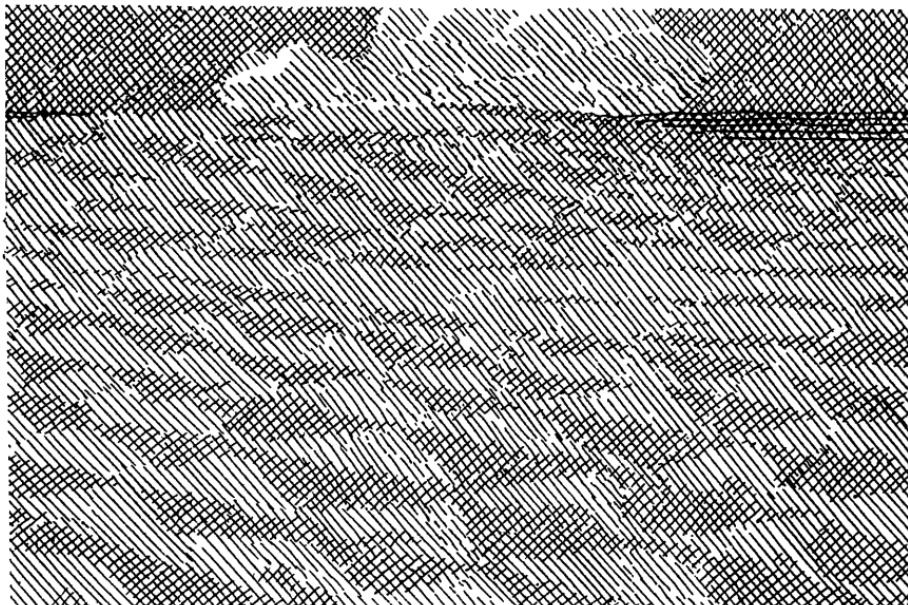
Вони зйшли до самогонниці Вулійки й добряче випили. Підсліпувата Вулійка горілки не пошкодувала, зате на закуску в неї не розжилися — дала півмиски вареної картоплі в лушпайках, та ще цілушки таку, що не вгризеш і не вжуєш. Брати швидко захмеліли, полізли обійтись і цілуватись, а потім і заспівали. Співати вони не вміли, тільки кричали так, що жили на лобі понапиналися, як мотузя. Вулійка слухала той спів і тільки зітхала.

— О господи!.. Як нелюди ревуть...

— Бабо, підтягуй! — командував Яків. — Коли ви були молодші, то добре співали!

— Куди вже мені до вас, — тихцем одказувала, що тільки сама себе й чула.

Так і пропив свою корову Яків. Навіть якби захотів Сава одвести йому однорогу, то вже не відвede: пляшку за неї поставив, і не одну, здається. А коли поставив, то вже наче і його!

ЩЕ Й НЕ ПОЛОВІС

Не стежка під ногами, а вузеньке піщене полотно.
Це полотно дихає теплом, яке зрідка коле п'яти, кусається,— а може, то не тепло таке колюче, а дрібненький пісок? Ген попереду летить метелик, він не минає стежки, наче пливе по ній; ти йдеш за метеликом, за його біло-оранжевим свіченням, за його барвисто-гарячим

мерехтінням — і раптом він звертає вбік, злітає над жита. І твій перший порух — за ним, наче також хочеш злетіти, але зупиняєшся і довго стежиш, як він, зменшуючися, згасає, як примеркають і вже примеркли густі вогни на його крилах. Уже й нема... І на якусь коротку хвилю видається тобі, що вилетів він із твоєї душі, тепер там спорожніло, бо поменшало отого біло-оранжевого свічечного.

Зусібіч катяться на тебе зелені спалахи. Жита трохи пригинаються, потім випростуються: купаються в прозорих водах повітря, то поринаючи, то виринаючи.

Пригнися трохи, щоб самим тільки зором охоплювати їхню поверхню,— і за якусь мить відчуєш, як твоя голова починає паморочитись. Здається, що ти теж погойдуєшся... і вже поплив... поплив із житами, які ще й не половють, у їхньому шурхоті, в їхніх запахах, і вловив по холодному тремтінню в грудях їхню зелену глибину...

Ген над тобою сама лише блакить, немов омана, та сухий блиск сонця, його сліпучі переливи і дрижання. Присідаєш нижче — і вже потонув, хвилі майже зійшлися над тобою, лише смуга блакиті вгорі — немов спомин про інший світ.

Знову піщане полотно простеляється під ноги; добре йти в полі, коли ти ще дитина, коли мало бачив і ще менше знаєш, коли живе в тобі тремтливий страх — а що, коли раптом із жита щось вискочить, а що, коли за отим кущем на тебе чигає химера?

І ти йдеш повільно, і все в тобі напружилось, і ти вбираєш очима кожну стеблинку, прислухаєшся до найменшого шурхоту. Ось там, здається... Ген як ворухнувся отої чубатий полин, ще раз... Потім різко нахилився, випростався... І ноги, немов під тобою зай-

нялася земля, самі зриваються, несуть тебе, і все павко-
ло понеслося: жита, волошки, жовта суріпка, повітря
враз погустішало. А позаду наче щось женеться, бо
що ж це так стугонить, так сапає? Бігти все важче,
і врешті ти, знесилений, думаєш — хай буде те, що
буде, й озираєшся. Стежка пустельна, та й у жито на-
чебто ніхто не сховався. Невже здалось? Ні, не могло
здатись. Мабуть, воно таки гналося...

І вже хоча не біжиш, а заспокойтись довго не можеш, озираєшся, потім раптово спиняєшся, щоби гля-
нути назад. Радісно й лякливо водночас, а ноги ладні
звнову понести тебе вперед.

Хтось покликав, чи вчулось? Ні, либо нь, таки не
вчулось, бо щось обізвалося — майже людським го-
лосом.

Стойш і розглядаєшся, думаючи, що б то таке могло
бути? Може, пташка? А може, шелеснули на вітрі ко-
лоски? А може, хтось уже давно стежить за тобою й
лякав ото, а тепер крикнув зміненим голосом і заховав-
ся. Всміхаєшся цьому здогадові, рішуче повертаєш на-
зад, прямуєш туди, звідки тобі вчувся голос. Заходиш
у жито, розгортаєш його руками, дивишся — ніде ніко-
го. Здається, отам.

Прожогом кидаєшся вперед, але й тут порожньо,
лише шорсткий шерех поміж стеблами. Завмираєш,
нашорошуючи слух, вбираєш очима зелене живе нав-
кілля, а потім голосно запитуєш:

— Хто тут?

Тихо-тихо, ось-ось, здається, задзвенить у вусі.

— Це ти, Петре? — знову запитуєш. І на хвилю на-
бираєшся певності, що це саме Петро, з яким сьогодні
вранці зустрівся на гатці. — Я ж бачу, що це ти, не хо-
вайся.

«Шу-шу-шу». Це за твоєю спиною перешіптуються

жита, і ти хутко обертаєшся на ту причаєну розмову.

— А-а, так це ж Микола! Ну, вилазь, вилазь, чого пригнувся? Думаєш, буду за тобою бігати?

Вибродиш із жита і йдеш. Хто б там не ховався, тобі однаково. Хай собі ховаються, тобі байдуже чи не хочеш грatisя з ними. Сподіваєшся, що ось вони кинуться тобі навздогін, ви посмієтесь разом, але ніхто не доганяє.

Ти йдеш собі, вже трохи й забув про цю пригоду, як раптом знову позаду обзвивається чи то голос, чи то шелест, схожий на голос. Знову завмираєш, знову очима пасеш польове безлюддя, але вже не поспішаєш у жито на розшуки. Й зненацька сповнюєшся збентеженням, набираєш повітря в груди, кричиш у таємничу пустку перед собою:

— Це ти, Марійко?

І всміхаєшся широко, й губи пересихають, і в горлі починає дерти, немов там застряв молодий остаточок.

— Марійко, ти? — знову запитуєш, бо несподівано хочеш, щоб це хovalася саме вона, щоб саме вона кликала — темно-русе створіння з червоними та тугими, як глід, губами.

Стойш, чекаєш, але нема нікого — ні хлопців, ні Марійки. Проте не рушаєш із місця, бо дуже кортить ще хоч раз почути голос. Але й голосу нема. Пливє, злегка колихаючись, польовий спокій, пливє тиша. І вперше за весь час обізвався жайворонок. Обізвався — і вмовк, знову заспівав...

Ідеш, а вухами так і стрижеш, але вловлюєш тільки спів жайворонка, тільки його разок перлистих дзвоників.

Поля вже позаду, вже й село; зупиняєшся — і дивишся на зелене течиво по горбах, вловлюєш блакит-

ний подих волі над ними, стоїш і чекаєш: а може, знову обізветься з поля отої дивний голос, і ти кинешся назад, забредеш по груди в жито, яке ще й не половіс, розгортатимеш його руками — шелести його, сплески, запахи...

Стоїш і сподіваєшся, стоїш і наслухаєш...

З М І С Т

У лелечому селі	5
До Танаськи по молоко	13
Хомкові радоші й печалі	24
Зяблик	42
Весняні води	50
Зайда	62
На базар	76
Скоро до школи	88
Єгипетський гусак	116
Білий-білий	129
Сліпий Сень	136
Діти війни	146
Жених	159
Балалайка	168
В нічне...	179
Жовтій гостинець	183
Оповідання про однорогу	193
Ще й не половіс	205

*Любий читачу! Напиши нам, чи сподобалась тобі ця книжка, чи гарні в ній малюнки.
Наша адреса: Київ, Кірова, 34, видавництво «Веселка».*

Для середнього та старшого шкільного віку

ГУЦАЛО ЕВГЕНИЙ ФИЛИППОВИЧ

В А И С Т О В О М С Е Л Е . РАССКАЗЫ
(На украинском языке)

Редактор Г. Т. Ткаченко.

Художній редактор Є. О. Звездов.

Технічні редактори Ф. Н. Резник, В. І. Шибик.

Коректори Т. О. Крижна, Л. Н. Фесечко.

Здано на виробництво 15. V. 69 р. Підписано до друку 30. VI. 1969 р. Формат 70×108¹/₃₂. Папір № 1. Фіз. друк. арк. 6,625. Умовн. друк. арк. 9,28. Обл.-вид. арк. 8,48. БФ 33040. Тираж 30 000. Зам. № 564. Ціна 38 коп.

Видавництво «Веселка». Київ, Кірова, 34. Друкарсько-фабрика «Атлас» Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР. Львів, Зелена, 20.

38 коп.